

MASTER'S THESIS

Sinterklaas moderniseert: traditiegetrouw vol verandering

De viering van het ongeorganiseerde sinterklaasfeest in Leeuwarden, Groningen, Hoorn en regio's de Friese Wouden, het Hogeland, het Oldambt en West-Friesland in de periode 1875-1950

Bonnet-bekkema, A.

Award date:

2020

Awarding institution:

Department Philosophy and History

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

pure-support@ou.nl

providing details and we will investigate your claim.

Downloaded from <https://research.ou.nl/> on date: 06. May. 2023

Open Universiteit
www.ou.nl

Sinterklaas moderniseert: traditiegetrouw vol verandering

De viering van het ongeorganiseerde sinterklaasfeest
in Leeuwarden, Groningen, Hoorn en regio's
de Friese Wouden, het Hogeland, het Oldambt
en West-Friesland in de periode 1875-1950

Saint Nicholas modernizes: traditionally full of change

The celebration of the unorganized feast of Saint Nicholas
in Leeuwarden, Groningen, Hoorn and regions
the Friese Wouden, Hogeland, Oldambt and
West-Friesland between 1875 and 1950

Masterscriptie Kunst- en Cultuurwetenschappen
Open Universiteit Heerlen
A. (Aafke) Bonnet-Bekkema

A. Geertman

Masterscriptie Open Universiteit

Faculteit: Rechts- en Cultuurwetenschappen

A. (Aafke) Bonnet-Bekkema

OU-studentnummer: 850824589

Datum: 25 september 2020

Begeleider: Hanneke Nap, MA

Examinator: Dr. Janny Bloembergen-Lukkes

Sinterklaas moderniseert: traditiegetrouw vol verandering

De viering van het ongeorganiseerde sinterklaasfeest in Leeuwarden, Groningen, Hoorn en regio's de Friese Wouden, het Hogeland, het Oldambt en West-Friesland in de periode 1875-1950

Saint Nicholas modernizes: traditionally full of change

The celebration of the unorganized feast of Saint Nicholas in Leeuwarden, Groningen, Hoorn and regions the Friese Wouden, Hogeland, Oldambt and West-Friesland between 1875 and 1950

Inhoudsopgave

Inleiding	1
Theoretisch kader en probleemstelling	2
Afbakening van het onderzoek en onderzoeksopzet	5
Verantwoording van het onderzoek	7
Bronnen en onderzoeksmethoden	8
1 Modernisering, homogenisering en eenwording tussen 1850-1950	
in Nederland	11
1.1 Modernisering, homogenisering en eenwording in relatie tot tradities en identiteit	11
1.2 Technologische vooruitgang in de periode 1850-1950	16
1.2.1 Industrialisatie en technische innovatie: een ongekeerde groei	16
1.2.2 De democratisering van het vervoer, een mentale schaalvergroting	18
1.2.3 Gericht op het grote publiek: kranten, prentenboeken, geïllustreerde familiebladen, radio en tv	19
1.3 Trek naar de stad, werkvoorziening en sociale mobiliteit	21
1.4 Verlicht gedachtegoed en beschavingsarbeid	23
1.4.1 Verbreiding van verlicht gedachtegoed onder lagere sociale klassen	26
1.5 Wetgeving en regulering	28
1.6 Conclusie	29
2 De aanloop tot de viering van het moderne sinterklaasfeest als Nederlandse traditie	31
2.1 De sinterklaasviering vanaf de Reformatie	31
2.2 De opkomst en verschijning van de moderne, deftige Sinterklaas	34
2.3 Ontstaan pakjesavond	36
2.4 Verdwenen Sinterklaasgebruiken in de negentiende en twintigste eeuw	38
2.4.1 Sint-Nicolaasmarkten	39
2.4.2 Bakkerijen, als plaats van ontmoeting	39
2.4.3 Sint-Nicolaasetalages en sinterklaastafels	40
2.5 Conclusie	41
3 Nicolaasmaskerades op de Waddeneilanden en het vasteland	43

3.1 De Waddeneilanden	44
3.1.1 De maskerade in Hollum te Ameland, de meest originele vorm van het feest	46
3.2 Maskerades in de negentiende en twintigste eeuw op het Nederlandse vasteland	47
3.3 Twee bewaard gebleven maskerades op het vasteland: Zoutkamp en Brielle	50
3.4 Conclusie	51
4 Historische oriëntatie steden en regio's in de periode 1850-1950	53
4.1 Leeuwarden	56
4.1.1 De Friese Wouden	58
4.2 Stad Groningen	59
4.2.1 De regio's Hogeland en Oldambt	61
4.3 Hoorn	63
4.3.1 West-Friesland	64
4.4 Conclusie	66
5 De sinterklaasviering in de drie steden en de aangrenzende regio's	69
5.1 Voorbereidende werkzaamheden van winkeliers en krantenadvertenties	69
5.1.1 Leeuwarden en de Friese Wouden: krantenadvertenties en cadeauaanbod	70
5.1.2 Een ruim assortiment: Groninger ondernemerszin	71
5.1.3 Advertenties en assortiment in West-Friesland	72
5.2 Sint-Nicolaasetalages en sinterklaastafels	74
5.2.1 Leeuwarden en de Wouddorpen	74
5.2.2 Stad Groningen en de dorpen in het Hogeland en het Oldambt	75
5.2.3 Hoorn en West-Friesland	77
5.3 Sinterklaasventers	78
5.4 Sinterklaasmarkten in Leeuwarden, Groningen en Hoorn	79
5.5 Boemannen in de duisternis. Sinterklaasfiguren en het huisbezoek	80
5.5.1 De verschijning van de Sint in de Friese Wouden	81
5.5.2 Sunnerkloasfiguren in het Hogeland en het Oldambt	82
5.5.3 Klaaskerels in West-Friesland	83
5.6 De avond van 5 december en de ochtend van 6 december in het huisgezin	86
5.6.1 De viering binnen het huisgezin in Leeuwarden en de Friese Wouden	86
5.6.2 De huiselijke viering in stad Groningen, het Hogeland en het Oldambt	88
5.6.3 Stoeltjezettersavond in West-Friesland	90
5.6.4 De viering binnenshuis voor volwassenen: postpakketje en surprises	92

5.7 Activiteiten buitenshuis ter vermaak van de jeugd	94
5.7.1 Sinterklaasomgangen in Leeuwarden en de Friese Wouden	94
5.7.2 Sunterkloaslopers in het Groninger land	97
5.7.3 Klaasomgangen in West-Friesland	98
5.8 Activiteiten voor volwassenen buiten het huiselijke feest	99
5.8.1 Vertier buitenshuis in Leeuwarden en de Friese Wouden	99
5.8.2 Activiteiten op sinterklaasavond in stad Groningen, Hogeland en Oldambt	101
5.8.3 Sinterklaasavonddrukke in Hoorn en West-Friesland	102
5.9 De intensivering van het huiselijke sinterklaasfeest	104
5.10 Conclusie	106
6 Veranderingen en ontwikkelingen in de viering van het sinterklaasfeest	109
6.1 De opkomst van het huiselijke feest in Leeuwarden, Groningen, Hoorn en de regio's: beschaving, modernisering en verzuiling	109
6.1.1 Schoolonderwijzers als volksopvoeders, bringers van beschaving op dorpsniveau	112
6.2 Massamedia en reclamesinterklazen	114
6.3 De verdwijning van activiteiten buitenshuis	116
6.3.1 Wetten, regulering en overheidsinterventie	117
6.4 Conclusie	120
7 Modernisering, identiteitsvorming en veranderingen van de sinterklaasviering in de steden en regio's in verhouding tot Texel	123
7.1 Verklaringen voor het voortbestaan van de maskerades in Brielle en Zoutkamp	123
7.2 Een vergelijkend perspectief: de verdwenen maskerades in het licht van de bewaard gebleven vieringen	125
7.3 Conclusie	130
Conclusie	133
Summary	139
Afbeeldingen	141
Bronnen en literatuurlijst	161
Bijlagen	183
Dankwoord	187

Inleiding

De relatie van Nederland met Sint-Nicolaas is al eeuwenoud. De vele middeleeuwse Nicolaaskerken die Nederland rijk is, zijn daarvan de stille getuigen.¹ Daarnaast is Sint-Nicolaas de bekendste heilige van ons land en is het sinterklaasfeest, naast Kerstmis, het belangrijkste feest in Nederland. Het feest zoals dat tegenwoordig gevierd wordt, is echter een vrij recent verschijnsel. In de literatuur wordt het prentenboek *Sint Nikolaas en zijn knecht* (1850) van Jan Schenkman (1806-1863), een Amsterdamse onderwijzer, vaak beschouwd als het startmoment van de moderne viering en opgevoerd als breukpunt met oudere vormen van de sinterklaasviering.² In het begin van de twintigste eeuw bestonden er echter nog grote lokale en regionale verschillen in de wijze waarop het feest gevierd werd en hoe de Sint uitgebeeld werd.³

Deze scriptie is een vervolg op een werkstuk in het kader van de module *Volop vertier! Vrije tijd en stedelijke cultuur 1870-2010*, behorend tot de masteropleiding Kunst- en Cultuurwetenschappen van de Open Universiteit.⁴ Dit vormde de aanleiding tot verder onderzoek in de vorm van een uitbreiding van de onderzoeksgebieden en is mede ingegeven door de interesse voor volksgebruiken en vrijetijdsbesteding van de ‘gewone’ bevolking. In dit hoofdstuk wordt de aanleiding voor dit onderzoek verder uiteengezet. Aan de orde komen de huidige stand van zaken met betrekking tot het onderzoek naar de sinterklaasviering en hoe het onderhavige onderzoek ingekaderd wordt in bestaand onderzoek. Vervolgens worden de probleemstelling en de onderzoeksvragen gepresenteerd, alsmede de afbakening van het onderzoek, de onderzoeksoptzet en de verantwoording van het onderzoek. Tot slot wordt het geraadpleegde bronnenmateriaal benoemd.

¹ A.P. van Gilst, *Sinterklaas en het Sinterklaasfeest: geschiedenis en folklore* (Veenendaal 1969) 44-45; Eugenie Boer en John Helsloot, *Het Sinterklaas Boek* (Zwolle 2009) 46.

² Rita Ghesquiere, *Van Nicolaas van Myra tot Sinterklaas. De kracht van een verhaal* (Amersfoort 1989) 68.

³ ‘Sinterklaas’, *Meertens Instituut*. <http://www.meertens.knaw.nl/meertensnet/wdb.php?url=/feesten/sinterklaas.html>, laatst geraadpleegd op 28 april 2020.

⁴ Aafke Bonnet-Bekkema, *De tijden veranderen, en Sinterklaas met hen. De viering van het ongeorganiseerde Sinterklaasfeest in de stad Leeuwarden en regio de Friese Wouden tussen 1870 en 1940* (OU werkstuk cursus *Volop Vertier*, Drachten 2015) 1-36.

Theoretisch kader en probleemstelling

Tegenwoordig wordt het sinterklaasfeest gekenmerkt door huiselijkheid en gezelligheid. Pakjesavond wordt doorgaans thuis gevierd. In de negentiende en eerste decennia van de twintigste eeuw zocht een groot deel van de bevolking het vertier daarentegen vooral buitenshuis. Er werden onder meer loterijen georganiseerd en kansspelen gespeeld in plaatselijke cafés, herbergen, tapperijen en bakkerijen, die vooral bezocht werden door een volwassen, mannelijk publiek. Daarnaast was het sinterklaaslopen, waarbij jongeren vermomd en verkleed bij huizen langsgingen, in veel gebieden in Nederland gebruikelijk, naast het bestaande huiselijke feest. Volgens cultureel antropoloog en etnoloog John Helsloot, die vele artikelen en boeken over Sinterklaas en het sinterklaasfeest publiceerde, was het sinterklaaslopen lange tijd gangbaar in grote delen van Europa, ook in Nederland.⁵ Restanten hiervan zijn te vinden op de Waddeneilanden, in Brielle en in Zoutkamp.⁶ De maskerades zijn in Nederland verder goeddeels verdwenen.

Volgens het Meertens Instituut speelde de verdwijning van het sinterklaaslopen zich vooral aan het begin twintigste eeuw af en moet deze gezien worden als 'proces van verburgerlijking' met als gevolg de uniformering van de sinterklaasviering in Nederland.⁷ Toch verklaart het verburgerlijgingsproces niet volledig waarom het sinterklaasfeest in toenemende mate overal op dezelfde manier gevierd werd, en waarom en hoe de regionale en lokale verschillen zijn verdwenen. En hoewel op alle Waddeneilanden ook nu nog maskerades worden gehouden, hebben deze ontwikkelingen ook dit deel van Nederland niet onberoerd gelaten. Op Texel werden tot circa 1955 twee maskeradefeesten gevierd, waarvan het feest dat gevierd werd op 5 december, Nieuwe Sunderklaas, in gelijke tred met de maskerades op het vasteland verdween.

In tegenstelling tot de verdwijning van de maskerades op het vasteland, waar nog geen onderzoek naar gedaan is, zijn de aspecten die een rol speelden bij de verdwijning van Nieuwe Sunderklaas op Texel wel onderzocht. Deze aspecten komen naar voren in het onderzoek van antropoloog Rob van Ginkel, dat voor dit onderzoek het theoretisch

⁵ John Helsloot, 'Feest en vermaak. Sinterklaasfeesten in de 19e en 20e eeuw', *Nehalennia, Bulletin van de werkgroep historie en archeologie van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen en de Zeeuwsche Vereniging voor Dialectonderzoek*, 129 (2000) 25-34, aldaar 31-32.

⁶ 'Sinterklaaslopen', *Zoutkamp.net*. <http://zoutkamp.net/kunst-cultuur/sinterklaaslopen/>, laatst geraadpleegd op 28 april 2020.

⁷ 'Sinterklaas', *Meertens Instituut*. <http://www.meertens.knaw.nl/meertensnet/wdb.php?url=/feesten/sinterklaas.html>, laatst geraadpleegd op 28 april 2020.

kader vormt. In het artikel *Celebrating Localism: The Festive Articulation of Texel's Identity* belicht Van Ginkel hoe gebruiken en tradities veranderen, verdwijnen of getransformeerd worden en welke rol moderniserings- en uniformeringsprocessen daarbij spelen.⁸ Uit zijn onderzoek blijkt dat een veelheid aan factoren die verband houden met het moderniserings- en uniformeringsproces dat gaande was in Nederland leidden tot veranderingen in en de verdwijning van gebruiken; dit was zeker niet alleen een proces van verburgerlijking. Van Ginkel toont bovendien aan dat moderniserings- en uniformeringsprocessen kunnen leiden tot tegengestelde, afstotende reacties. Nadat Nieuwe Sunderklaas verdween ten koste van het moderne sinterklaasfeest, ontsproot er bij de Texelaars het bewustzijn dat dit kon leiden tot de verdwijning van andere lokale gebruiken en immaterieel erfgoed. Pogingen Nieuwe Sunderklaas te revitaliseren mislukten desondanks, het moderne sinterklaasfeest was te ver doorgedrongen. Ouwe Sunderklaas, dat in eerste instantie ook minder populair werd en in verval raakte, maakte juist een heropleving door, niet alleen doordat het niet samenviel met andere feesten, maar vooral ook door de inzet van de Texelaars zelf.

Van Ginkel concludeert dat uniformeringsprocessen bij lokale gemeenschappen kunnen bijdragen tot een groeiend bewustzijn van de eigen identiteit en dat oude rituelen weer tot leven kunnen worden gebracht als reactie op uniformerings- en moderniseringsprocessen.⁹ Dit gold echter niet voor het grootste deel van Nederland, waar de Nicolaasmaskerades eens een gangbare praktijk waren en die ook rondom dezelfde datum plaatsvonden als het moderne sinterklaasfeest. Hier heeft het beschaafde feest *wel* gezorgd voor de verdwijning van ongeciviliseerde manieren van Sinterklaas vieren. Door de factoren die Van Ginkel aandraagt voor de verdwijning van Nieuwe Sunderklaas en de herwaardering van Ouwe Sunderklaas te betrekken in de ontwikkeling van het ongeorganiseerde sinterklaasfeest op het vasteland, kan beoordeeld worden hoe de introductie en verbreiding van het moderne sinterklaasfeest tot stand kwam en welke gevolgen daaruit voortvloeiden voor oudere gebruiken die gangbaar waren.

Volgens Helsloot is er maar weinig historisch onderzoek naar de viering van het ongeorganiseerde sinterklaasfeest gedaan.¹⁰ Vanuit dit oogpunt alsmede het onderzoek

⁸ Rob van Ginkel, 'Celebrating localism: The festive articulation of Texel's identity' in: Peter Jan Margry en Herman Roodenburg ed., *Reframing Dutch culture. Between otherness and authenticity* (Ashgate 2007) 37-57.

⁹ Ibidem, 49-51.

¹⁰ Helsloot, 'Feest en vermaak', 30.

van Van Ginkel is de probleemstelling voor dit onderzoek ontstaan, namelijk: Hoe ontwikkelde het ongeorganiseerde sinterklaasfeest zich in diverse gebieden en steden in Nederland ten noorden van de rivieren in de periode 1875-1950? De focus van deze scriptie ligt alleen op het ongeorganiseerde sinterklaasfeest: het feest zoals dat gevierd werd op straat, in lokaliteiten als cafés en bakkerijen en bij de bevolking thuis. Activiteiten die georganiseerd werden voor grotere groepen in de samenleving, zoals publieke intochten in dorpen en steden en sinterklaasfeesten op scholen en in bijvoorbeeld ziekenhuizen, worden over het algemeen buiten beschouwing gelaten.

Drie steden en bijbehorende regio's in Nederland, die zijn gelegen boven de rivieren, worden centraal gesteld: de stad Leeuwarden en de daaraan grenzende regio de Friese Wouden, de stad Groningen met de streken het Hogeland en het Oldambt en de kleinere stad Hoorn en de daarvan westelijk gelegen regio West-Friesland (afb. 1).¹¹ Er wordt gekeken naar de wijze waarop het ongeorganiseerde sinterklaasfeest aldaar gevierd werd tussen 1875-1950. Om tot een antwoord te komen op de probleemstelling, zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

- Welke voorbereidingen werden er getroffen door de middenstand, gezinsleden en jongeren voor de viering van het sinterklaasfeest en hoe werd het sinterklaasfeest gevierd in Leeuwarden, Groningen en Hoorn en in de regio's de Friese Wouden, het Hogeland, het Oldambt en West-Friesland in de periode 1875-1950?
- Welke veranderingen vonden er plaats in de manier waarop het sinterklaasfeest gevierd werd in de drie steden en plattelandsregio's in de periode 1875-1950?
- Welke verklaringen kunnen er worden gegeven voor de veranderingen in de viering van het sinterklaasfeest en de bijbehorende gebruiken in de drie steden en bijbehorende plattelandsregio's tussen 1875 en 1950?
- Hoe staan de ontwikkelingen van de sinterklaasviering op het vasteland in verhouding tot de ontwikkeling van het feest op Texel?

¹¹ Sinds halverwege de 19e eeuw wordt de naam Hoogeland met name gebruikt om het akkerbouwgebied van Hunsingo, later ook van Fivelingo aan te duiden. In dit onderzoek wordt met deze definiëring het onderzoeksgebied afgebakend; de spellingsvariant Hogeland raakte vanaf het einde van de 20e eeuw in zwang. 'Hogeland', *Wikipedia. De vrije encyclopedie*. <https://nl.m.wikipedia.org/wiki/Hogeland>, laatst geraadpleegd 28 mei 2020.

Afbakening van het onderzoek en onderzoeksopzet

De keuze voor de drie gebieden is ingegeven door hun geografische verspreiding, bevolkingsdichtheid, variëteit in geloofsovertuiging en de aanwezigheid van een (oude) stad die direct omringd is door het platteland. Het is bekend dat vooral op het platteland oudere gebruiken lange tijd voortduurden, vooral daar waar veel armoede heerste. De Friese Wouden stond bekend als zeer arm, zo ook de dunbevolkte regio's Hogeland en Oldambt. Een opvallende tegenstelling die zich voordeed in de twee laatstgenoemde regio's waren die tussen dagloners en vermogende boeren.¹² In de steden Leeuwarden, Groningen en Hoorn bestond een grotere diversiteit aan sociale klassen dan op het platteland; ook welgestelden maakten daarvan deel uit.

Van belang is daarnaast de religieuze diversiteit. Diverse auteurs stellen dat Sint-Nicolaas bij het katholieke deel van de bevolking een andere rol vervulde dan bij het protestantse deel. Dit zou terug te voeren zijn op Sint-Nicolaas als katholieke bisschop en de gevolgen van de Reformatie.¹³ Samenhangend hiermee zou het moderne sinterklaasfeest zijn oorsprong hebben in het zuidelijke, katholieke landsdeel, waar een beschaafde Sint waarschijnlijk gemakkelijker geaccepteerd werd dan in protestantse gebieden.¹⁴ In hoeverre is deze religieuze tegenstelling echter van invloed op ontwikkelingen in de viering en de gebruiken in de hier onderzochte periode en geselecteerde gebieden? En traden er in noordelijker gelegen katholieke gebieden eerder veranderingen op? West-Friesland is aan te merken als overwegend katholiek, met name plaatsen dicht bij Hoorn. In regio Hogeland waren enkele katholieke enclaves aanwezig, hoewel inwoners verder grotendeels protestants waren.

Er wordt getracht om op basis van de diversiteit van deze gebieden een zo goed mogelijk beeld te vormen van de veranderingen in de viering van het sinterklaasfeest en bijbehorende gebruiken. De keuze voor deze gebieden en steden ten noorden van de rivieren heeft daarnaast te maken met de inperking van het onderzoeksgebied: het gebied beneden de rivieren is uit dit onderzoek gelaten vanwege de omvang van deze scriptie, de

¹² Erwin H. Karel, 'Naar een nieuw regionaal bewustzijn 1920-1950' in: M.G.J. Duijvendak e.a., *Geschiedenis van Groningen*. Deel III. Nieuwste Tijd-Heden (Zwolle 2009) 207-299, aldaar 219.

¹³ Willem Koops, Madelon Pieper en Eugenie Boer ed., *Sinterklaas verklaard* (Amsterdam 2009) 20-21 en 40; Peter van Trigt, *1000 jaar Sinterklaas. ... en nu het ware verhaal van St. Nicolaas en zijn knecht* (Volendam 2016) 64 en 66; Marie-José Wouters, *Sinterklaaslexicon. Sinterklaas van A tot Z* (2e druk; Haarlem 2009) 81.

¹⁴ Louis Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden. Opstellen over volkscultuur* (Baarn 1993) 37; Mirjam van Leer, *Geven rond Sinterklaas. Een ritueel als spiegel van veranderende relaties* (Amsterdam 1995) 66.

te besteden tijd aan het onderzoek en het theoretische kader, dat later toegelicht wordt. Er is gekozen voor de periode 1875-1950, omdat dit tijdsbestek onderbelicht is gebleven in het wetenschappelijk onderzoek naar de sinterklaasviering.¹⁵ Ook is er veel bronnenmateriaal voorhanden, zoals kranten en prentenboeken, die in deze periode sterk in aantal toenamen en voor de gehele bevolking binnen handbereik kwamen. Bovendien deden zich in deze periode allerlei ontwikkelingen voor die geschaard kunnen worden onder het concept modernisering. Met het oog op het theoretisch kader en de onderzoeksperiode vormen enkele concepten dan ook een rode draad in dit onderzoek, waaronder *modernisering*, *industrialisatie*, *groepsidentiteit* en *standsverschillen*, *beschavingsoffensieven* en *overheidsregulering*. Vanuit de overheid ontstonden er bijvoorbeeld wetten en maatregelen om bepaalde activiteiten te verbieden of daarover controle uit te oefenen.

Om de vraagstelling en bijbehorende deelvragen te beantwoorden, is dit onderzoek als volgt opgebouwd: het eerste hoofdstuk wordt gewijd aan moderniseringstheses in relatie tot tradities en het bewustzijn van de eigen identiteit. Daarnaast worden behandeld de technologische vooruitgang, de opkomst van verlicht gedachtegoed, overheidsregulering en verzuiling in de periode 1850-1950. In het tweede hoofdstuk wordt een kort overzicht van de algemene geschiedenis van het huiselijke sinterklaasfeest gegeven en worden enkele onderwerpen uitgelicht. Het derde hoofdstuk gaat dieper in op de verdwenen maskerades op het vasteland, de decemberfeesten op de Waddeneilanden en andere plaatsen waar nog (overblijfselen van) maskerades zijn te vinden. Hierna volgt een hoofdstuk dat ingaat op de historische context van de steden en regio's in de periode 1850-1950, om dan te komen tot het hoofdstuk waarin het ongeorganiseerde sinterklaasfeest in de drie steden en omliggende regio's uitgebreid behandeld wordt. Voorbereidingen omtrent het feest, welke gebruiken en activiteiten gangbaar waren in de verschillende regio's, waar deze gevierd werden en hoe hierin veranderingen optraden, komen aan bod. In het zesde hoofdstuk worden veranderingen die optraden in de viering in de onderzoeksgebieden in kaart gebracht en worden de oorzaken die daarvoor aanwijsbaar zijn toegelicht. Het laatste hoofdstuk spitst zich toe op de verdwenen maskerades op het vasteland. Ontwikkelingen die dit gebruik doorliep

¹⁵ Van Leer, *Geven rond Sinterklaas*, 29; Bianca Berends, *Zwarte Piet en Witte Klaas. Onderzoek naar de beeldvorming in de sinterklaastraditie* (Proefschrift Erasmus Universiteit, Rotterdam 2000) 22.

worden geanalyseerd in het licht van de situatie die zich voordeed op Texel, met name vanuit het oogpunt van modernisering en identiteitsvorming.

Verantwoording van het onderzoek

Tot op heden is wetenschappelijk onderzoek naar de manier waarop het ongeorganiseerde sinterklaasfeest in de negentiende en twintigste eeuw gevierd werd schaars. Boeken, scripties en artikelen richten zich vooral op de oorsprong van het feest, de oorsprong en (eventueel racistische) rol van Zwarte Piet, hedendaagse visies op het feest en de receptie van Sint en Piet door jonge kinderen vanuit een pedagogische invalshoek. Onderzoek dat zich wel richt op de gebruiken van het sinterklaasfeest en de viering, beperkt zich vooral tot de Randstad en, zoals bij historicus Wim Rosema, enkele steden.¹⁶ Vandaar dat de keuze gemaakt is voor enkele gebieden uit de periferie.

Dat het feest niet alleen binnenshuis gevierd werd, maar ook op straat, komt naar voren uit divers bronnenmateriaal. Onbeschaafde vormen van feestvieren hebben nog lang voortbestaan, maar vaak zijn hierover in de literatuur alleen oppervlakkige beschrijvingen te vinden, waardoor een helder beeld ontbreekt. Bepaalde activiteiten zijn onmiskenbaar deel van het sinterklaasfeest, maar worden veelal buiten beschouwing gelaten, zoals de sinterklaasmarkten, sinterklaasventen, de inrichting van sinterklaastafels en -etalages, advertenties die geplaatst werden door ondernemers in dagbladen en andere voorbereidingen die winkeliers troffen. Door hierover informatie te verzamelen, ontstaat er een completer beeld van de praktijk van de sinterklaasviering bij diverse lagen van de bevolking. Wat betreft de viering zelf wordt vaak globaal ingegaan op pakjesavond en de viering binnenshuis. Streekgebonden gebruiken komen bijna nooit uitgebreid aan bod en worden niet gedetailleerd en afgebakend uitgewerkt, waardoor er juist meer vragen ontstaan en de context onduidelijk blijft.

Door een vergelijkend onderzoek te doen naar de inhoudelijke kant van de viering in perifere gebieden, het in kaart brengen van lokale en mogelijk gemeenschappelijke gebruiken en gewoontes, alsook ontwikkelingen daarin vast te leggen en te onderzoeken

¹⁶ Wim Rosema, *Ontwikkelingen in het Sinterklaasfeest: het Sint Nikolaasfeest in de stedelijke kultuur in de 19e eeuw en het 'Sunnklaasfeest' in Hollum (Ameland) in de 20e eeuw* (Doctoraalscriptie Universiteit Leiden, Leiden 1988).

welke oorzaken daarvoor verantwoordelijk zijn, zorgt dit onderzoek voor een waardevolle aanvulling op de schaarse hoeveelheid wetenschappelijk onderzoek over het sinterklaasfeest en biedt zo nieuwe inzichten. De regio's en steden die in dit onderzoek centraal staan, zijn met het oog op de ontwikkeling van het ongeorganiseerde sinterklaasfeest nog niet eerder onderzocht vanuit deze invalshoek noch verbonden met moderniseringsprocessen. Het gebruik van Van Ginkels onderzoek als theoretisch kader en het verbinden van zijn bevindingen aan de ontwikkelingen op het vasteland, waar de onbeschaafde variant van de sinterklaasviering nagenoeg is verdwenen, kan bovendien zorgen voor een beter inzicht in uniformeringsprocessen in relatie tot rituelen en gebruiken en de eigen (groeps)identiteit. Dit leidt mogelijk tot een beter begrip van de manieren waarop gebruiken en rituelen standhouden of juist verdwijnen, en zorgen voor een omvattende verklaring in de ontwikkelingen van de diverse manieren waarop het sinterklaasfeest werd gevierd.

Bronnen en onderzoeksmethoden

Voor deze scriptie wordt gebruik gemaakt van krantenartikelen en -advertenties over het sinterklaasfeest van onder andere ondernemers, om zoveel mogelijk origineel bronnenmateriaal te verwerken. Diverse internetdiensten, zoals de databases dekrantvantoen.nl, Delpher.nl, beeldbankleeuwarden.nl en de websites van de archieven in Groningen, het Noord-Hollands Archief, het Westfries Archief, Tresoar, Historisch Centrum Leeuwarden en andere lokale archieven, voorzien hierin. Andere primaire bronnen die gebruikt worden zijn gescande prentenboeken en bewaard gebleven dagboeken. Geïllustreerde dag-, maand- en weekbladen, zoals *De Katholieke Illustratie*, *Het Leven* en *Fen Fryske Groun* worden tevens gebruikt. Hierin wordt met beeldmateriaal getoond hoe het sinterklaasfeest gevierd werd en hoe Sinterklaas en zijn knecht werden uitgebeeld. Ook zijn daarin advertenties en verhalen te vinden, wat de tijdsgeest weergeeft. Als aanvulling daarop is de Volkskundige vragenlijst van het Meertens Instituut uit 1943 van grote waarde (bijlage 1).¹⁷ Het Meertens Instituut heeft aan 2000

¹⁷ Het P.J. Meertens Instituut, Amsterdam. *Collectie Vragenlijsten van de afdeling Volkskunde*. 1934-2004. Inv. nr: 36:165 en 36:166. Vragenlijsten nummer 9: vraag 32 betreffende St. Nicolaas. 1943. Mappen A t/m Q: nummers A001-Q222.

inwoners in Nederland, waarvan het merendeel 60 jaar of ouder was, een vragenlijst gestuurd met inhoudelijke vragen over het sinterklaasfeest, waardoor er een goed overzicht te krijgen is van bepaalde gebieden, met name omdat de respons hoog was.

Memoires en jeugdherinneringen worden tevens gebruikt. Er bestaan tegenwoordig diverse initiatieven vanuit burgers om de plaatselijke geschiedenis op te tekenen. Er zijn sinterklaasedities waarin mensen verslag doen over hun vroegere beleving, waardering en belevenissen van het sinterklaasfeest, waarbij dikwijls feitelijke beschrijvingen naar voren komen, zoals hoe de Sint gekleed was, welke cadeaus kinderen kregen en hoe etalages ingericht waren. Door al deze bronnen tezamen te gebruiken, wordt een beeld geschetst van de (veranderende) activiteiten en gebruiken in de onderzoeksperiode en ontstaat een accuraat beeld van het ongeorganiseerde sinterklaasfeest.

1 Modernisering, homogenisering en eenwording tussen 1850-1950 in Nederland

In de eerste decennia van de twintigste eeuw kreeg het moderne, huiselijke sinterklaasfeest gaandeweg de overhand op de Nicolaasmaskerades, een ontwikkeling waarbij Schenkmans prentenboek gezien kan worden als aanzet. In de periode 1850-1950, waarin deze ontwikkeling plaatsvond, onderging de Nederlandse samenleving een grootschalige transformatie op sociaal, maatschappelijk, economisch, staatkundig en politiek gebied. Modernisering wordt door socioloog Van Bottenburg als volgt gedefinieerd: ‘De term modernisering overkoepelt een groot aantal processen die kenmerkend zijn voor de veranderingen die in de westerse samenlevingen hebben plaatsgevonden.’ Hij verwijst daarbij naar aspecten die daarmee verbonden zijn, zoals bureaucratisering, industrialisering, civilisering, rationalisering en statenvorming.¹⁸

In dit hoofdstuk wordt uiteengezet welke gevolgen deze processen hadden op de Nederlandse samenleving tussen 1850-1950 in algemene zin. Wetenschappers benoemen diverse aspecten van het moderniserings- en eenwordingsproces, die hebben geleid tot de vorming van een nationale cultuur. Zij benadrukken ook tegengestelde reacties, met als gevolg de opbloei van regionale culturen en gebruiken, waardoor er fragmentering ontstond. Oorzaken die zij hiervoor verantwoordelijk houden, worden vervolgens grondiger maar beknopt uitgewerkt. Beknopt, omdat het moderniserings- en eenwordingsproces in Nederland reeds uitgebreid onderwerp van historisch onderzoek is geweest en de omvang van dit onderzoek daartoe noopt, maar ook omdat er desondanks een duidelijk beeld gevormd kan worden van de uitwerking van deze processen op de Nederlandse samenleving.

1.1 Modernisering, homogenisering en eenwording in relatie tot tradities en identiteit

Het moderniseringsproces dat vanaf circa 1860 op gang kwam, had grote implicaties voor de samenleving. Er werd een veelheid aan technische innovaties geïmplementeerd. Er

¹⁸ Maarten van Bottenburg, ‘Hoe recent is modern? Over de herkomst van ‘modern’, ‘moderniteit’ en ‘modernisering’, en het gebruik ervan in de sociologie’, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 17 (1990) afl. 1, 101-118, aldaar 113-114.

ontstonden nieuwe manieren van communicatie en vervoer en er ontsproot een veelheid aan verenigingen en genootschappen. Ook vonden er grote verschuivingen plaats in de beroepsstructuur.¹⁹ Het leidde tot de komst van nieuwe maatschappelijke klassen en herpositioneerde reeds bestaande.²⁰ De idee dat de mens zijn lot enigermate kon beïnvloeden alsook een meer wetenschappelijke benadering van het leven vonden ingang, gestoeld op Verlichtingsidealen die onder de hogere burgerij breed gedragen werden en die langzaamaan ook ingeburgerd raakten bij lagere sociale groepen.²¹ Al deze ontwikkelingen kunnen ingekaderd worden in het staats- en natievormingsproces dat Nederland doorliep en in West-Europa vooral in de negentiende eeuw sterk opkwam, waarbij centralisering, homogenisering en culturele integratie tot de kernelementen behoren. Plaatselijke en regionale gemeenschappen raakten onderling steeds hechter verbonden. Bovendien raakten er steeds méér samenlevingen bij het moderniserings- en eenwordingsproces betrokken. Afhankelijkheid en communicatie kwamen steeds verder op de voorgrond te staan. De betrokkenheid van een groeiende groep mensen bij de nationale politiek leek ervoor te zorgen dat regionale culturen verdwenen ten koste van een nationale cultuur.²²

Het homogeniseringsproces deed zich met name in de tweede helft van de negentiende eeuw gelden. De snelheid waarmee gemeenschappen vervlochten raakten, was niet alleen afhankelijk van de afstand tot de grote stad en de frequentie van externe contacten, maar hing ook samen met de aard van dit contact en de collectieve mentaliteit, aldus de historici Bank en Van Buuren.²³ De uitbreiding van transportmogelijkheden, de aanleg en verdichting van het spoorwegnet alsook de fikse uitbreiding van het wegennet en de aanleg van tramverbindingen en autobusroutes, zorgden er mede voor dat regio's en samenlevingen in steeds grotere sociaal-ruimtelijke verbanden geïntegreerd raakten en ontsloten raakten voor de buitenwereld. Bij het graduele proces van homogenisering was er in toenemende mate een rol weg gelegd voor de centrale overheid, die steeds meer

¹⁹ P. Th.F.M. Boekholt en E.P. de Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd* (Assen en Maastricht 1987) 149.

²⁰ H.F.J.M. van den Eerenbeemt, *In het spoor van vooruitgang. Het moderniseringsproces in de Nederlandse samenleving 1730-1980* (Tilburg 1989) 138; A.M. van der Woude, 'Bevolking en gezin in Nederland' in: F.L. van Holthoon, *De Nederlandse samenleving sinds 1815* (Assen en Maastricht 1985) 19-70, aldaar 19.

²¹ J. Berting, 'In het brede maatschappelijke midden: de veranderende positie van de middengroepen in de Nederlandse samenleving tussen 1850 en 1980' in: Van Holthoon, *De Nederlandse samenleving*, 119-138, aldaar 132.

²² Rob van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid. Denkbeelden en discussies over cultuur en identiteit in Nederland* (Den Haag 1999) 18.

²³ Jan Bank en Maarten van Buuren, *1900. Hoogtij van burgerlijke cultuur* (Den Haag 2000) 73.

taken en functies overnam van regionale samenlevingen. Gemeenschappen losten op in ‘voortdurend ruimer wordende kaders, die op hun beurt steeds meer invloed uitoefenen op deze voorheen betrekkelijk afgeschermdde samenlevingen’.²⁴ Hoewel zich in de steden een explosieve bevolkingstoename voordeed, verloren ook zij hun politieke gewicht, mede door het proces van staats- en natievorming.²⁵ Op cultureel vlak ontstond er eveneens integratie, waarbij onder andere de invoering van het Standaardnederlands, de opkomst van nationale instellingen en organisaties, landelijke dagbladen, tijdschriften en andere vormen van nationale georiënteerde massamedia, de dienstplicht en de bouw van nationale monumenten en musea een cruciale rol speelden.²⁶ Volgens antropoloog Boissevain leidden de snelle verbreiding van massamedia in combinatie met de toegenomen geletterdheid onder de bevolking ertoe dat lokale gebruiken in een versneld tempo verdwenen.²⁷

Mensen die het eerste blijk gaven van een ‘bovenregionale oriëntatie en de grootste verbondenheid met het vaderland’ hadden, waren protestantse leden van de gevestigde burgerij die in de Hollandse steden woonden.²⁸ Via verenigingen en genootschappen, waarvan de Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen (1784) de bekendste is, werd gestreefd naar de opvoeding, civilisering en ontwikkeling alsook nationale integratie en culturele homogenisering van alle bevolkingslagen. Deze ambities hadden hun aanvang al voordat het industrialisatieproces op gang kwam. Culturele en politieke elites stelden alles in het werk om landgenoten tot ‘nationaal denkende en handelende staatsburgers te verheffen’, stelt Van Ginkel.²⁹ De staat moest het raamwerk vormen voor de collectieve activiteiten van de bevolking en de verschillende klassen uit de samenleving, vooral de arbeidersklasse, moesten hun collectieve identiteit ontleen aan organisaties en politieke bewegingen op nationaal niveau. Dit geldt niet alleen voor Nederland, maar was ook de gangbare idee in andere West-Europese landen.³⁰ Manieren waarop dit gerealiseerd werd, was onder meer door de invoering van landelijke

²⁴ Hans Knippenberg en Ben de Pater, *De eenwording van Nederland: schaalvergroting en integratie sinds 1800* (5^e druk; Nijmegen 2000) 9-11.

²⁵ Anton Schuurman, ‘Plattelandscultuur in de negentiende en vroeg-twintigste eeuw. Modernisering en globalisering. Een essay.’ in: *Jaarboek van het Nederlands Openlucht Museum* (Arnhem 1999) 270-302, aldaar 281.

²⁶ Van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid*, 18.

²⁷ Jeremy Boissevain, ‘Revitalizing European rituals’ in: Idem, *Factions, friends and feasts. Anthropological perspectives on the Mediterranean* (Oxford 2013) 197-211, aldaar 204.

²⁸ Knippenberg en De Pater, *De eenwording*, 37-38.

²⁹ Van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid*, 18-19.

³⁰ Eric Hobsbawm, ‘Mass-producing traditions: Europe, 1870-1914’ in: Eric Hobsbawm en Terence Ranger ed., *The Invention of Tradition* (Cambridge en New York 1983) 263-308, aldaar 264-265.

feestdagen, de cultivering van een nationaal verleden, maar ook door aanpassingen in het onderwijs voor de massa, want geletterdheid was een van de voorwaarden tot een omvattend nationaal besef. Beschavings- en disciplineringsoffensieven zorgden daarnaast voor veranderingen in het normen- en waardenkader van bevolkingsgroepen, al dan niet gestimuleerd door landelijke organisaties en plaatselijke verenigingen of geforceerd middels wet- en regelgeving. Hierdoor identificeerden bewoners uit verschillende regio's zich steeds sterker met elkaar en modelleerden zij hun gedragsstandaard naar de voor hen navolgenswaardige dominante Hollandse en stedelijke cultuur.³¹

In eerste instantie lijken integratie en eenwording te leiden tot uniformering in sociaal-cultureel opzicht en tot de verdwijning van lokale culturen. Algemene processen als staats- en natievorming, modernisering en homogenisering kunnen niettemin ook leiden tot tegengestelde reacties. In de tweede helft van de negentiende eeuw kwam er in Nederland een tegenbeweging op gang, regionale culturen wonnen aan populariteit. Vooral na 1890 bestond er binnen Nederland een groeiende belangstelling voor de regio, net als in andere West-Europese landen.³² Er ontstond grote interesse en waardering voor traditionele factoren van de plattelandscultuur, hetgeen met name in het Interbellum leidde tot 'groepsvorming en mobilisatie voor een regionale cultuur'.³³ In een dergelijke situatie ontstaat er een bewustwordingsproces, waarbij voorkomen moet worden dat eigen gebruiken en gewoonten ten prooi vallen aan de nivellering die uniformering en homogenisering op nationaal niveau met zich meebrengen.³⁴

Dikwijls wordt de collectieve identiteit van groepen gelegitimeerd middels en geprojecteerd op het eigen verleden. Streekeigen kenmerken, zoals het landschap, het dialect of de taal, streekproducten en het cultuurhistorisch erfgoed, die naar de buitenwereld vaak de indruk geven als eeuwenoud en onveranderlijk, moesten worden behouden en beschermd. Ook abstractere aspecten als de lokale cultuur, tradities, gewoonten en gebruiken konden op hernieuwde belangstelling rekenen. Zij ondergingen

³¹ Van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid*, 18.

³² Eric Storm, 'The birth of regionalism and the crisis of reason: France, Germany and Spain' in: Joost Augusteyn en Eric Storm ed., *Region and state in nineteenth-century Europe: nation-building, regional identities and separatism* (Londen 2012) 36-57, aldaar 36-38.

³³ Bank en Van Buuren, 1900. *Hoogtij van burgerlijke cultuur*, 76.

³⁴ Van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid*, 19, 30; Jane Nadel-Klein, 'Reweaving the fringe: localism, tradition, and representation in British ethnography', *American Ethnologist* 18 (1991) 500-517, aldaar 501.

een herwaardering en kregen de notie waardevol te zijn. Dit proces wordt aangeduid als lokalisering.³⁵

Regionale samenlevingen waarbij dit bewustzijn zich ontwikkelde, namen initiatieven om de eigen identiteit te beschermen, deze uit te dragen naar andere bevolkingsgroepen en hun onderscheid te benadrukken naar anderen toe. Het wij versus zij-denken is onlosmakelijk verbonden met de identiteitsconstructie van groepen.³⁶ Boissevain verklaart vanuit dit oogpunt waarom ook feestvieren een heropleving doormaakte:

‘Veel rituelen en festiviteiten lijken een poging om communitas te creëren vanuit een anoniem gezelschap mensen, door middel van het samen iets doen, zodoende een wij versus zij gevoel te creëren, een identiteit te scheppen, deel uit te maken van een geheel.’³⁷

Samen feestvieren is zeer doeltreffend om de identiteit van een groep te benadrukken, deze te uiten naar de buitenwereld en onderscheid aan te brengen tussen eigen en de ander. Met de opkomst van massatoerisme werd hieraan een extra dimensie toegevoegd. Massatoerisme versterkte het bewustwordingsproces, doordat buitenstaanders een waardeoordeel toekenden aan zaken die voor de culturele groep van belang waren bij het uitdragen van de eigen identiteit naar de buitenwereld en voor hun collectieve bewustzijn. Feesten en rituelen raakten erdoor geïntensiveerd. Soms leidde dit ertoe dat er aanpassingen volgden om meer historische authenticiteit te bereiken.³⁸ Volgens sociaalgeograaf De Pater draagt forensisme eveneens aan ‘lokalisme’ bij; het brengt mensen in een grotere wereld, maar zij blijven ook nog sterk verbonden met hun oude woonplaats.³⁹ Van Ginkel omschrijft lokalisme als ‘een sterke gehechtheid aan en trots ten aanzien van de eigen gemeenschap’.⁴⁰

³⁵ Carola Simon, *Ruimte voor identiteit. De productie en reproductie van streekidentiteiten in Nederland* (Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen; Groningen 2005) 15.

³⁶ Maarten Duijvendak, ‘Ligamenten van de staat? Over regionale identiteit en de taaiheid van de provincie’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 123 (2008) 342-353, aldaar 343; Van Ginkel, ‘Celebrating localism’, 37; Ad Knotter, ‘Limburg bestaat niet. Paradoxen van een sterke identiteit’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 123 (2008) 354-367, aldaar 361.

³⁷ Jeremy Boissevain, ‘Inleiding: identiteit in feestelijkheid’ in: Adrianus Koster, Yme Kuiper en Jojada Verrips ed., *Feest en ritueel in Europa. Antropologische essays* (Amsterdam 1983) 9-14, aldaar 11.

³⁸ Boissevain, ‘Revitalizing European rituals’, 204.

³⁹ B. de Pater, ‘De regionale metamorfose van Nederland vanaf het midden van de vorige eeuw’, *Volkskundig Bulletin* 17 (1991) 15-40, aldaar 29.

⁴⁰ Rob van Ginkel, ‘Groen-zwart. Texels in het hart.’ Over de articulatie van identiteit op een Nederlands Waddeneiland’, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 18 (1991) afl. 4, 76-99, aldaar 77.

Het resultaat van de gevolgen van modernisering en het eenwordingsproces in algemene zin op de Nederlandse samenleving was zoals hieruit blijkt tweeledig. Deze tegengestelde bewegingen deden zich ook voor op Texel, in de vorm van de verdwijning van Nieuwe Sunderklaas en heropleving van Ouwe Sunderklaas. Processen van eenwording en lokalisering zijn dan ook niet elkaars tegenpool, maar vormen een onderdeel van dezelfde ontwikkeling.⁴¹ Enkele aspecten die hierbij op de voorgrond treden, worden hieronder verder uitgewerkt, zodat deze in een later stadium aangewend kunnen worden ter verklaring van de ontwikkelingen en veranderingen in het ongeorganiseerde sinterklaasfeest in de drie onderzoeksgebieden.

1.2 Technologische vooruitgang in de periode 1850-1950

Het startpunt van het industrialisatieproces in Nederland wordt door diverse historici rond 1860-1870 geplaatst. De Nederlandse maatschappij transformeerde zich vanaf die tijd van een agrarisch-ambachtelijke samenleving in een industrieel-verstedelijkte. Het industrialisatieproces kwam in tegenstelling tot landen rondom Nederland traag en geleidelijk op gang. Technische innovaties in fabrieken en industrieën ontstonden in het buitenland en werden hier slechts kleinschalig en geleidelijk aan geïntroduceerd.⁴² Dit geldt tevens voor technische innovaties en technologische toepassingen in en schaalvergroting op het gebied van vervoer, transport, communicatie en infrastructuur. Niettemin had het grote consequenties voor de bevolking.

1.2.1 Industrialisatie en technologische vooruitgang: een ongekende groei

Al in 1857 was er een groot aantal bedrijven in Nederland met meer dan 40 arbeiders in dienst. Grootschalige productie werd vanaf ongeveer 1860 gewoongoed in steeds meer bedrijfssectoren.⁴³ Rond deze tijd begon de stoommachine aan zijn opmars, al was het

⁴¹ Schuurman, 'Plattelandscultuur', 297; Simon, *Ruimte voor identiteit*, 15; Van Ginkel, *Groen-zwart*, 95-96.

⁴² Auke van der Woud, *Een nieuwe wereld. Het ontstaan van het moderne Nederland* (Amsterdam 2006) 115.

⁴³ I.J. Brugmans, *De arbeidende klasse in Nederland in de 19^e eeuw (1813-1870)* (2^e druk; Den Haag 1929) 29-30: dit betrof voornamelijk bedrijven als glasblazerijen, wagenmakerijen, gasfabricages, steenbakkerijen, touw- en koordslagerijen, waskaarsenfabrieken en metaalindustrieën; P.E. de Hen, 'De industrialisatie van Nederland' in: Van Holthoon, *De Nederlandse samenleving*, 3-18, aldaar 6-7: onder andere in strokarton- en pakpapierfabrieken, suikerraffinaderijen, distilleerderijen, bedrijven die geïmporteerde grondstoffen als cacao verwerkten en in de scheepsbouw.

gebruik in vergelijking met andere Europese landen beperkt.⁴⁴ Werkzaamheden die voorheen tot de huisnijverheid behoorden, zoals boter- en kaasbereiding en slachten, ondergingen grote veranderingen die leidden tot bedrijfsmatige, grootschalige productie, waarbij men zich ging toeleggen op specialisatie en export. Na 1880 ontstond er een nieuw type bedrijfsvoering, waarbij leidinggevend niet vanzelfsprekend ook eigenaren waren. Door de nieuwe industriële technieken in olieraffinaderijen, in chemie en elektrotechniek ontstond de noodzaak grote investeringen te doen wat betreft productie en distributie. Alleen grootschaligheid gaf voldoende rendement, wat noopte tot aanpassingen in de organisatiestructuur en arbeidsverdeling.⁴⁵ Bestond er voorheen nog een stelsel van nodale regio's, waarbij de stad fungeerde als streekcentrum en toegespitst was op het omliggende verzorgingsgebied, met de komst van de grote industrieën veranderde deze positie en zou de grootschalige productie een forse uitbreiding van de afzetmarkt betekenen.⁴⁶

Na 1895 versnelden de economische groei en modernisering, die doorzetten tot rond 1930. Omstreeks 1900 verkeerde Nederland economisch gezien in een bloeiperiode. Handel met Nederlands-Indië door particuliere bedrijven en de expansie van de kolen- en staalindustrie in het Rijnland speelden hierin een belangrijke rol. Bovendien ontstond er schaalvergroting van de industrie; machinefabrieken, chemische fabrieken en de metaalnijverheid groeiden sterk, mede door de elektrificatie. Met de aanleg van elektriciteitsnetwerken raakte energie overal beschikbaar, wat opnieuw zorgde voor een explosieve groei in zowel de industriële sector als het transportwezen.⁴⁷ Er deed zich een sterke groei voor in de afhankelijke industriële beroepsbevolking, die zich meer en meer concentreerde in grote bedrijven.⁴⁸

Hoewel de grote industrieën en fabrieken grotendeels ontsproten in steden, was het platteland geenszins een op zichzelf staande wereld waaraan vernieuwingen voorbijgingen. Volgens historicus Schuurman werd het platteland vooral in de tweede helft van de negentiende eeuw geïntegreerd in de nationale samenleving. Zij

⁴⁴ Van der Woud, *Een nieuwe wereld*, 115.

⁴⁵ Bank en Van Buuren, 1900. *Hoogtij van burgerlijke cultuur*, 14; Berting, 'In het brede maatschappelijke midden', 128-129; Friso Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2009) 47.

⁴⁶ P. Kooij, 'Stad en platteland' in: Van Holthoorn, *De Nederlandse samenleving*, 93-116, aldaar 97.

⁴⁷ J.W. Schot e.a., 'Concurrentie en afstemming: water, rails, weg en lucht' in: J.W. Schot e.a. ed., *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw*. Deel 5. Transport, communicatie (Zutphen 2002) 19-44, aldaar 22-23.

⁴⁸ Th. van Tijn, 'Het sociale leven in Nederland, 1895-1914' in: J.C. Boogman e.a., *Geschiedenis van het moderne Nederland. Politieke, economische en sociale ontwikkelingen* (Houten 1988) 277-300, aldaar 282.

moderniseerde onder andere door de invloed van verkiezingen, dienstplicht en verbeterde transportmogelijkheden.⁴⁹ Op het platteland werden nieuwe technieken angewend, waaronder nieuwe landbouwmachines als dorsmachines en het gebruik van kunstmest. Hierdoor konden boerenbedrijven met minder mankracht toe. Daarnaast waren er vernieuwingen op organisatorisch vlak, zoals de modernisering van het landbouwonderwijs, en werd overgegaan op fabrieksmatige zuivelproductie.⁵⁰ Na 1880 investeerden rijke, adellijke grootgrondbezitters en de stedelijke burgerij bovendien aanzienlijk in grote hoeveelheden landbouwgrond. Er ontstonden pachtconstructies, waarbij de grondbezitter op afstand het productieproces beheerde.⁵¹ Bovengenoemde ontwikkelingen veroorzaakten een grote mobiliteit onder het werkzame deel van de bevolking, die zich om verschillende redenen vestigden in de steden.

1.2.2 De democratisering van het vervoer, een mentale schaalvergroting

Vanaf circa 1850 waren er tevens ontwikkelingen gaande op het gebied van transport en vervoer. In grote delen van het Nederlandse grondgebied, vooral in streken zonder een optimaal netwerk aan waterwegen, ontbrak het lange tijd aan een goede infrastructuur en bleef daarmee onontgonnen gebied voor intensieve landbouw en bewoning. Door de aanleg van een uitgebreid, fijnmazig net van kleinere wegen in deze gebieden werden steden sneller en gemakkelijker bereikbaar.⁵² Rond 1888 werd het spoorwegnetwerk nagenoeg voltooid. Zo'n 2000 kilometer spoor verbond alle steden en tal van kleinere plaatsen met elkaar. Verbindingen die na 1890 werden aangelegd en zorgden voor verdere verdichting, hadden met name een regionale of lokale functie. Ook groeide het aantal tramverbindingen, al betrof dit vaak losse trajecten die niet met elkaar waren verbonden en vooral op lokaal niveau belangrijk waren.⁵³

Met de aanleg van de nieuwe verkeersnetwerken werden grote sprongen gemaakt op het gebied van de aanvoer van grondstoffen en distributie en export van producten. Lokale markten werden opgebroken. In de jaren 1920-1930 was er sprake van een

⁴⁹ Schuurman, 'Plattelandscultuur', 271 en 278.

⁵⁰ Knippenberg en De Pater, *De eenwording*, 107.

⁵¹ Jaap Moes, 'Absentisme van grondbezitters in Friesland en Zeeland 1850-1890' in: Herman Diederiks, J. Thomas Lindblad en Boudien de Vries ed., *Het platteland in een veranderende wereld. Boeren en het proces van modernisering* (Hilversum 1994) 255-276, aldaar 257-260 en 266-267.

⁵² Van der Woud, *Een nieuwe wereld*, 368.

⁵³ Knippenberg en De Pater, *De eenwording*, 48-49.

verdrievoudiging van vervoer.⁵⁴ Met de uitvinding van de verbrandingsmotor en het gebruik ervan in transport (auto's, motorfietsen en luchtvaart) kreeg het transport- en vervoerswezen bovendien een nieuwe impuls. Daarnaast deed de autobus zijn intrede, die vooral op het platteland veelvuldig gebruikt werd, aanvankelijk ter vervanging van trekschuiten en bodediensten, maar ook als alternatief voor de tram wegens het grotere bereik. Vooral na 1920 groeide het autobusnetwerk explosief.⁵⁵

1.2.3 Gericht op het grote publiek: kranten, geïllustreerde familiebladen, radio en tv

Kenmerkend voor de moderniserende samenleving is de opkomst van massamedia, gericht op het bereik van een zo groot mogelijk publiek. Een voorwaarde hiervoor is een hoge mate van geletterdheid onder de bevolking. In de tweede helft van de negentiende eeuw had Nederland een erg hoog alfabetiseringsniveau en deed zich een sterke reductie van analfabetisme voor.⁵⁶ Met de komst van enkele schoolwetten in de tweede helft van de negentiende eeuw werd het leesniveau van kinderen in het basisonderwijs op een hoger peil gebracht. Het ging vooral om kwaliteitsverbetering van het basisonderwijs, de leerplicht ontbrak vooralsnog.⁵⁷ In 1858 volgde zo'n vijfenzeventig procent van de Nederlandse kinderen in de leeftijd van 6 tot 12 jaar onderwijs, in 1880 bijna negentig procent. Na invoering van de leerplichtwet in 1901 was dit nagenoeg honderd procent. Rond de eeuwwisseling kon ruim negentig procent van de Nederlandse bevolking Algemeen Beschaafd Nederlands lezen en schrijven.⁵⁸

In de tweede helft van de negentiende eeuw nam de hoeveelheid dag-, week-, en nieuwsbladen enorm toe. In 1850 waren er 92, in 1880 liep dit op naar 357 en in 1894 waren het er maar liefst 760.⁵⁹ Advertentieruimte, nieuwe productietechnieken en de afschaffing van het dagbladzegel in 1869 zorgden voor een stijging in de oplagen en verlaagden de verkoopprijs. Kranten werden betaalbaar voor lagere klassen.⁶⁰ Bestonden regionale kranten aanvankelijk uit slechts enkele pagina's, al snel breidden zij uit en

⁵⁴ Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw*, 114.

⁵⁵ Schot e.a., 'Concurrentie en afstemming', 29-31 en 33.

⁵⁶ Knippenberg en De Pater, *De eenwording*, 177.

⁵⁷ Boekholt en De Booy, *Geschiedenis van de school*, 150-151.

⁵⁸ Bank en Van Buuren, *1900. Hoogtij van burgerlijke cultuur*, 232; Boekholt en De Booy, *Geschiedenis van de school*, 160 en 171; Knippenberg en De Pater, *De eenwording*, 177.

⁵⁹ Knippenberg en De Pater, *De eenwording*, 69.

⁶⁰ J.C. den Hollander, 'Aspecten van de twintigste-eeuwse cultuurgeschiedenis. Massacultuur in de twintigste eeuw' in: A. Bosch en L.H.M. Wessels ed., *Veranderende grenzen. Nationalisme in Europa, 1919-1989* (Nijmegen 1992) 148-160, aldaar 155.

behandelden steeds vaker nationale onderwerpen. Door de verbeterde druktechnieken ontstond er ook op het gebied van kinder- en prentenboeken een commerciële productie. Rond 1870 werden er grote aantallen fabrieksprentenboeken vervaardigd voor de Nederlandse markt. Het waren dunne boekjes van ongeveer 12 pagina's, vaak van geringe kwaliteit. De illustraties waren kleurrijk en stereotiep. Afbeeldingen hadden vooral het doel om de moraliserende inhoud te onderschrijven. Verkoop had voornamelijk buiten boekhandelaren om plaats, via straatventers, bij bazaars, manufacturenzaken en grote warenhuizen.⁶¹ Aan het eind van de negentiende eeuw werd er kritiek geuit op dit type prentenboeken door pedagogen, maar prentenboekjes bleven gewild. Voor velen was dit het enige wat betaalbaar was (afb. 2 en 3).⁶²

Naast kranten en prentenboeken waren geïllustreerde familiebladen sterk in opkomst. De introductie van de snelpers en het gebruik van houtcellulose voor het maken van papier maakte het na 1870 mogelijk om op goedkope wijze een tijdschrift te maken voor een grote afzetmarkt. Ook hier speelde de afschaffing van zegelrechten op papier een significante rol. Nieuwe grafeertechnieken zorgden voor aantrekkelijke afbeeldingen en met de komst van de fotochemische reproductie werd het mogelijk om foto's te printen.⁶³ Na 1890 kwamen er diverse nieuwe bladen op de markt, die, in tegenstelling tot dergelijke familiebladen, niet langer een opvoedkundig aspect bezaten en vooral uit actuele onderwerpen met fotoreportages bestonden. Kranten veranderden inhoudelijk en gingen over op sensationele berichtgeving ter vermaak van een groot lezerspubliek.⁶⁴ De variatie aan beeldmateriaal en het behandelen van een scala aan nationale en internationale onderwerpen zorgden ervoor dat samenlevingen bekend raakten met het leven buiten hun eigen streek, met als gevolg een mentale schaalvergroting.

In de loop van de twintigste eeuw voegden radio en televisie zich bij deze vormen van massamedia. Op 6 november 1919 werd het eerste omroepprogramma op de radio uitgezonden. Vanaf 1924 ontwikkelde zich een verzuild publiek bestel met de komst van diverse radio-omroepen.⁶⁵ In 1935 kon in Amsterdam en Rotterdam zo'n zestig procent

⁶¹ Saskia de Bodt en Jeroen Kapelle, *Prentenboeken. Ideologie en illustratie 1890-1950* (Amsterdam 2003) 7, 10 en 85.

⁶² Ibidem, 96.

⁶³ Jan Sitvast, 'De populariteit van almanakken in de tweede helft van de negentiende eeuw', *De Negentiende Eeuw* 11 (1987) 19-34, aldaar 30-31.

⁶⁴ Den Hollander, 'Aspecten van de twintigste-eeuwse cultuurgeschiedenis', 155.

⁶⁵ zoals de Nederlandsche Christelijke Radio Vereeniging (1924, protestants), de Katholieke Radio Omroep (1925, katholiek) en de Vereeniging Arbeiders Radio Amateurs (1925, socialistisch).

van de huishoudens naar de radio luisteren tegenover slechts twintig à dertig procent in de provincies Gelderland, Overijssel, Groningen en Friesland.⁶⁶ Na de Tweede Wereldoorlog kwam de radio tot grote bloei; het aantal radiotoestellen steeg snel, van 300.000 in 1945 naar 1.337.000 in 1949.⁶⁷ In de jaren vijftig van de twintigste eeuw had de introductie van de televisie in Nederland plaats, met een programmering die tevens was ingedeeld op verzuilde basis.

Net als de uitbreiding van vervoers- en transportmogelijkheden zorgden moderne massamedia voor de integratie van samenlevingen in geografisch en sociaal opzicht en leidden tot een ‘meer uniforme gemeenschappelijke cultuur’.⁶⁸ Anderzijds maakte het grote bereik van deze mediavormen het mogelijk regionale, sociale en religieuze verschillen te benadrukken, waardoor zij ook zeer bruikbaar waren als vehikel voor het behoud van eigen taal en cultuur en de vorming van een eigen identiteit, hetgeen blijkt uit het ontstaan van regionale radio- en televisiezenders en de grote populariteit daarvan bij lokale bevolkingsgroepen.

1.3 Trek naar de stad, werkvoorziening en sociale mobiliteit

Omstreeks 1850 bestond de ‘sociale structuur van de Nederlandse samenleving’ uit vier klassen, stellen Knippenberg en De Pater alsook Berting: de grote burgerij (3%), waartoe aanzienlijken en gegoeden behoorden; de kleine burgerij (22,7%), waarvan kleine zelfstandigen het gros uitmaakten, zoals winkeliers, zelfstandige ambachtslieden, kleine ondernemers en kooplui, maar waartoe ook ‘lager toezichthoudend personeel, kleine vrije beroepen en semi-intellectuelen’ behoorden; zelfstandige boeren (22,9%) en de arbeidende klasse (49,9%), waarvan zo’n 20% geschoolde werklieden met geregeld werk en ruim 30% ongeschoolde, losse arbeiders waren. Onder de laatstgenoemde groep bevond zich een aanmerkelijk deel land- en veenarbeiders (22%).⁶⁹ De kleine burgerij en

⁶⁶ W.O. de Wit, ‘Het communicatielandschap in de twintigste eeuw: de materiële basis’ in: Schot e.a. ed., *Techniek in Nederland*. Deel 5, 161-177, aldaar 173.

⁶⁷ Theo Vermeulen, ‘Geschiedenisles: De ontwikkeling van de radio’, *Hifi*, 14 december 2016.

<https://hifi.nl/artikel/25136/Geschiedenisles-de-ontwikkeling-van-de-radio.html>, laatst geraadpleegd 8 augustus 2020.

⁶⁸ H.A. Diederiks en G.C. Quispel, ‘Groepen, sociale verhoudingen en mentaliteit in West-Europa van het einde van de achttiende eeuw tot heden’ in: H.A. Diederiks e.a., *Van agrarische samenleving naar verzorgingsstaat. De modernisering van West-Europa sinds de vijftiende eeuw* (2^e druk; Groningen 1994) 301-366, aldaar 349.

⁶⁹ Berting, ‘In het brede maatschappelijke midden’, 128; Knippenberg en De Pater, *De eenwording*, 32.

geschoolde arbeiders hielden zich vooral in steden op, op het platteland waren dat zelfstandige boeren en ongeschoolde werkers. Middengroepen waren nog nauwelijks zichtbaar. Naarmate het industrialiserings- en moderniseringsproces voortschreed, veranderde dat en vertegenwoordigden zij een steeds grotere groep in de samenleving.

Met de transformatie die zich voordeed op industrieel, commercieel en agrarisch gebied trad er een verschuiving op in de structuur van de beroepsbevolking. Het deel van de bevolking dat werkzaam was in de industrie nam toe.⁷⁰ Steden groeiden door natuurlijke aanwas en afnemende sterfte onder de stadsbevolking zelf, maar ook door de migratie vanuit noordelijke, zuidelijke en oostelijke provincies naar de steden in het westen. Ook steden in de periferie, zoals Groningen, Arnhem, Haarlem, Nijmegen, Leiden en Tilburg, groeiden flink. In 1900 hadden 24 steden een inwonertal dat boven 20.000 uitsteeg, in 1918 en 1940 was dit opgelopen tot respectievelijk 42 en 56. Van de totale Nederlandse bevolking woonde in 1900 36.4% in de grote steden, in 1940 was dit toegenomen tot 51.7% van de totale bevolking.⁷¹

Door de toename van de productie in fabrieken en de daarmee gepaard gaande groei van de werkgelegenheid werden organisaties bureaucratischer. Als gevolg hiervan ontstonden er nieuwe functies, zoals kantoorpersoneel, technisch en commercieel personeel en managers, waarbij duidelijker scheidingen aangebracht werden in bijvoorbeeld de voorbereiding, controle en uitvoering van de productie.⁷² Het percentage losse arbeiders liep terug. Bovendien trok de mogelijkheid tot het opbouwen van een carrière in de dienstensector werkzoekenden aan.⁷³ Door toenemende urbanisatie waren er steeds meer mensen nodig in de gezondheidszorg, het onderwijs, bij de politie, bij posterijen en in het openbaar vervoer. De werkgelegenheid in de commerciële sector, zoals bij verzekeringsmaatschappijen, in winkels en banken, nam evenzeer toe.

Voorals tussen 1870 en 1880 leidden deze ontwikkelingen tot aanzienlijke sociale mobiliteit.⁷⁴ Dalende lonen in de agrarische sector en machinale technieken waardoor er minder arbeiders nodig waren, motiveerden tot de trek naar de stad. Met name tijdens de grote agrarische depressie (1878-1894) kwam er een grootschalige migratie op gang naar

⁷⁰ Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw*, 44.

⁷¹ J. Bosmans, 'Het maatschappelijk-politieke leven in Nederland 1918-1940' in: Boogman e.a., *Geschiedenis van het moderne Nederland*, 398-443, aldaar 401.

⁷² Berting, 'In het brede maatschappelijke midden', 129.

⁷³ Kooij, 'Stad en platteland', 101.

⁷⁴ Berting, 'In het brede maatschappelijke midden', 127.

de steden.⁷⁵ Werkeloze boerenarbeiders en plattelandsarmen die genoeg geld hadden de reis te maken verlieten het platteland. Jongeren die niet in aanmerking kwamen het boerenbedrijf over te nemen van hun ouders of mensen die uitgebreider onderwijs hadden genoten en hogerop wilden, trokken eveneens naar de stad. Daarnaast was er al rond 1850 de mogelijkheid voor (jonge) vrouwen om zich in burgerlijke huishoudens als dienstbode beschikbaar te stellen.⁷⁶

De toestroom van migranten had gevolgen voor steden. De oplopende bevolkingsdruk en -dichtheid en daarmee gepaard gaande hygiënische misstanden evenals het gebrek aan goede vervoersvoorzieningen, noodzaakten stadsbesturen tot vernieuwing. Tussen 1880 en 1914 werden centrale drinkwatersystemen, riolerings- en afvalsystemen, openbare energievoorzieningen en stedelijk openbaar vervoer gerealiseerd om deze problematiek het hoofd te bieden.⁷⁷ Tevens ondernam men pogingen de bevolkingsdichtheid te reduceren door stadsuitbreiding en sociale woningbouw. In dit licht kan ook de opkomst van grote warenhuizen als De Bijenkorf (1870) en Vroom & Dreesman (1887) verklaard worden. Zij voorzagen in de behoefte grote groepen mensen te bedienen, die voorheen alleen terecht konden in winkels van kleine, lokale ondernemers. Door in alle filialen hetzelfde assortiment aan te bieden, konden zij een lage inkoopprijs bedingen en producten tegen scherpe prijzen verkopen. Wie het platteland eenmaal achter zich liet en zich vestigde in de stad, kwam in aanraking met mensen van allerlei pluimage, die allen hun eigen culturele bagage met zich meedroegen. Sociale klassen waren gevarieerder en men raakte in contact met andere culturen, normen, waarden, gedragscodes en gedachtegoed.

1.4 Verlicht gedachtegoed en beschavingsarbeid

Vanaf ongeveer 1750 deed het Verlichtingsdenken zijn intrede in Nederland en had grote invloed op de Nederlandse intellectuele elite. In de achttiende eeuw ontstonden er vele genootschappen en sociëteiten waarin lieden uit de economische middenklassen alsook

⁷⁵ Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw*, 45-46.

⁷⁶ Van Tijn, 'Het sociale leven in Nederland', 33.

⁷⁷ H. Buiten, 'Werken aan sanitaire en bereikbare steden, 1880-1914', in: H.W. Lintsen e.a. ed., *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw*. Deel 6. Stad, bouw, industriële productie (Zutphen 2003) 25-50.

hogere bevolgingsklassen zich verenigden.⁷⁸ Jonge intellectuelen streefden naar aanpassingen van het politieke, godsdienstige en onderwijsklimaat met als doel dat ‘het beter mogelijk werd te werken aan de wereldlijke vooruitgang en aan de ontplooiing van ieder persoonlijk in de samenleving.’⁷⁹ Van belang was om een werkzaam leven te leiden en op individueel niveau kennis op te doen, zodat dat men als nuttig burger kon functioneren, waarbij zelfbeheersing als ideaal gold.⁸⁰

Vanaf 1850 komt er een beschavingsoffensief van de grond waarbij burgerlijke groeperingen ‘orde, netheid, arbeidzaamheid, spaarzaamheid en plichtsbetrachting’ willen afdwingen bij de lagere bevolkingsgroepen.⁸¹ Het gangbare idee was dat er onder de volksklassen een groot gebrek aan zelfbeheersing bestond.⁸² Onder de gegoede burgerij ontsproot in de jaren tachtig van de negentiende eeuw bovendien het besef dat de sociale omstandigheden waarin een groot deel van de bevolking verkeerde, niet langer acceptabel waren. ‘De lagere klassen moesten opgeheven worden uit hun positie van armoede, ziekte en onwetendheid door materiele hulp te laten samengaan met het aanleren van bepaalde karaktereigenschappen.’, aldus sociologe De Regt.⁸³ Door de opkomst van nieuwe klassen zag de burgerij daarnaast de eigen positie bedreigd en was ze bezorgd over de gedragingen van het onbeschaafde proletariaat.⁸⁴ Men achtte het noodzakelijk deze losbandigheid in te dammen en de positie van het gezin te versterken. De focus kwam tegelijkertijd te liggen op de geestelijke ontwikkeling, die moest leiden tot rationele, zelfstandig denkende burgers. Maatschappelijke ontwikkeling werd daarbij beschouwd als cruciaal voor sociale stijging.⁸⁵

Beschavingsarbeid richtte zich op uiteenlopende onderwerpen, zoals onderwijs, volksontwikkeling, huisvesting, alcoholisme, hygiëne, het voorkomen van babysterfte en de verwaarlozing van kinderen. Opvoedkundige ideeën die hun wortels in het

⁷⁸ Jo Thijssen, *Leerzaame prentjens voor de jeugd. Schoolprenten van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen* (Utrecht 2009) 11.

⁷⁹ Boekholt en De Booy, *Geschiedenis van de school*, 92-93.

⁸⁰ J.C. van der Stel, *Drinken, drank en dronkenschap: vijf eeuwen drankbestrijding en alcoholhulpverlening in Nederland* (Hilversum 1995) 84.

⁸¹ Ibidem, 120-121.

⁸² Dirck Damsma ‘Van hoeksteen tot fundament. Het gezin in Nederland 1850-1960’ in: Harry Peeters, Lène Dresen-Coenders en Ton Brandenburg ed., *Vijf eeuwen gezinsleven. Liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland* (Nijmegen 1988) 209-247, aldaar 209-210 en 217; Boekholt en De Booy, *Geschiedenis van de school*, 93-93.

⁸³ Ali de Regt, *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid. Ontwikkelingen in Nederland, 1870-1940* (3^e druk; Amsterdam 1986) 137 en 243.

⁸⁴ Boissevain, ‘Revitalizing European rituals’, 9; Damsma ‘Van hoeksteen tot fundament, 224; De Regt, *Arbeidersgezinnen*, 10 en 243.

⁸⁵ Berting, ‘In het brede maatschappelijke midden’ 132; Den Hollander, ‘Aspecten van de twintigste-eeuwse cultuurgeschiedenis’, 150.

Verlichtingsdenken hadden, drongen ook door op het vlak van opvoeding en onderwijs en vonden gedurende de negentiende eeuw ingang in gezinnen uit hogere en middenklassen. De opvoeding was voor arbeiderskinderen rond 1900 nog heel anders dan voor kinderen uit hogere milieus. Toch werden opvattingen die gangbaar waren bij hogere sociale klassen, zoals het voorkomen van lijfelijke straffen, dreigen met boemannen, schelden, slaan en vloeken, het zorgen voor een gezellig en huiselijk gezinsleven, toepassen van zelfbeheersing, beschaafdheid en tederheid in de opvoeding, aandacht hebben voor het karakter van ieder kind, het belang van voorlezen, spelen, zingen, goed speelgoed en boeken en de waarde van een goede vertrouwensband tussen moeder en kind, bij hen gewoongood. Er ontstond meer aandacht voor de opvoeding van arbeiderskinderen op scholen en thuis.⁸⁶

Beschavingsarbeid bevorderde idealen als huiselijkheid en goed burgerschap. Ook het gebrek aan privacy kreeg grote aandacht.⁸⁷ Arbeiders moesten hun energie steken in het gezinsleven en een huiselijk bestaan. Hieruit vloeide voort dat men tevens de strijd aanging met de viering van ongeremde volksfeesten als carnaval en kermissen. Vooral tussen 1850 en 1900 was er een grote afname van dit soort festiviteiten. De uitbundigheid die gepaard ging met dergelijk vermaak in de vorm van zingen en dansen in het openbaar, vaak in combinatie met overmatig alcoholgebruik, was vooral gangbaar onder de arbeidersklassen. Het dragen van carnavalsmaskers was hogere standen tevens een doorn in het oog.⁸⁸ Het bezoeken van georganiseerde, nette feesten werd het alternatief.⁸⁹ Onbeschaafd volksvermaak werd steeds verder teruggedrongen door intensievere controle en wetgeving, een ontwikkeling die zich ook op andere terreinen zou voordoen naarmate de bemoeienis van de overheid toenam.

⁸⁶ Jan Noordman en Henk van Setten, 'De ontwikkeling van de ouder/kind-verhouding in het gezin' in: Peeters, Dresen-Coenders en Brandenburg ed., *Vijf eeuwen gezinsleven*, 140-162, aldaar 143-151; Van den Eerenbeemt, *In het spoor van vooruitgang*, 219.

⁸⁷ A.J. Schuurman, 'Is huiselijkheid typisch Nederlands? Over huiselijkheid en modernisering', *BMGN - Low Countries Historical Review* 107 (1992) 745-759, aldaar 748-749; Den Hollander, 'Aspecten van de twintigste-eeuwse cultuurgeschiedenis', 150.

⁸⁸ Hanneke Rozema, 'Veredeling en vreemdeling' in: Koster, Kuiper en Verrips ed., *Feest en ritueel in Europa*, 176-199, aldaar 176 en 181-183.

⁸⁹ Piet de Rooy, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (2^e druk; Amsterdam 2005) 104; Boissevain, 'Inleiding: identiteit in feestelijkheid', 9.

1.4.1 Verbreiding van verlicht gedachtegoed onder lagere sociale klassen

Tussen 1850 en 1880 werd beschavingsarbeid vooral via onderwijs, pastorale verenigingen en armenzorg tot uitvoering gebracht. Er was in deze periode tevens een groot tal particuliere verenigingen en genootschappen actief, zoals Nutsdepartementen op het platteland, landbouwgenootschappen bestaande uit heren en rijke boeren, en sociëteiten en leesgezelschappen met leden afkomstig uit de economische middenlagen en hogere bevolkingsklassen, die zich eveneens toededen op het beschaven van lagere klassen.⁹⁰ In steden stelden fabriekseigenaren, over het algemeen behorend tot de burgerklasse, al rond 1880 regels op voor arbeiders op de werkvloer. Disciplineren in fabrieken bestond onder andere uit reglementen en verboden op drankgebruik, te laat komen, vloeken en schelden.⁹¹ Onderwijs was eveneens belangrijk in het terugdringen van armoede en het voorbereiden van kinderen op het leven in de industrialiserende maatschappij. Mogelijkerwijs kon onderwijs via arbeiderskinderen ook het gezinsleven positief beïnvloeden. Een van de manieren om kinderen onderricht te geven, was door middel van leerzame schoolprenten en educatieve handplaten, een initiatief van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, en na 1900 ook met schoolwandplaten.⁹² Leraren waren ook buiten schooltijd actief: 'De invloed van het onderwijs werd nog versterkt doordat onderwijzers ook buiten de lesuren vaak de rol van volksopvoeder op zich namen: zij hielden volksvoordrachten, organiseerden zangkoren, richtten bibliotheken op, zetten zich in voor drankbestrijding en gezondheidszorg.'⁹³

Kerkelijke organisaties waren eveneens van belang op het gebied van het aankweken van gezinswaarden; ondanks de door de industrialisatie toegenomen secularisatie onder de lagere klassen waren er grote groepen arbeiders die trouw bleven aan hun godsdienst. Rond 1890, toen het moderniseringsproces echt op stoom kwam, ontstond er een duidelijker scheiding van de samenleving in zuilen, die zich steeds sterker profileerden.⁹⁴ Hierbinnen werden maatschappelijke organisaties, zoals politieke partijen, dagbladen, vakbonden, omroeporganisaties, maar ook ziekenhuizen,

⁹⁰ Hans Righart, 'Moraliseringsoffensief in de Nederlanden in de periode 1850-1880' in: Peeters, Dresen-Coenders en Brandenburg ed., *Vijf eeuwen gezinsleven*, 194-208, aldaar 204; Van den Eerenbeemt, *In het spoor van vooruitgang*, 134; Schuurman, 'Plattelandscultuur', 283.

⁹¹ De Regt, *Arbeidersgezinnen*, 26-28.

⁹² Thijssen, *Leerzame prentjens*, 7, 92-94 en 111.

⁹³ De Regt, *Arbeidersgezinnen*, 139-140.

⁹⁴ Rond de eeuwwisseling was er sprake van 4 zuilen: de socialistische, liberale, rooms-katholieke en christelijk-protestantse. Laatstgenoemde zuil was verre van homogeen, erbinnen bestonden diverse schakeringen van geloofsintensiteit.

woningbouwverenigingen, scholen, die zich baseerden op dezelfde levensovertuiging, verenigd. In een later stadium behoren hiertoe ook sportverenigingen, culturele en creatieve verenigingen die georganiseerd werden op geloofsgronden, zoals geitenfokverenigingen. Vanaf ongeveer 1900 wordt de disciplinerende van het gezinsleven van arbeiders een belangrijk item onder de confessionelen, wier politieke gewicht aan belang toenam.⁹⁵ Bijgevolg drongen kerkelijke normen ten aanzien van huwelijk en gezin dieper door onder het gelovige deel van de bevolking via de gewichtiger wordende protestantse en katholieke instanties.⁹⁶ Tijdens het Interbellum kregen zij vat op het hele maatschappelijke leven, totdat er rond 1960 een proces van ontzuiling op gang kwam.

Gewoonlijk waren het leden uit de hogere klassen die het voortouw namen in dergelijke organisaties en zodoende sturend optraden in het alledaagse leven van hun geloofsgenoten. Hoewel de verzuilde instanties en organisaties zich vooral richtten op hun eigen katholieke of gereformeerde achterban, bestond er tussen hen samenwerking en overleg op veel terreinen, in het bijzonder op politiek gebied. Met de komst van de arbeidersbeweging werd hieraan een extra impuls gegeven. Rond 1880 werden er sociale en arbeidersorganisaties opgericht op nationaal niveau, die zich toededen op de emancipatie van arbeiders door hen burgerlijke waarden bij te brengen en probeerden verbeteringen te behalen in de arbeidsvoorwaarden op landelijke schaal.⁹⁷ Vanaf de jaren twintig van de twintigste eeuw trad er een aanzienlijke intensivering op van de verschillende zuilen, maar bleef er een solide overkoepelende nationale samenwerking bestaan, die het cement vormde voor de nationale eenheidsstaat.

Naast de inzet van mensen uit de hogere klassen, het onderwijs, genootschappen, kerkelijke instanties en verenigingen en de arbeidersbeweging, is ook de pers belangrijk geweest in de verbreiding van beschaafd gedachtegoed dat voortkwam uit de idealen van hogere klassen.⁹⁸ In diverse media, doorgaans behorend tot een van de zuilen, werd gepubliceerd over opvoeding, alcoholisme en andere onderwerpen. Zo werden er in het tijdschrift *De Proletarische Vrouw* opvoedingsadviezen gepubliceerd en werden er brochures uitgegeven met richtlijnen, waarin bijvoorbeeld het belang van speelgoed werd

⁹⁵ Damsma, 'Van hoeksteen tot fundament', 229.

⁹⁶ De Regt, *Arbeidersgezinnen*, 141; Schuurman 'Is huiselijkheid typisch Nederlands?', 753.

⁹⁷ Den Hollander, 'Aspecten van de twintigste-eeuwse cultuurgeschiedenis', 150; Diederiks en Quispel, 'Groepen, sociale verhoudingen en mentaliteit', 347.

⁹⁸ Den Hollander, 'Aspecten van de twintigste-eeuwse cultuurgeschiedenis', 151.

aangestipt. Ouders uit het arbeidersmilieu kochten zelden speelgoed voor hun kinderen, in tegenstelling tot ouders uit burgerlijke kringen.⁹⁹

Het beschavingsproces werd niet uitsluitend van bovenaf verwezenlijkt, maar werd mede mogelijk door de maatschappelijke mobiliteit en ontvankelijkheid van de lagere klassen. Met de toenemende kans op sociale stijging oriënteerden arbeiders en leden uit de middengroepen, zoals winkeliers en kantoorbedienden, zich qua gedrag steeds meer op de burgerij en hun gedragsstandaard. Van een homogene arbeidersklasse was geen sprake, er waren diverse gradaties, waarvan arbeiders die hoger op de ladder stonden zich middels het uitdragen van een andere gedragsstandaard op hun beurt weer wilden onderscheiden van de lagen onder hen.¹⁰⁰ Hoe hoger het levenspeil, hoe hoger de gestelde eisen aan het bestaan, hun gezinsleven alsook opvoeding van de kinderen, waarbij de levenswijze van de burgerij als lichtend voorbeeld gold. Met het overnemen van de burgerlijke gedragscodes konden zij hun sociale positie verbeteren, hun maatschappelijk aanzien verhogen en zich afzetten tegen groepen onder hen.

1.5 Wetgeving en regulering

In de tweede helft van de negentiende eeuw en eerste helft twintigste eeuw werden er tal van nieuwe wetsvoorstellen gedaan en ten uitvoer gebracht. Lange tijd bestond er een verbrokkelde wetgeving, mede door machtswisselingen tussen confessionelen en liberalen en hun verschillende visies.¹⁰¹ Desalniettemin zorgde de voortschrijdende politieke samenwerking tussen leden van de diverse zuilen voor de totstandkoming van diverse wetten en regelgeving op nationale schaal. In het bijzonder de socialisten waren van mening dat de overheid een belangrijke rol had in de verbetering van de leefomstandigheden van de arbeidersklasse.¹⁰² Steeds vaker werd er ingegrepen in het maatschappelijke leven middels de toepassing van voorschriften, wetten en reglementen, maar ook door meer toezicht.

⁹⁹ De Regt, *Arbeidersgezinnen*, 116-117.

¹⁰⁰ De Regt, *Arbeidersgezinnen*, 136-137 en 243.

¹⁰¹ J.T. Minderaa, 'De politieke ontwikkeling in Nederland 1887-1914' in: Boogman e.a., *Geschiedenis van het moderne Nederland*, 301-347, aldaar 331.

¹⁰² Ibidem; De Regt, *Arbeidersgezinnen*, 142; Van Tijn, 'Het sociale leven in Nederland', 277.

Naast enkele wetten die in de tweede helft van de negentiende eeuw voor grote veranderingen zorgden op maatschappelijk vlak, zoals het Kinderwetje van Van Houten (1874), waarmee het verboden werd kinderen tot twaalf jaar te laten werken in fabrieken en werkplaatsen, de Leerplichtwet (1901) en de Woningwet (1901), die de bewoning van slechte, ongezonde woningen moest voorkomen en de bouw van goede woningen moest stimuleren, implementeerde men enkele wetten gericht op het openbare leven. Allereerst zorgde de staat met de invoering van de Drankwet van 1881 voor een inperking van het aantal verkooppunten van drank en werd openbare dronkenschap evenals ordeverstoring waarbij drank in het spel was, strafbaar gesteld. Lokaliteiten kregen daarnaast te maken met strengere vergunningen voor het schenken van drank. De Loterijwet (1905) zorgde ervoor dat gokspelen werden verboden tenzij deze een landsbelang hadden. Particuliere loterijen, populair onder de lagere volksklassen, werden verboden. Bovendien werden werkdagen van winkelpersoneel verkort en moesten winkels op zondagen dicht door de Winkelsluitingswet (1904). De uren die zij per dag maximaal open mochten zijn, werden beperkt en er werden min of meer vaste openings- en sluitingstijden ingevoerd.

1.6 Conclusie

De Nederlandse samenleving onderging vanaf circa 1860 grote veranderingen. Innovaties en toegenomen grootschaligheid op technologisch en infrastructureel gebied, industrialisatie en de komst van diverse vormen van massamedia zorgden ervoor dat samenlevingen steeds verder geïntegreerd raakten in nationaal verband. De trek naar de steden, urbanisatie en het toegenomen contact tussen diverse bevolkingsklassen maakte duidelijk dat er veranderingen noodzakelijk waren in de leefomstandigheden van lagere bevolkingsklassen. Er werd bewust gewerkt aan de vorming van een nationale cultuur vanuit het hogere segment van de samenleving alsook aan de beschaving van de volksklassen. Inspiratie voor het laatstgenoemde werd gevonden in het Verlichtingsdenken. Beschavingsarbeid, waarbij de gedragsstandaard van de Hollandse en stedelijke burgerij als ideaal gold, vond via diverse kanalen plaats, waaronder genootschappen, onderwijs, kerkelijke, en in toenemende mate ook verzuilde, instanties, alsook arbeidersverenigingen en media. Door politieke samenwerking werden er stappen

gezet op het gebied van wet- en regelgeving en nam de macht van de centrale overheid toe.

Enerzijds leidden homogenisering en eenwording tot grootschalige integratie en tot de verzwakking van de sociaal-culturele identiteit van samenlevingen, waardoor lokale gebruiken en tradities aangetast raakten of verdwenen. Anderzijds ontstond er fragmentatie, want er kwam bij bevolkingsgroepen als tegenreactie een bewustwordingsproces op gang. Het leidde tot de herwaardering van de eigen cultuur en gebruiken, waarbij regio's weer aan belang toenamen. Het resultaat was dat deze samenlevingen zich gingen afzetten tegen de heersende nationale cultuur en zich toeleiden op de cultivering van het eigene, zoals onder andere uit Van Ginkels onderzoek is gebleken. Welke ontwikkeling de moderne, huiselijke sinterklaasviering en de Nicolaasmaskerades in Nederland in het algemeen doorliepen in deze periode van homogenisering en eenwording, wordt in de volgende twee hoofdstukken uiteengezet. In de daaropvolgende hoofdstukken wordt de viering in de drie onderzoeksgebieden behandeld en hoe daarin veranderingen optraden, en zullen de aspecten van het moderniseringsproces die zojuist aan bod zijn gekomen hierop betrokken worden.

2 De aanloop tot de viering van het moderne sinterklaasfeest in Nederland

Uit diverse bronnen blijkt dat de verering van Sint-Nicolaas reeds in de middeleeuwen gemeengoed was, hetgeen zich uitte in jaarlijks terugkerende vieringen. Volgens Janssen ontstond het kinderfeest omstreeks 1400, waarbij het nachtelijk bezoek van een onzichtbare heilige aan kleine kinderen een kernelement vormde. Hij stelt dat deze viering, die zich afspeelde in de gezinssfeer, beschouwd moet worden als de klassieke vorm van het kinderfeest.¹⁰³ Ook werden kinderen toen al met geschenken bedacht, zoals dat ook tegenwoordig nog deel is van de sinterklaasviering.¹⁰⁴

In dit hoofdstuk wordt een globaal overzicht gegeven van de ontwikkelingen die het sinterklaasfeest als feest voor kleine kinderen tot feest voor het hele gezin doorliep. Zo wordt duidelijk welke voorgeschiedenis ten grondslag ligt aan de moderne sinterklaasviering en onder welke omstandigheden dit ontsproot, wat deze ontwikkelingen betekenden voor de verschijning van de beschaafde Sint en het ontstaan van pakjesavond, en worden enkele activiteiten belicht die hierdoor in het gedrang kwamen en verdwenen.

2.1 De sinterklaasviering vanaf de Reformatie

Ondanks de grote populariteit van Sint-Nicolaas ontstond er met de zestiende-eeuwse Reformatie verzet tegen de vele, vaak als onzedelijk en bijgelovig bestempelde gebruiken die gepaard gingen met het sinterklaasfeest, zoals maskerades op straat en andere misdragingen op Sint-Nicolaasavond.¹⁰⁵ Alle vormen van heiligenverering moesten worden uitgebannen. Predikanten keerden zich daarom ook tegen het kinderfeest en onschuldiger vertier dat daarbij hoorde, waaronder het schoen zetten en maken van speculaaspoppen.¹⁰⁶ De tegenstand van predikanten alsmede de burgerlijke overheid zorgde in Nederland in tegenstelling tot het buitenland niet voor de verdwijning van het

¹⁰³ Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden*, 7, 26, 30-31, 35 en 152.

¹⁰⁴ Ibidem, 154-155.

¹⁰⁵ Ibidem, 32-33; Ghesquiere, *Van Nicolaas van Myra tot Sinterklaas*, 63-64.

¹⁰⁶ Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden*, 32; Gerard Rooijakkers, 'Sinterklaas en de donkere dagen voor Kerstmis. De commercialisering van decemberrituelen' in: Huub de Jonge ed., *Ons soort mensen. Levensstijlen in Nederland* (Nijmegen 1997) 239-272, aldaar 244.

sinterklaasfeest. Het kinderfeest was allang geworden tot vast ritueel in huisgezinnen.¹⁰⁷ Dit blijkt ook uit diverse vormen van verzet rond verboden tegen het feest.¹⁰⁸

Wel krijgt het sinterklaasfeest in de zeventiende eeuw ‘steeds meer een uitgesproken huiselijk karakter.’¹⁰⁹ Tevens verdween de beeldvorming van Sint-Nicolaas als heilige tijdens de Reformatie naar de achtergrond, al betekende dat niet dat hij als bisschop geheel in de vergetelheid raakte. Kenmerkend voor het nachtelijk bezoek was wel dat de Sint voor het gros van de bevolking ongezien bleef en er daarnaast ruimte was voor ongedefinieerde personages, die zowel in uiterlijk als gedrag niet eenduidig waren en fungeerden als kinderschrik; een effectief middel om kinderen in toom te houden.¹¹⁰ Van dit type sint zijn velerlei beschrijvingen te vinden, waarbij hij gruwelijk uitgedost en gemaskerd of met zwartgemaakt gelaat bij gezinnen thuiskwam.¹¹¹ Deze onbeschaafde sintfiguur die als boeman optrad in gezinnen, kan niet los worden gezien van de Nicolaasmaskerades. ‘Ze vormen twee kanten van hetzelfde verschijnsel, binnen- en buitengebeuren, huiskamer-scene en bedeltocht langs de huizen.’, aldus Janssen.¹¹² Deelnemers hieraan waren bij de bevolking bekend onder namen als Boerensinterklazen, zwarte klazen of Klaaskerels.

Tegen de buitensporige vertoningen en angstaanjagende huisbezoeken kwam eind achttiende eeuw zowel vanuit de katholieke Kerk als uit Verlichte kringen weerwoord.¹¹³ Hogere klassen keken neer op de onbeschaafde klaasfiguren die op huisbezoek kwamen, zoals bijvoorbeeld uit het dagboek van Friese boer Doeke W. Hellema blijkt:

‘Onder de minder beschaafden heeft men daar te boven, het barbaarsch vermaak St. Nikolaas, in een schrikkelijk en monsterachtigen toestand te doen verschijnen, om de kinderen angst en vrees aan te jagen en hun de beloften van gehoorzaamheid of iets anders af te persen, welke van angst en vrees sidderen en beven, huilen en schreeuwen en niet weten waar zij zich voor de verschrikkelijke bedreigingen,

¹⁰⁷ Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden*, 33; Boer en Helsloot, *Het Sinterklaas Boek*, 121; Rooijackers, ‘Sinterklaas en de donkere dagen voor Kerstmis’, 245.

¹⁰⁸ Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden*, 34.

¹⁰⁹ Ghesquiere, *Van Nicolaas van Myra tot Sinterklaas*, 66.

¹¹⁰ Van Leer, *Geven rond Sinterklaas*, 37; Hanneke Nap e.a., ‘Onder de huid van Zwarte Piet. (Schrik)figuren rond het Sint Nicolaasfeest in de negentiende eeuw’, *De Lage Landen 1780-1940. De Moderne tijd* 2 (2018) 161-187, aldaar 163-165.

¹¹¹ ‘Zwarte Klaas is Zwarte Piet’, *Het Sint en Pietengilde*. <http://sintenpietengilde.nl/wp-content/uploads/2016/10/Zwarte-Klaas-is-Zwarte-Piet.pdf>, laatst geraadpleegd op 16 januari 2020.

¹¹² Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden*, 38.

¹¹³ Jef de Jager, *Rituelen. Nieuwe en oude gebruiken in Nederland* (2^e druk; Utrecht 2001) 214; Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden*, 33.

welke daarmede vergezeld gaan, bergen zullen (...).'¹¹⁴

Het idee dat de vrees die dit kinderen aanjoeg 'hoogst verderfelijk, voor de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling der kinderen' was, verbreidde zich.¹¹⁵ Ook zou het voorhouden aan kinderen dat zij bezocht werden door een niet-bestaande persoon aanzetten tot leugens en bedrog.¹¹⁶ Dergelijke bezwaren zorgden in eerste instantie nog niet voor significante veranderingen in de manier waarop het kinderfeest gevierd werd. Rond 1840 ontstond er echter een ander klimaat en vonden deze uit de Verlichting afkomstige inzichten grotere navolging, mede doordat het kerstfeest kwam overwaaien uit Duitsland en steeds populairder werd.¹¹⁷

De verering van het Christuskind was van groter belang dan dat van een katholieke bisschop en zodoende vonden streng-christelijke gelovigen het kerstfeest zinnvoller.¹¹⁸ De roep tot afschaffing van het 'nutteloze' sinterklaasfeest werd sterker. Voorstanders van het sinterklaasfeest voelden zich genoodzaakt hierop in te springen: het beschaven van de onbeschaafde sinterklaasfiguur werd gezien als de oplossing tot een betekenisvoller invulling van de viering.¹¹⁹ Mede door deze omstandigheden ontstond er ruimte voor de opkomst van een beschaafde, moderne Sint, die zich langzaam maar zeker verbreidde over bijna heel Nederland en de boemanachtige klaasfiguren op het vasteland nagenoeg geheel zou verdringen, al duurde dit proces meer dan een eeuw.

¹¹⁴ D.W. Hellema, *Dagboek van Doeke Wijgers Hellema, jaar 1843* (Wanswerd 1843) 80.

¹¹⁵ C.P.E. Robidé van der Aa, 'Het Sint Nikolaasfeest', *De Nederlandse volksbode. Een tijdschrift Tot Nut van 't Algemeen* 1 (1848) 145.

¹¹⁶ IJsbrand van Hamelsveld, *De zedelijke toestand der Nederlandsche natie op het einde der achttiende eeuw* (Amsterdam 1791) 195-197; Rosema, *Ontwikkelingen in het Sinterklaasfeest*, 14; Rooijakkers, 'Sinterklaas en de donkere dagen voor Kerstmis', 244.

¹¹⁷ John Helsloot, 'De ambivalente boodschap van de eerste 'Zwarte Piet' (1850)' in: Eveline Doelman en John Helsloot ed., *De kleine Olympus. Over enkele figuren uit de alledaagse mythologie* (Amsterdam 2008) 93-117, aldaar 98.

¹¹⁸ Ibidem, 99; Rosema, *Ontwikkelingen in het Sinterklaasfeest*, 14; P. Adama, *De Broodkorf* (Dongjum 1854) 254: 'Wat de St. Nikolaas-avond is in Nederland, dat is de Kersnacht-avond voor de Protestanten in Duitschland, een kinderfeest, maar van het eerste wijd uiteenlopende in bedoeling en strekking. Heeft het eerste toch niets dat zich bijzonder aanbeveelt ten opzichte van de Christelijke vorming onzer kinderen; het laatste is zeer geschikt om de teedere kinderzielen tot Christus te brengen, en een Christelijken zin bij hen te bevorderen. Daarom is het hoogst wenschelijk te achten, dat wij Protestanten, onze hogere geestelijke roeping gevoelende, den Rooms-Katholieken hun St. Nikolaas-feest lieten, en daarvoor het Kersnacht-avond-feest in de plaats stelden. Onze lieve kleinen zullen met die ruiling er goed bij varen, en het zal hun meer wezenlijk en duurzaam genot verschaffen, dan wat het St. Nikolaas-feest kan geven, zoo het op de rechte wijze wordt gevierd.'

¹¹⁹ Helsloot, 'De ambivalente boodschap', 99.

2.2 De opkomst en verschijning van de moderne, deftige Sinterklaas

Over het algemeen wordt gesteld dat het beginpunt van de moderne sinterklaasviering in 1850 ligt, toen het prentenboekje *Sint Nicolaas en zijn knecht* van Schenkman gepubliceerd werd (afb. 4 en 5). Schenkman wordt beschouwd als initiator van en baanbreker voor diverse nieuwe elementen, zoals de plechtige intocht met stoomboot en het deftige bisschops-uterlijk van de Sint. Ook wordt vaak gesteld dat de zwarte knecht een nieuwe vinding van Schenkman was, en dat er voor 1850 geen Nederlandse bronnen in woord en geschrift bekend waren waaruit de aanwezigheid van een zwarte knecht verklaard kan worden.¹²⁰ Inmiddels zijn er bronnen bekend waaruit blijkt dat deze stellingname niet klopt.¹²¹ Recent onderzoek toonde bovendien aan dat het aannemelijk is dat de zwarte knecht een mengvorm en voortzetting is van oudere figuren als de boeman en de Moor, die al voor 1850 bekend waren bij de bevolking en beide deel waren van de sinterklaastradities.¹²²

Halverwege de negentiende eeuw bleef Sinterklaas grotendeels ongezien, vooral op het platteland en in de dorpen. Indien hij wel gesignaleerd werd, had hij geen vaststaand uiterlijk en was op velerlei manieren, doorgaans schrikwekkend, uitgedost.¹²³ Doordat de sinterklaasfiguur effectief was als kinderschrik ontstond er steeds meer behoefte aan een ‘concrete’ Sint.¹²⁴ De burgerij kon zich echter niet vinden in het onbeschaafde type. ‘Het ruwe en griezelige moest teruggedrongen worden ten gunste van het rustige en vormelijke dat beter aansloot bij burgerlijke ideeën.’, aldus Helsloot.¹²⁵ Een bisschoppelijke Sint voldeed aan dit ideaal. Helemaal uit beeld als katholieke bisschop was Sinterklaas overigens nooit volledig geweest. De uit de zeventiende eeuw daterende gevelsteen Sinter Claes op de Dam in Amsterdam bleef eeuwenlang aanwezig op een zichtbare plaats en op centsprenten en koekplanken werd hij ook nog steeds als bisschop

¹²⁰ Boer en Helsloot, *Het Sinterklaas Boek*, 171, 183 en 184; Frits Booy, *Het verhaal van Zwarte Piet. Geschiedenis en betekenis* (Utrecht 2014) 5; Eugenie Boer-Dirks, ‘Nieuw licht op Zwarte Piet. Een kunsthistorisch antwoord op de vraag naar de herkomst van Zwarte Piet’, *Volkskundig bulletin* 9 (1993) 1-35, aldaar 1.

¹²¹ L.Ph.C. van den Bergh, *Nederlandsche volksverlevingen en godenleer* (Utrecht 1839) 74: ‘Maar het planten met nieuwe maan, de heilige getallen, de verdeeling des jaars in drie getijden, de feestvuren, de verschijning van den zwarten knecht van St. Nikolaas met kettingen, die de kinderen verschrikt, en zelfs eenige regtsbepalingen in de oude keuren, acht ik van heidenschen oorsprong.’

¹²² Nap e.a., ‘Onder de huid van Zwarte Piet’, 161-187.

¹²³ S.J. van der Molen en Paul Vogt, *Onze folklore. Het jaar rond* (1^e druk; Amsterdam 1980) 171-172.

¹²⁴ De Jager, *Rituelen*, 216.

¹²⁵ Helsloot, ‘De ambivalente boodschap’, 99.

afgebeeld.¹²⁶ Waar en wanneer een deftige Sint in levenden lijve ingang vond onder de bevolking is echter nog niet geheel duidelijk. Enkele bronnen uit de het eind van de achttiende en begin van de negentiende eeuw doen vermoeden dat in sommige streken en plaatsen een persoon uitgedost als bisschop in het openbaar optrad, zowel op straat als tijdens huisbezoeken, zoals in Brabant, Limburg en Amsterdam.¹²⁷

‘In Brabant verneemt men, op den zesden December, nog eene andere vertooning, die u zal doen lachen. By helderen dag rydt een Man, in het wit gekleed, en zeer fraai versierd, te paard door de straten der Steden. Wanneer hy aankomt, vliegen alle kinders naar de deur, plaatzen zich op de stoep, en bedanken deezen Man, die Sint Nikolaas verbeeldt, met groetenissen, neerbuigingen, handgeklap en toejuchingen, voor de gebragte geschenken.’¹²⁸

Uit een jeugdherinnering van J.A. Alberdingk Thijm blijkt dat er in 1828 een sinterklaas in levende lijven op huisbezoek kwam op een strooiavond, gekleed als deftige bisschop, met ‘choorkap om, met een langen witten baard en een mijter’.¹²⁹ Uit de beschrijving komt naar voren dat dit plaats had in een burgerlijke, stedelijke omgeving. De verbreiding van een deftige Sint vond naast het huisbezoek plaats via de sinterklaasviering voor arme kinderen op openbare bewaarscholen. Uitdelingen kwamen in diverse plaatsen verspreid door Nederland op. Vroege meldingen komen uit Arnhem (1844), Zwolle (1844), Nijmegen (circa 1845) en Den Haag (voor 1846).¹³⁰ Een lijfelijk bezoek van een deftige Sint aan het schoolfeest kwam vanaf ongeveer 1870 voor, zoals

¹²⁶ ‘Dam 2. Sinterklaas’, *Gevelstenen van Amsterdam*. <https://www.gevelstenenvanamsterdam.nl/dam-2>, laatst geraadpleegd 9 mei 2020; Rosema, Ontwikkelingen in het Sinterklaasfeest, 21 en 23-25.

¹²⁷ Jan van Gysen, ‘Jan van Gysens weekelyksche Amsterdamsche merkuuren. Verhalende op een boertige wys, ’t voornaamste nieuws door heel Europa. Beginnende met den .September 1715, en eyndigende den .May, 1717. Sesde deel’ (Amsterdam 1720) 153-155: ‘Eerst kwam een Sinte Klaas heel op sijn Frans gekleet, Een Amsterdamer kwam gekleed als Harlekien’; Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden*, 41 en 73; De Jager, *Rituelen*, 217.

¹²⁸ J.F. Martinet en A. van den Berg, ‘De historie van Sint Nikolaas’, *Geschenk voor den jeugd* (Amsterdam 1788) 179; de witte kleding met fraaie versiering doet vermoeden dat de persoon ‘die Sint Nikolaas verbeeldt’ als heilige uitgedost was. Wouters geeft aan dat zijn mantel vroeger allerlei kleuren kon hebben, zoals wit en goud. Volgens kerkelijke regelgeving was alleen de mantel van martelaren rood en die van gewone heiligen wit: Wouters, *Sinterklaaslexicon*, 17 en 110.

¹²⁹ J.A. Alberdingk Thijm, ‘St.-Nicolaas’, *De Amsterdamer*. Extra St. Nicolaasnummer (1884), artikel gearchiveerd in het Katholiek Documentatie Centrum, Archief J.A. Alberdingk Thijm 1781-1955, inventarisnummer THYM-2356. https://kdc-opac.hosting.ru.nl/wwwopacx/wwwopac.ashx?command=getcontent&server=documents&value=NL-NmKDC_THYM_2356.pdf, laatst geraadpleegd 10 mei 2020.

¹³⁰ Rubriek ‘Binnenlandsche Berigten’, ‘Arnhem, 5 dec.’, *Arnhemse Courant*, 8 december 1844, 2-3; ‘Zwolle, den 7 december’, *Overijsselsche Courant*, 10 december 1844, 1; Rubriek ‘Binnenlandsche Berigten’, ‘Nijmegen, den 9en December’, *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 10 december 1845, 2; Rubriek ‘Binnenlandsche Berigten’, ‘Zwolle, den 10 December’, *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant*, 11 december 1846, 2.

in 1872 in Deventer en Hoorn.¹³¹ Bovendien werd aan deze schoolbezoeken steeds vaker een plechtige intocht gekoppeld, waaronder in Den Haag (1876) en Groede (circa 1882).¹³²

In de tweede helft van de negentiende eeuw transformeerde de sinterklaasviering zich steeds verder tot een huiselijk feest voor het hele gezin, allereerst in de burgerlijke, stedelijke omgeving. Het huisbezoek waarbij de Sint als statige bisschop optrad vond hier zijn ingang en werd steeds algemener. Oudere gebruiken, die zich op straat en buitenshuis afspeelden, maar nog wel een belangrijk deel behelsden van de viering, raakten steeds verder in onbruik, terwijl andere elementen van de viering intensiverden en uitgroeiden tot nieuwe gebruiken die nu een zeer belangrijk onderdeel behelzen van de sinterklaasviering, zoals pakjesavond.

2.3 Ontstaan pakjesavond

Pakjesavond werd pas na de Tweede Wereldoorlog algemeen gangbaar onder de Nederlandse bevolking. De ontwikkelingen die leidden tot de viering van pakjesavond op de avond van 5 december, speelden zich vooral in de twee eeuwen ervoor af en zorgden voor een beweging van straat naar huiskamer. Allereerst vond er een omwenteling plaats in het geven van geschenken: niet alleen kinderen ontvingen cadeaus, ook andere gezinsleden raakten betrokken bij de viering binnenshuis. Eind achttiende eeuw raakten oudere kinderen in burgerlijke kringen eveneens betrokken bij het sinterklaasfeest en ook zij ontvingen geschenken. In de eerste helft van de negentiende eeuw werd het sinterklaasfeest ook steeds vaker aangegrepen om echtgenotes geschenken te geven.¹³³ Volgens Van Leer had dit te maken met een veranderende visie op liefde en het intiemere karakter dat het huwelijk in het burgerlijke milieu kreeg in de tweede helft van de

¹³¹ Rubriek 'Binnenlandsche berichten', *Hoornsche Courant*, 18 december 1872, 2; Sint Nicolaas, rubriek 'Ingezonden', 'Mijnheer de Redacteur!', *Hoornsche Courant*, 8 december 1872, 3.

¹³² Rubriek 'Residentienieuws', *Het Vaderland*, 7 december 1876, 5; 'Groede', *Middelburgsche Courant*, 8 december 1882, 1; 'GROEDE', *De Grondwet*, 4 januari 1887, 2: 'In deze gemeente werd het St. Nicolaasfeest ditmaal weer op de gewone, eigenaardige wijze gevierd. Maandagavond hield de Sint in bisschopskleeren te paard zijnen feestelijken intocht, gevolgd door zijn zwarten knecht, die op een ezel was gezeten. Onder geleide van het fanfarekorps en gevolgd door eene groote menigte nieuwsgierigen, ook van elders, begaf de stoet zich langs verschillende straten, waarna men zich vereenigde in de vergaderzaal van het departement der Mij. tot nut van 't Algemeen, waar de kinderen der bewaarschool bijeen waren.'; 'Gemengde Berichten', *Middelburgsche Courant*, 8 december 1884, 2.

¹³³ Van Leer, *Geven rond Sinterklaas*, 56 en 60-61.

achttiende eeuw.¹³⁴ Uit advertenties van dagbladen blijkt dat er steeds vaker geadverteerd werd met geschenken die geschikt waren voor vrouwen. Het geven van cadeaus werd in de negentiende eeuw bij de burgerij steeds gebruikelijker, vooral in de stedelijke omgeving. Hieruit vloeide voort dat ook mannen betrokken raakten bij de viering. Na 1850 veranderde het aanbod in krantenadvertenties opnieuw en werd er geadverteerd met voorwerpen die konden dienen als geschenk voor mannen.

Aan het begin van de twintigste eeuw beconcurreerden twee scenario's elkaar wat betreft de wijze van viering: een huisbezoek van Sinterklaas in levenden lijve en het nachtelijk bezoek, waarbij hij ongezien bleef en kinderen hun cadeaus bij de schoorsteen vonden op de ochtend van 6 december. Het opzetten van schoen, klomp, bord of mandje, het zingen van liederen bij de haard en strooien van snoepgoed bleven bij beide varianten kernelementen. Daarnaast bestond er een tussenvorm; pakjes die op de stoep of bij de deur werden achtergelaten op sinterklaasavond.¹³⁵

In de zeventiende eeuw was het gebruikelijk dat er op de avond van 5 december surprises werden thuisbezorgd; dit betrof vaak speculaasvrijers van geheime aanbidders. Straten waren gevuld met mensen die heimelijk een pakje achterlieten bij de voordeur of deze in de gang neerlegden en er, nadat ze aangebeld hadden, ongezien vandoor gingen.¹³⁶ Eind van de negentiende eeuw behoorde dit nog steeds tot het straatbeeld op sinterklaasavond in vele Nederlandse plaatsen, al betrof het nu allerlei soorten presentjes. Doordat het sturen van Nicolaaskaarten begin twintigste eeuw in zwang raakte, werden speculaasvrijers niet langer meer aan de deur afgeleverd.¹³⁷ Geschenken van allerlei andere aard werden nog wel gebracht, maar steeds vaker gebeurde dit tijdens een huisbezoek van de Sint en zijn knecht. Hiermee gepaard ging dat het bezorgen van pakjes niet meer op sinterklaasavond gedaan werd door de gever zelf. Die hoefde daarom niet beslist meer de deur uit en kon zodoende thuis de viering meebeleven.

Bovendien waren er nog enkele belangrijke aanpassingen die vooral vanuit de overheid geïmplementeerd werden en zorgden voor blijvende veranderingen. Tijdens de negentiende eeuw was het in geheel Nederland de gewoonte dat er loterijen werden georganiseerd op sinterklaasavond, in onder andere bakkerijen, herbergen en tapperijen.

¹³⁴ Van Leer, *Geven rond Sinterklaas*, 60.

¹³⁵ Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden*, 41.

¹³⁶ Boer en Helsloot, *Het Sinterklaas Boek*, 102.

¹³⁷ Ibidem, 104.

De Loterijwet die ingevoerd werd in 1904, met als doel gokspelen te verbieden, zorgde voor een teruggang van het publiek dat zich op straat vertoonde op sinterklaasavond. Door aanpassingen in de Winkeltijdenwet in 1904 en 1930 traden er veranderingen op in de sluitingstijden van winkels. Deze mochten niet langer tot diep in de nacht geopend blijven op sinterklaasavond, waardoor ook het afleveren van surprises, gewoonlijk gedaan op sinterklaasavond zelf, in het gedrang kwam. Bakkers leverden hun goederen daarom overdag af bij klanten, waardoor ook zij 's avonds niet langer de deur uit hoefden. De Loterijwet verbood hen bovendien nog langer loterijen en tombola's te organiseren.

De nadruk van het sinterklaasfeest kwam verder in de huiskamersfeer te liggen; er ontstond voor volwassenen ruimte om deel te nemen aan de viering. Dit betekende overigens niet dat deze veranderingen overal gelijktijdig plaatshadden. Vooral op het platteland bleven oude gebruiken nog lang standhouden; door een gebrek aan toezicht werd de regulering hier minder strikt nageleefd. Naarmate burgerlijke idealen verder doorsijpelden bij alle lagen van de bevolking, raakte pakjesavond ook in meer afgelegen plaatsen ingeburgerd. In de decennia na de Tweede Wereldoorlog groeide het moderne sinterklaasfeest met pakjesavond uit tot een belangrijke Nederlandse traditie, met als resultaat dat bepaalde sinterklaasgebruiken die zich voornamelijk buitenshuis afspeelden en die soms al eeuwenlang deel van de viering waren, definitief uit het straatbeeld verdwenen.

2.4 Verdwenen sinterklaasgebruiken in de negentiende en twintigste eeuw

In de negentiende en twintigste eeuw werden er voor jongvolwassenen en volwassenen buitenshuis diverse andere activiteiten georganiseerd op sinterklaasavond. Vrijwel elke stad had een eigen Nicolaasmarkt en verguldavonden bij bakkerijen waren vooral in de negentiende eeuw populair. Nicolaasmarkten en verguldavonden vormden een belangrijke schakel in het vinden van potentiële partners voor jongvolwassenen. Loterijen, Nicolaasbals en het bezichtigen van winkelstraten en -etalages zorgden tot in de twintigste eeuw nog voor vertier buitenshuis. Toch verdwenen deze activiteiten en won de moderne, huiselijke sinterklaasviering, waarbij volwassenen uit diverse sociale klassen steeds intensiever betrokken raakten, aan populariteit. Al in de negentiende eeuw

namen de zojuist genoemde activiteiten in drukte en hoeveelheid af en verdwenen in de eerste helft van de twintigste eeuw nagenoeg geheel, naarmate het moderne sinterklaasfeest zich verder verbreidde en zich dieper wortelde in de samenleving.

2.4.1 Sint-Nicolaasmarkten

Al in de vijftiende eeuw maakten Sint-Nicolaasmarkten deel uit van de sinterklaasviering. Deze markten hadden gewoonlijk plaats op het marktplein van stad of dorp en werden bezocht door ouders en kinderen, maar ook door jongelui, die elkaar suikerharten, en later ook vrijers en vrijsters van speculaas gaven. Marktpleinen waren bezaaid met kraampjes, die een verscheidenheid aan artikelen verkochten: wafels, speculaas en taaitaai, speelgoed, poppen, de nieuwste mode en prenten (afb. 6). Ook konden er menselijke attracties en toneelstukken bezichtigd worden. Sinterklaasmarkten duurden tot in de nachtelijke uren en niet zelden kwam het tot ongeregelheden.

Begin achttiende eeuw boetten de markten in aan populariteit.¹³⁸ De sinterklaasmarkt van Amsterdam verdween als een van de laatste sinterklaasmarkten in Nederland (1836), stelt Van Leer. Ook van sinterklaasmarkten als ontmoetingsplek voor jongeren is volgens haar na 1850 niets meer te vinden.¹³⁹ Deze stellingen zijn echter onjuist. In Leeuwarden en Hoorn, twee steden die in dit onderzoek centraal staan, werden de sinterklaasmarkten rond 1900 nog volop bezocht. Ook in vele andere steden en grotere dorpen in heel Nederland werden deze markten eind negentiende eeuw en begin twintigste eeuw nog gehouden, al veranderden de sluitingstijden, de invulling en het aanbod.¹⁴⁰ Hiermee kwam er een einde aan de sinterklaasmarkten in de oorspronkelijke vorm.

2.4.2 Bakkerijen, als plaats van ontmoeting

Tot ver in de twintigste eeuw speelden bakkerijen een belangrijke rol in het sinterklaasfeest. Vanzelfsprekend produceerden bakkerijen vele soorten sinterklaasgebak. Daarnaast hadden bakkerijen een belangrijke sociale functie tijdens de sinterklaastijd. Bakkerijen waren een aangewezen plaats voor (jong)volwassenen om de

¹³⁸ Van Leer, *Geven rond Sinterklaas*, 50.

¹³⁹ Ibidem, 73 en 80.

¹⁴⁰ In de volgende steden en dorpen werden er in de twintigste eeuw nog steeds Sint-Nicolaasmarkten gehouden: Coevorden (1923), Helmond (1929), Den Haag (1930), Leeuwarden en Enschede (1931), Utrecht en Amsterdam (jaren 50 van de twintigste eeuw) en Groningen (1955).

sinterklaasavond door te brengen in de negentiende en begin twintigste eeuw. Het was begin negentiende eeuw de gewoonte dat oudere jeugd, vooral uit burgerlijke kringen, deelnam aan het koek vergulden bij bakkerijen. Onder auspiciën van een volwassene konden zij daar hun tijd doorbrengen en ouders regelden wie er bijeenkwamen op een dergelijke avond.¹⁴¹ Deze verguldavonden voorzagen in het contact met leeftijdsgenoten en konden zodoende als ‘onschuldige huwelijksmarkt’ functioneren.¹⁴²

In de tweede helft van de negentiende eeuw werd het koek vergulden in de ban gedaan, doordat het dure bladgoud vervangen werd door een goedkoper mengsel van tin, koper en zink, wat tot gezondheidsklachten kon leiden als dit werd gegeten.¹⁴³ Naast verguldavonden werden er loterijen en tombola's georganiseerd en werd er gedobbeld en gesmakt om taaipoppen, krentenbroden en andere lekkernijen. In herbergen en kroegen werden soortgelijke kansspelen georganiseerd. Deze activiteiten raakten begin twintigste eeuw echter verder in onbruik, vooral door wetswijzigingen vanuit de overheid.

2.4.3 Sint-Nicolaasetalages en sinterklaastafels

Bakkers maakten in de negentiende en twintigste eeuw veel werk van hun etalages. Zo waren er speculaaspoppen van een meter groot uitgestald in etalages, waar om geloot werd. Ook konden de banketbakkers hun creativiteit kwijt in de veelheid aan sinterklaaslekkernijen, zoals marsepein en chocoladevormpjes. Voor andere ondernemers waren de etalages eveneens een belangrijk instrument om kopers te lokken, er werd veel tijd in geïnvesteerd. Ondernemers deden hun best om zoveel mogelijk te laten zien wat er in hun winkel verkrijgbaar was.¹⁴⁴ Om mensen naar de loterijen te trekken op sinterklaasavonden werd zelfs levend wild tentoongesteld als uithangbord, zodat zichtbaar was welke prijzen gewonnen konden worden. Veel ondernemers hadden naast een dergelijke etalage meestal een sinterklaastafel opgesteld in een aparte ruimte. In de achttiende en negentiende eeuw was het de gewoonte dat ondernemers hun winkels ook op sinterklaasavond openstelden voor publiek, de ‘kijkavond’. Toen de viering binnenshuis nog geen gemeengoed was, was het normaal om met kleine kinderen en zelfs baby's door de winkelstraten te wandelen en etalages te bewonderen. De Nicolaasetalages

¹⁴¹ Van Leer, *Geven rond Sinterklaas*, 58.

¹⁴² Boer en Helsloot, *Het Sinterklaas Boek*, 155.

¹⁴³ Ineke Strouken, ‘Vergulde speculaaspoppen. Liefdesgift van trouwlustige jongelui.’, *Traditie. Tijdschrift over tradities en trends* 4 (1998) afl. 4, 6-7.

¹⁴⁴ Boer en Helsloot, *Het Sinterklaas Boek*, 282.

waren tot ver in de twintigste eeuw sfeerbepalend voor het sinterklaasfeest en vormden een ware attractie onder winkelende mensen.

2.5 Conclusie

In de middeleeuwen was het nachtelijk bezoek van de Sint al onderdeel van het kinderfeest en ook toen kregen kleine kinderen al geschenken. Aan het eind van de achttiende eeuw was het sinterklaasfeest nog steeds voornamelijk gericht op kleine kinderen. In de twee eeuwen erna raakten ook andere gezinsleden betrokken bij de huiselijke viering. Veranderingen traden het eerste op in stedelijke, burgerlijke kringen. Tijdens het nachtelijk bezoek bleef de Sint bijna altijd ongezien. Daarnaast was er ruimte voor ongedefinieerde personages die dienstdeden als kinderschrik en soms in huis gehaald werden rond sinterklaastijd. Door de verbreiding van Verlichte denkwijzen ontstond er toenemende kritiek op de angstaanjagende sinterklaasfiguren, maar feit bleef dat de Sint zeer effectief was als kinderschrik. De burgerij keerde zich echter af van het ruwe en griezelige en vond een alternatief in een deftige, beschaafde bisschopsfiguur. Toch leidde dit niet direct tot de verdwijning van onbeschaafde sinterklazen. Zij waren begin twintigste eeuw nog gangbaar in grote delen van Nederland.

Op sinterklaasavond waren er naast de viering in huiselijke kring ook nog lange tijd allerlei activiteiten gaande buitenshuis voor jongvolwassenen en volwassenen, zowel in steden en dorpen als op het platteland. Door diverse veranderingen en ontwikkelingen, waaronder de deelname van oudere gezinsleden aan de huiselijke viering en het geven van duurzamere cadeaus, regulering vanuit de overheid, het doorsijpelen van burgerlijk gedachtegoed naar lagere standen, werd de drukte buitenshuis steeds verder teruggedrongen. De steeds populairder wordende gewoonte om een deftige Sint op bewaarscholen te laten verschijnen en daaraan een plechtige intocht toe te voegen, stimuleerden eveneens tot een beschaafder, huiselijker viering.

3 Nicolaasmaskerades op de Waddeneilanden en het vasteland

Voordat het moderne sinterklaasfeest wijdverbreid raakte, bestond er een vorm van sinterklaasvieren die geheel afweek van het sinterklaasfeest zoals we dat vandaag de dag kennen: de Nicolaasmaskerade of sinterklaasomweggang. In de literatuur wordt steevast een verband gelegd met de maskerades als het gaat over de opkomst van het moderne sinterklaasfeest: uiteindelijk verdwenen de onbeschaafde maskerades ten gunste van het geciviliseerde, moderne sinterklaasfeest. Een dergelijke transitie gaat niet alleen gepaard met vermenging, verstoting of verandering van gebruiken uit beide types viering, maar ook met een grillig verlopende ontwikkeling: diverse factoren hebben ervoor gezorgd dat oude gebruiken in bepaalde streken langer standhielden dan andere en de snelheid en verbreiding ervan was niet rechtlijnig noch voorspelbaar.

Benadrukt moet worden dat beide soorten viering gedurende een bepaalde periode in Nederland naast elkaar bestonden. Dat zowel de gemaskerde Klazen die zelfstandig optraden in huisgezinnen als de groepen vermomde Klazen die zich op straat begaven behoren tot hetzelfde gebruik, zoals Janssen aangaf, is reeds besproken. Met het beschaven van het sinterklaasfeest richtten beschavingsoffensieven zich dan ook niet alleen op de klaasfiguur die op huisbezoek kwam, maar ook op de Nicolaasmaskerades.

Volgens verschillende auteurs waren Nicolaasmaskerades een veelvoorkomend gebruik in grote delen van Europa. Landen als Duitsland, Zwitserland, Oostenrijk en Italië hebben elk hun eigen, nog bestaande tradities.¹⁴⁵ In Nederland waren Nicolaasmaskerades gebruikelijk in zowel katholieke als protestantse landsdelen. Zij komen tegenwoordig naast de Waddeneilanden nog voor in het Groningse Zoutkamp en het Zuid-Hollandse Brielle. Hoewel het moderne sinterklaasfeest en de bewaard gebleven maskerades rond dezelfde tijd gevierd werden en bijna identieke namen hebben, hebben beide een andere herkomst en zijn niet aan elkaar gerelateerd, stellen Van Ginkel en Janssen.¹⁴⁶ De gebruiken die de nog bestaande maskerades kenmerken verschillen wezenlijk van het moderne sinterklaasfeest: er worden geen geschenken gegeven, deelnemers zoeken niet

¹⁴⁵ Arnold-Jan Scheer, *Zwarte Sinterklazen. Over Pieten en ander heidens volk* (Breda 2014); Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden*, 47-70.

¹⁴⁶ *Zierikzeesche Nieuwsbode*, 3 december 1955, 6: de auteur van het artikel stelt dat de maskeradefeesten afkomstig zijn van het Perchtenlopen, een carnavalsoptocht gehouden tussen Kerstmis en Driekoningen, oorspronkelijk uit Tirol en Salzburg; Van Ginkel, 'Celebrating localism', 44; Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden*, 49-50 en 72: Janssen zoekt de oorsprong in charivari-rituelen of in een 'overblijfsel van een laatmiddeleeuws gebruik' en stelt dat het feesten 'voor en door volwassenen' zijn; 'Folklore rond de goedheilig man'.

naar stoute kinderen en Sinterklaas en Zwarte Pieten spelen geen rol. Maar de viering op de Waddeneilanden verschilt ook met de verdwenen maskerades van het vasteland. Op de Waddeneilanden kregen de festiviteiten in de loop van de tijd steeds meer carnavaleske kenmerken en leken deze steeds minder op de verdwenen maskerades van het vasteland. Janssen geeft aan dat ‘op het vasteland de band met het oorspronkelijke feest duidelijker bewaard is gebleven, ook al is de heilige onherkenbaar veranderd en heeft hij soms de gedaante van zijn knecht aangenomen’.¹⁴⁷ Bij de maskerades op het vasteland aan het eind van de negentiende eeuw en begin van de twintigste eeuw speelden sinterklaasfiguren en zwartgemaakte figuren (later ook Zwarte Pieten) en het zoeken naar stoute kinderen juist wel een rol en behoorden een roe, kettingen en een zak tot de uitrusting.

Ondanks de verschillen is het echter aannemelijk dat al deze maskerades ontsproten uit dezelfde gebruiken. Tussen de maskerades op de Waddeneilanden en netgenoemde plaatsen en verdwenen maskerades van het vasteland zijn dan ook diverse overeenkomsten te constateren, die in dit hoofdstuk uitgelicht worden. Daarnaast wordt uiteengezet in welke regio’s het zwaartepunt van de Nicolaasmaskerades lag tussen 1875 en 1950, welke gebruiken en uitdossingen tot de maskerades op het vasteland behoorden en welke veranderingen er optraden in de deelname aan maskerades. Verklaringen voor het voortbestaan van de maskerades in Zoutkamp en Brielle, die mede verduidelijken waarom deze elders op het vasteland zijn verdwenen, worden in een later stadium aangehaald.

3.1 De Waddeneilanden

Op alle Waddeneilanden worden in de decembermaand maskerades gehouden, die in naam verwant zijn aan Sinterklaas, maar wat betreft invulling volledig anders zijn en doen denken aan een carnavaleske voorstelling. Ondanks dat deze feesten als eeuwenoud bestempeld worden, ontbreken schriftelijke bronnen. De oudst bewaard gebleven vermelding dateert uit 1816, in de vorm van een verbod uitgegeven door het Texelse

¹⁴⁷ Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden*, 39 en 74.

gemeentebestuur.¹⁴⁸ De gebruiken van deze decemberfeesten tonen hun onderlinge verwantschap: op zowel Texel als Ameland ‘speult’ men de maskerade, en op Texel en Vlieland wordt het te maskerade gaan ‘opkleden’ genoemd.¹⁴⁹ Alleen op Vlieland mogen ook vrouwen en meisjes meedoen aan het spektakel. Gemeenschappelijke element is het vermommen met behulp van maskers en zelfgemaakte kostuums, waaraan wekenlang in het diepste geheim wordt gewerkt. Vroeger werden vermommingen gemaakt van natuurlijke materialen, zoals stro, hooi, takken, mos en dergelijke, vooral in tijden dat eilanders nog redelijk geïsoleerd waren van de vaste wal.¹⁵⁰

Andere overeenkomsten zijn het spreken met verdraaide falsetstemmen of spreken door toeters om onherkenbaar te blijven, het (recht hebben op) binnentreden van huizen, lawaai maken middels blazen op koe- en buffelhoorns, het uitbeelden van bepaalde personen of aansnijden van gebeurtenissen die lokaal (vroeger ook nationaal of internationaal) opvielen op satirische wijze.¹⁵¹ De namen van de deelnemers en feesten verraden de connecties tussen de eilanden eveneens.¹⁵² Wegens de omvang van de scriptie en het feit dat deze feesten al veelvuldig zijn beschreven, wordt alleen de viering van Hollum te Ameland kort behandeld, waar de meest originele vorm van het feest bewaard gebleven is, aldus Janssen. Hij baseert zich op de constatering dat de regels in Hollum strenger gehandhaafd worden dan in andere dorpen en op andere eilanden, en dat de ‘traditie in Hollum zeer serieus genomen’ wordt. Van de regels afwijken is niet geoorloofd, de deelnemers doen hetzelfde als voorgaande generaties.¹⁵³

¹⁴⁸ Van der Molen en Vogt, *Onze folklore*, 177.

¹⁴⁹ Speulen is dialect voor spelen.

¹⁵⁰ Jaap Kunst, *Terschellinger Volksleven. Gebruiken, feesten, liederen, dansen* (2^e druk; Den Haag 1937) 18.

¹⁵¹ Op de eilanden, in Brielle en in Zoutkamp worden actuele lokale thema’s door gemaskerden uitgebeeld, hetzij om er aandacht op te vestigen of om kritiek op te uiten. Op Texel oriënteerde men zich vanaf 1920 eerst naast lokale ook op nationale en internationale thema’s, vanaf 1965 lag de focus op alleen het lokale door organisatorische aanpassingen, Van Ginkel, ‘Celebrating localism’, 43-45; Van der Molen en Vogt, *Onze folklore*, 178; Jeroen Willemsen, ‘Een lokale identiteit met vreemde gezichten: de Brielse Maskerade tussen 1927 en 1969’, *Volkskunde* 117 (2016) 341-356, aldaar 354; ‘Vreemde’ gasten op visite tijdens Sinterklaaslopen’, *De Marne*, 3 december 2017. <https://de-marne.nieuws.nl/algemeen/97308/vreemde-gasten-op-visite-tijdens-sinterklaaslopen>; Ingeborg, ‘Sunnerkloas & schebellenskop. Traditioneel sinterklaaslopen in Zoutkamp’, *t Greunenkriek*. <https://www.greunenkriek.nl/sunnerkloas-schebellenskop>, laatst geraadpleegd op 10 mei 2020.

¹⁵² Op Schiermonnikoog wordt het feest Klozem genoemd, een afgeleide van Klaas-oom, op Terschelling heten de deelnemers Sunderums (Sintheer-omes). Op Texel vierten de Sunderklazen Nieuwe en Ouwe Sunderklaas op 5 en 12 december. Op Ameland worden deelnemers Oude Sinterklazen of Grote Klazen genoemd.

¹⁵³ Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden*, 47 en 49.

3.1.1 De maskerade in Hollum te Ameland, de meest oorspronkelijke vorm van het feest

Op 4 december viert men Kleine Klaas, waarbij jongens tot 18 jaar een inwijding krijgen in de geheimen van Grote Klaas, die de dag erna wordt gehouden en waaraan volwassen mannen deelnemen. Op de avond van 5 december komen de mannen samen in de plaatselijke cafés om Grote Klaas te vieren. Uitgedost in witte lakens, versierde stokken en grote toeters meedragend, gaan de baanvegers om exact 17:00 uur de straat op. Toeterend en gnorrend trekken zij door de straten, wat voor vrouwen, kinderen en jongens onder 18 jaar het signaal is de straten te verlaten; dit is nu het domein van de mannen. Onderdeel van het ‘spel’ voor kinderen is om ongezien de straat over te steken van huis naar huis. Wie gepakt wordt op straat, wordt naar huis geknuppeld. Tussen 19:00 en 20:00 uur mogen de vrouwen hun huizen weer verlaten onder begeleiding van een man, om naar opengestelde woningen of cafés te gaan, te herkennen aan een brandende lantaarn, waar zij de avond doorbrengen.

Om 20:00 uur komen de Klaasomes tevoorschijn (afb. 7). Zij sluipen door de onverlichte straten naar de opengestelde huizen en cafés. De hele nacht blijft de straatverlichting uit. Daar waar gordijnen licht doorlaten, wordt met stokken op de ramen geslagen. Soms lopen de Klaasomes groepsgewijs de straten door. Komen ze andere Klaasomes tegen, dan wordt er ‘gefoest’: een krachtmeting om door middel van elkaar de hand schudden uit te vinden of er zich geen vrouwen of minderjarigen onder de vermomden begeven.¹⁵⁴ Worden ze ontmaskerd, dan volgt een pak slaag. De Klaasomes hebben het recht om woningen binnen te treden, maar gewoonlijk doen ze dit alleen daar waar een stallantaarn brandt. In de opengestelde huizen is alles net en uitgeruimd, uit voorzorg voor de wilde sprongen die de Klaasomes maken. Zij vragen met verbasterde stem aan de meisjes en vrouwen om voor hen te dansen, waarmee zij eigenlijk nooit akkoord gaan, die daarna bij of op hun tenen worden geslagen met de stokken (afb. 8). Dit slaan stopt pas nadat er gezegd is: ‘Nou toe dan maar, dan al te gaar.’¹⁵⁵ Mannen gaan ook wel bij vrouwen op schoot zitten en fluisteren hen verhalen toe met verdraaide stem of laten hen raden naar hun identiteit. Vrouwen mogen na middernacht terug naar huis, de mannen vieren verder tot de ochtend en nemen daarbij hun maskers af.

¹⁵⁴ M.W. van Brakel-Immink, 'Het St. Nicolaasfeest te Hollum op Ameland', *De Vrije Fries* 29 (1929) 73-78; De Jager, *Rituelen*, 210-212.

¹⁵⁵ F.E. Farwerck, *Noordeuropese mysteriën en hun sporen tot heden* (2^e druk; Deventer 1970) 257.

3.2 Maskerades in de negentiende en twintigste eeuw op het Nederlandse vasteland

In de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw waren vooral in Limburg, het midden van Noord-Brabant, het rivierengebied in met name Midden-Nederland, Twente, Drenthe, Groningen en Friesland vele sinterklaaslopers actief.¹⁵⁶ In de literatuur en veel krantenartikelen die verhalen over de algemene geschiedenis van Sinterklaas, worden bepaalde ommegangen herhaaldelijk maar vrij oppervlakkig beschreven, zoals de Zwarte Klazen van Amsterdam, de boerenknechten met zwartgemaakte gezichten in Wognum, het groepje Franeker jongelui dat zich uitgedost als duivels op het Vliet vertoonde en de Leeuwarder sinterklazen die in de stadsherberg samenkwamen en daarna via de Tuinen naar het bolwerk trokken om daar hun kluchten te vertonen. Deze beschrijvingen zijn veelal afkomstig uit halverwege de negentiende eeuw. Er zijn echter tal van andere bronnen die verslag doen van de Nicolaasmaskerades, waaronder lokale krantenartikelen en plaatselijke historische verenigingen, die het beeld aanvullen en gedetailleerder beschrijvingen geven van Nicolaasmaskerades van later datum.

Namen die gangbaar waren voor de deelnemers aan de maskerades tonen hun verwantschap met de feesten op de Wadden. In Assen heetten zij Klaasooms.¹⁵⁷ In Friesland kwamen de benamingen Sintrom en Keije (Friese variant van Klaas) voor. In Groningen, Neder-Betuwe, de Achterhoek en Veluwe, West-Friesland en in zuidelijke provincies sprak men van sunnerklaazen, kloaskeerls, zwarte klazen, kloazen, sunderkloazen en varianten daarop. In de negentiende eeuw waren het voornamelijk jongemannen, schippers, boerenknechten en het huispersoneel die deelnamen aan de Nicolaasmaskerades, naast de mannelijke dorpsjeugd. Ook namen meisjes eind negentiende eeuw deel aan het sinterklaaslopen. In Den Helder overleed in 1885 een vrouw door de schrik van het zien van een witte gedaante. Oorzaak was een meisje verkleed als Sint-Nicolaas.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Rosema, *Ontwikkelingen in het Sinterklaasfeest*, 66.

¹⁵⁷ Jan Wierenga, 'Dit was sunterkloas: hobben, bulskoppen en klossums', *Dagblad van het Noorden*, 2 december 2006, 13.

¹⁵⁸ 'Binnenland', *Tubantia*, 2 december 1885, 2: 'Te Helder is eene vrouw door het zien van eene in het wit gehulde gedaante plotseling zoodanig verschrikt, dat zij na korten tijd aan de gevolgen is overleden. De persoon, die hiervan onwillekeurig de oorzaak was, was een meisje, dat, als St. Nicolaas verkleed, aan de kinderen der vrouw versnaperingen kwam brengen. Slechts zelden zeker zullen de bij het kinderfeest gebruikelijke vertooningen zulk een treurig gevolg gehad hebben.'

Deelnemers liepen groeps- of paarsgewijs de straten door nadat de avondschemering viel. Uit beschrijvingen blijkt dat een wezenlijk element van de maskerades het dragen van een masker, mombakkes of, als goedkoper alternatief, het zwartmaken van het gezicht betrof.¹⁵⁹ Dit werd gedaan met houtskool, schoorsteenroet, gebrande kurk, zwart vet of andere stoffen die ervoor zorgden dat het gelaat zo zwart mogelijk verkleurd bleef. Het streven was om zo onherkenbaar mogelijk te blijven. Om dezelfde reden werd er ook met verbasterde stem gesproken, of slechts gemompeld, gegromd of gebruld. Sommigen spraken in het geheel niet. Tot de uitrusting behoorde een samenraapsel van kleding, zoals nachtponnen of oude jurken, en kleding die binnenstebuiten werd gedragen. Ook werd er gebruik gemaakt van witte lakens, gordijnen, schapenvachten of bontpelsen die om de schouders waren geknoopt, witte mutsen, kapoetsen of steken, zwarte hoeden die het gezicht deels bedekten en hoorns die op het hoofd gedragen werden. Opgeplakte wol – en vlasbaarden kwamen tevens voor. Soms werd kleding gekocht in de plaatselijke winkel. Een meelzak op de rug en de roe of bezemrijs mochten niet ontbreken.

In Twente, de Gelderse Achterhoek, Drenthe en Den Briel leek het demonische uiterlijk van Sinterklaas erg op dat van de Texelse Sunderklazen.¹⁶⁰ Gewoonlijk droegen sinterklaaslopers bellen, koe- of schoorsteenkettingen, foekepotten, stokken, blikkendeksels of andere accessoires mee, waarmee ze lawaai konden maken. Andere manieren om lawaai te maken waren ketelmuziek en hoorngetoeter, wat met name in de negentiende eeuw nog gedaan werd. Ook werden wel uitgeholde koolrapen of bieten meegenomen, gesneden in de vorm van een gezicht, met binnenin een brandende kaars geplaatst.¹⁶¹

Er zijn diverse beschrijvingen bekend van berenfiguren die deelnamen aan maskerades, evenals straatvegers of baanvegers, die de straten vooraf schoonveegden (afb. 9).¹⁶² In diverse streken moesten jonge meiden die zich op straat ophielden het ontgelden. Zij moesten vaak in allerijl het huis invluchten, anders volgden er

¹⁵⁹ Andere benamingen voor mombakkes en masker die veelvuldig voorkomen: skerbilskop, gebelskop, skebilskop, grim, kabulsekop, bakkes, momaangezicht, mombak.

¹⁶⁰ Wouters, *Sinterklaaslexicon*, 263.

¹⁶¹ 'Folklore rond de goedheilig man', *Zierikzeesche Nieuwsbode*, 3 december 1955, 6.

¹⁶² D.J. van der Ven, 'Sinterklaas-folklore in Zuid-Holland', *De Weg. Weekblad van Nationaal Front*, 7 december 1940, 8-9; Willemsen 'Een lokale identiteit met vreemde gezichten', 349.

repercussies.¹⁶³ Dit vertoont overeenkomsten met de vieringen op de Waddeneilanden. Zodra de sinterklaaslopers zich op straat vertoonden, kondigden zij zich aan door het maken van lawaai en vaak riepen zij dat ze zochten naar stoute kinderen. De sinterklaaslopers werden binnengelaten, zowel gevraagd als ongevraagd, meestal onder veel rumoer. Het was de gewoonte om tijdens het binnentreden van woningen te strooien met pepernoten. In Assen gooiden de Klaasooms aardappels, knollen of stukken turf naar binnen.¹⁶⁴ Bewoners gaven de sinterklaaslopers gewoonlijk iets te eten en te drinken. Geld en rokerswaar werden ook wel gegeven.

In de twintigste eeuw namen boerenknechten en jongemannen steeds minder vaak deel aan de maskerades. Steeds meer was het voorbehouden aan jongens vanaf een jaar of 10 tot 18 (afb. 10). In sommige regio's deden meisjes ook mee.¹⁶⁵ In Amsterdam Watergraafmeer liepen in 1910 zwartgemaakte jongens, die Zwarte Pieten genoemd werden, met rammelende kettingen niet alleen de huizen in, maar ook bij winkeliers naar binnen. Arme kinderen in Utrecht, soms in slechts gordijnen gehuld, gingen in het bijzonder bij rijkere en de banketbakkers langs, omdat de opbrengst groter was.¹⁶⁶ Ook in Den Haag kwam dit begin twintigste eeuw voor. Gemaskerde jeugd in oude jurken of in een hemd, stampend met stokken in de hand op de vloer, zongen een rommelpotlied in de winkels, totdat ze iets ontvingen.¹⁶⁷ Naast bekendere liedjes die nu nog worden gezongen, waren er ook verzen die in onbruik zijn geraakt. In Utrecht en IJsselstein bestonden bijvoorbeeld meerdere variaties op onderstaande, vermoedelijk zeer oude tekst, die in sinterklaastijd door sinterklaaslopers werd gezongen:

‘ ’t Is nacht, ’t is nacht, midden in de nacht.
O buren, buren kom eens kijken,
Want er zit een duvel in je huis,
en die wil de kinderen stelen

¹⁶³ M. Zwaagdijk, ‘Sinterklaas vóór honderd jaar’, *De Speelwagen* 6 (1951) 261-264, aldaar 262; Wouters, *Sinterklaaslexicon*, 172.

¹⁶⁴ H.M. Luning, ‘Sinterklaas en Sinterklaaslopen in Assen (1860-1950)’, *Asser Historisch Tijdschrift* 4 (1994) afl. 4, 24-32.

¹⁶⁵ ‘St-Nicolaas’, *Het nieuws van den dag: kleine courant*, 4 december 1909, 16: ‘In Twente daarentegen heeft de jeugd op sommige dorpen een dergelijk pretje op St-Nicolaasavond en ook op enkele avonden te voren. Op die avonden trekken een aantal jongens, soms ook wel meisjes, allerpotsierlijkst verkleed en met masker voor, naar vrienden en buren met het verzoek: <<of ze wat over hebben voor Sinterklaas>>. Ofschoon deze Sinterklaasjes wat komen halen in plaats van wat te brengen, worden zij gewoonlijk niet zonder iets voorbij gezonden.’

¹⁶⁶ Hein Endlich sr., ‘Sinterklaas rond 1920’, *Maandblad Oud-Utrecht* 51 (1978) 109-110.

¹⁶⁷ Zwaagdijk, ‘Sinterklaas vóór honderd jaar’, 263; Volkskundige vragenlijst C189/Stadskanaal, C145/Zevenhuizen, Q38/Amstenrade.

en dat is niet heel pluis'¹⁶⁸

Rond de Tweede Wereldoorlog verdwenen de maskerades uit het straatbeeld.¹⁶⁹ Een uitzondering hierop vormen het sinterklaaslopen in Zoutkamp en de Brielse maskerade.

3.3 Twee bewaard gebleven maskerades op het vasteland: Zoutkamp en Brielle

Op de zaterdag die het dichtst bij 5 december ligt, viert Zoutkampers het Sinterklaaslopen. 's Middags mogen kleine kinderen zich vermommen en worden door een jury beloond. 's Avonds gaan gemaskerde volwassenen de straat op en treden huizen binnen waarvan de deuren geopend zijn. Ook hier is het streven onherkenbaar te blijven en worden verdraaide stemmen gebruikt of wordt gezweigd. Middels de uitdossingen worden belangrijke gebeurtenissen uit het dorp aangehaald, net als op de Waddeneilanden.

Bewoners van huizen waar men binnentreedt, proberen de identiteit te achterhalen door vragen te stellen. Zodra dit geraden is, gaat het masker af en krijgt de ontmaskerde een alcoholische versnapering.¹⁷⁰ Een jury beoordeelt de vermommingen en er worden prijzen uitgereikt. Het feest zou in de jaren '60 van de twintigste eeuw overgenomen zijn van de Waddeneilanden, maar ook daarvoor was het al de gewoonte dat men de straat opging met veel rumoer en huizen bezocht.¹⁷¹ In die tijd waren het vooral vrijgezelle jongemannen en scheepslui die zich verkleedden en jonge vrouwen probeerden bang te maken met scheepshoorns en kettingen.¹⁷² Volgens enkelen dateert het Zoutkamper sinterklaaslopen uit de middeleeuwen, al ontbreken daarvoor de bronnen.¹⁷³

Een soortgelijk evenement is de jaarlijks terugkerende Brielse maskerade in Brielle, die op de avond van 5 december gehouden wordt en bekend is als Klaassielopen.

¹⁶⁸ C. Staal, rubriek 'Lezers reageren', 'Sinterklaas rond 1920', *Maandblad Oud-Utrecht* 52 (1979) 1-2.

¹⁶⁹ Luning, 'Sinterklaas en Sinterklaaslopen in Assen', 32: In enkele gevallen had dit te maken met de avondklok die ingesteld werd door de bezetter, zoals in Assen.

¹⁷⁰ Fré Toalsman, 'Sunnerkloaslopen', *Dagblad van het Noorden*, 3 december 2005, 13; 'Vreemde' gasten op visite tijdens Sinterklaaslopen', *De Marne*, 3 december 2017. <https://de-marne.nieuws.nl/algemeen/97308/vreemde-gasten-op-visite-tijdens-sinterklaaslopen/>, laatst geraadpleegd op 2 mei 2020.

¹⁷¹ 'Sinterklaaslopen', *Zoutkamp.net*. <https://zoutkamp.net/kunst-cultuur/sinterklaaslopen/>, laatst geraadpleegd op 9 augustus 2019.

¹⁷² Berend Zwart, 'Sunnerkloaslopen. Een oude traditie leeft voort in Zoutkamp', *Erfgoed inzicht: tradities* 3 (2016) afl. 4, 9-10.

¹⁷³ Robert de Roo, 'Sinterklaaslopen. Zoutkampers verjagen boze geesten', *Dagblad van het Noorden*, 5 december 2008, 9.

Volwassenen en vaak enkele kinderen begeven zich gemaskerd in de straten. In tegenstelling tot de eilanden, mogen ook mensen van buiten Brielle meedoen aan het feest; niet-Briellenaren worden actief tot deelname gestimuleerd. De beste outfits worden door een jury beoordeeld en ook hier worden actuele onderwerpen aangesneden en bekritiseerd door middel van de vermomming.¹⁷⁴ Spreken is taboe, zingen en muziek maken is wel toegestaan. Ondanks dat de oorsprong eeuwenoud geacht wordt, dateren de eerste gedocumenteerde vermeldingen uit de negentiende eeuw.¹⁷⁵

3.4 Conclusie

In de eerste helft van de twintigste eeuw bestonden er twee types sinterklaasfeesten naast elkaar, die niet aan elkaar gerelateerd waren en waarvan de beschaafde, moderne viering geleidelijk de overhand kreeg. Nicolaasmaskerades kwamen voor in geheel Nederland. Rond 1900 waren het vooral nog tieners die deelnamen aan de maskerades en niet langer andere leeftijdsgroepen. Vermommingen liepen zeer uiteen, vast onderdeel was echter gemaskerd of met zwartgemaakt gelaat langs de huizen gaan, meestal met veel rumoer.

De maskerades verdwenen in de twintigste eeuw voorgoed uit het straatbeeld, al verschilde het moment waarop per regio. Uitzonderingen hierop vormen de feesten op de Waddeneilanden, Zoutkamp en Brielle. Deze maskerades zijn tot op de dag van vandaag springlevend. Overeenkomsten tussen deze maskerades zijn de vermeende eeuwenoude oorsprong, het satirisch aansnijden van onderwerpen, het streven om onherkenbaar te blijven en deelnemers die beoordeeld worden door een jury. De maskerades in Brielle, Zoutkamp en op de Waddeneilanden vormen een contrast met de algemene ontwikkeling op het vasteland, waar de maskerades volledig verdwenen. In de volgende hoofdstukken komt onder andere aan het licht hoe dit proces verliep voor de onderzoeksgebieden die in deze scriptie centraal staan.

¹⁷⁴ 'Maskerade', *Kunst en Cultuur in de Gemeente Brielle*. <https://www.cultuurwebbrielle.nl/maskerade/>, laatst geraadpleegd op 15 augustus 2019.

¹⁷⁵ Willemsen, 'Een lokale identiteit met vreemde gezichten', 341.

4 Historische oriëntatie steden en regio's in de periode 1850-1950

Om een beeld te krijgen van de achtergrond waartegen de viering van het Sint-Nicolaasfeest in de onderzoeksgebieden gezien moeten worden, komen in dit hoofdstuk de bevolkingsgroei, geloofsovertuiging, bedrijvigheid en sociale stratificatie, geordend per stad en aanliggende regio('s) aan bod. Voor het duiden van de sociale klassen, maak ik gebruik van de klassenindeling van Knippenberg en De Pater en Berting en de door hen gebezigde termen, zoals besproken in hoofdstuk 1.¹⁷⁶ Ontwikkelingen die de steden en gebieden in grote lijnen doormaakten worden uiteengezet, zodat duidelijk wordt in welke context de festiviteiten plaats hadden en hoe daarin veranderingen optraden.

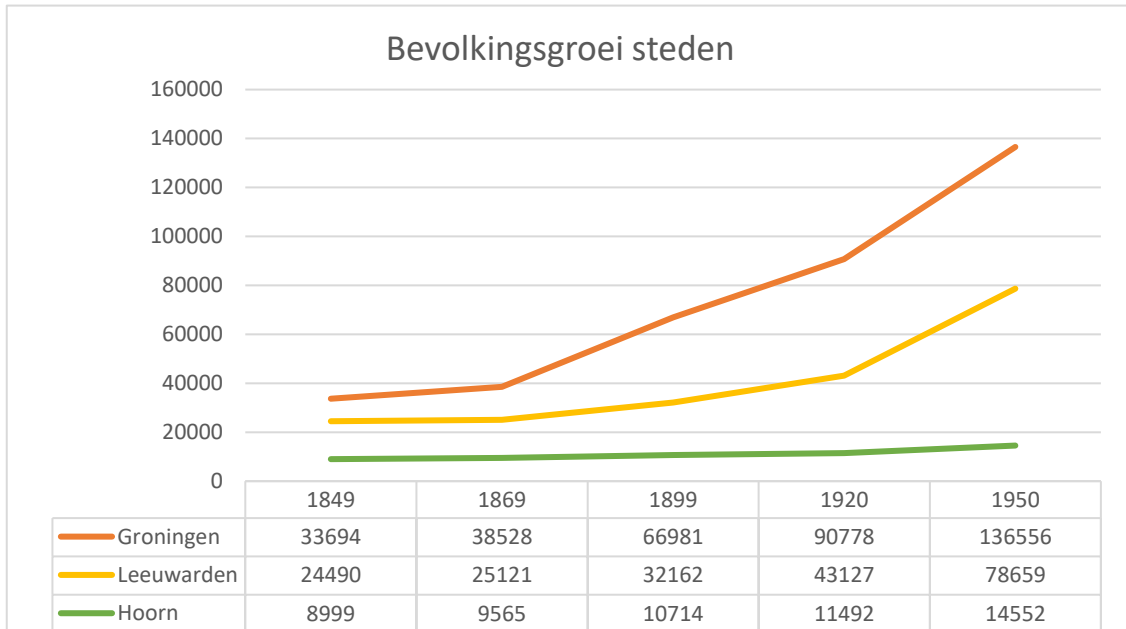
In de periode 1850-1950 fungeerden Groningen, Leeuwarden en Hoorn als verzorgingsstad voor het achterland, maar verschilden aanzienlijk qua inwonertal en bevolkingsgroei (grafiek 1).¹⁷⁷ In de aangrenzende regio's was dit eveneens het geval. Vooral het Oldambt was dunbevolkt en bleef achter qua bevolkingsgroei. Om de stedelijke bevolkingsgroei te duiden in vergelijking met die van het platteland en om de verhouding van de gebieden onderling te verduidelijken, is ook de toename van de bevolking in de regio's weergegeven (grafiek 2).¹⁷⁸ Naast de groei van het inwonertal traden er grote wijzigingen op in de geloofsovertuiging van stedelingen en

¹⁷⁶ Het klassenschema HISCLASS (Historical International Social Class Scheme), dat is ontwikkeld voor het gebruik bij historisch onderzoek naar sociale klassen, is voor dit onderzoek minder goed bruikbaar: M.H.D. van Leeuwen en I. Maas, *HISCLASS: A historical international social class scheme* (Leuven 2011). Sommige van de twaalf klassen die in HISCLASS onderscheiden worden zijn dusdanig klein, dat de noodzaak tot samenvoeging ontstaat. Indien ik overga tot indikking van dit schema, zijn de resultaten vergelijkbaar met de klassenindeling van Knippenberg en De Pater, Berting en Kooij.

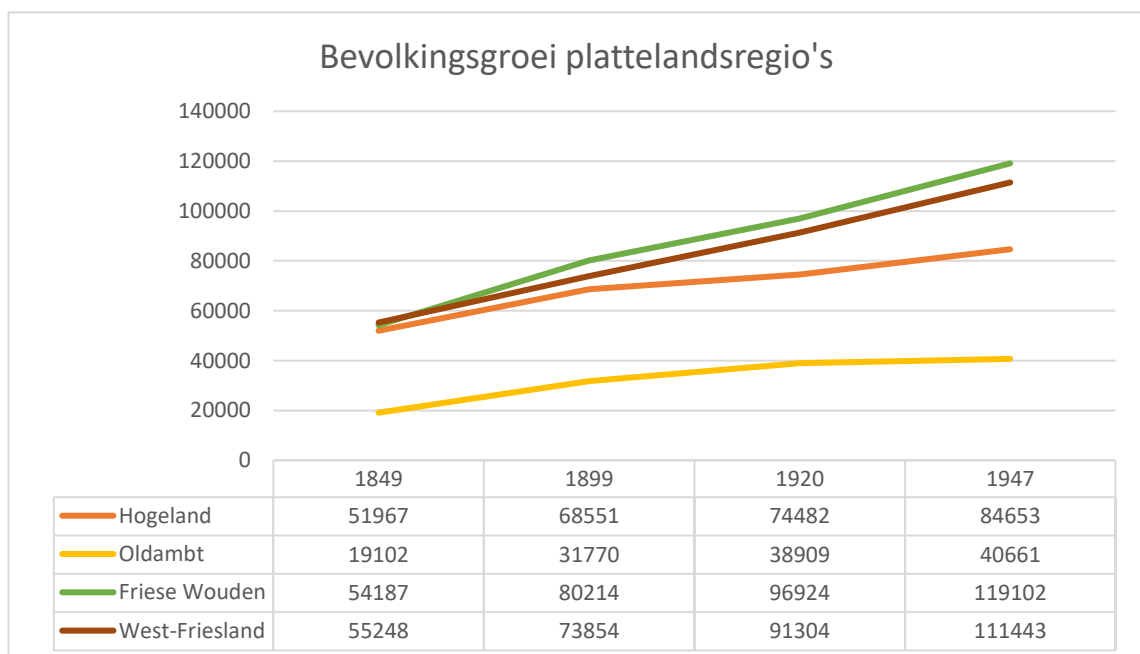
¹⁷⁷ Data volkstellingen Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) van 1849, 1869, 1899, 1920, *Volkstellingen 1795-1971*. www.volkstellingen.nl, laatst geraadpleegd op 13 december 2019; Inwonertallen van Hoorn en Midden en Oostelijk Westfriesland 1800-1950 (CBS), *Oud Hoorn*. https://www.oudhoorn.nl/wfon/1957/wfon1957_165.php, laatst geraadpleegd op 12 december 2019; Inwonertal Leeuwarden 1950, *Historisch Centrum Leeuwarden*. <https://historischcentrumleeuwarden.nl/stad/stadsgeschiedenis/leeuwarden-1945-1965?id=1023:leeuwarden-1945-1965-bevolking-in-cijfers&catid=11:import&lang=nl-NL>, laatst geraadpleegd op 25 december 2019; 'Groningen heeft ongeveer 138.000 inwoners', *Nieuwsblad van het Noorden*, 19 februari 1951, 3.

¹⁷⁸ De totaalcijfers zijn samengesteld op basis van de gemeentes en plaatsen die tegenwoordig tot de onderzoeksgebieden behoren met behulp van de volkstellingen van het CBS. Data volkstellingen CBS van 1849, 1899, 1920 en 1947, *Volkstellingen 1795-1971*. www.volkstellingen.nl, laatst geraadpleegd 26 december 2019; *Hogeland*: Gemeenten hiertoe behorend: Adorp, Appingedam, Baflo, Bedum, Bierum, Boer (ten), Delfzijl, Eenrum, Kantens, Kloosterburen, Leens, Loppersum, Middelstum, Stedum, Uithuizermeeden, Uithuizen, Ulrum, Usquert, Warffum, Winsum en 't Zand(t); *Oldambt*: Gemeenten hiertoe behorend: Beerta, Finsterwolde, Meeden, Nieuweschans, Nieuwolda, Scheemda, Termunten en Winschoten; *Friese Wouden*: Gemeenten die hiertoe heden worden gerekend: Kollumerland, Dantumadeel, Achtkarspelen, Opsterland, Smallingerland, het grootste deel van Tietjerksteradeel en het noordelijk deel van Ooststellingwerf (bij laatstgenoemde gemeenten echter het bevolkingsaantal genomen van de gehele gemeente wegens praktische redenen); *West-Friesland*: cijfers gebaseerd op plaatsen gelegen binnen de West-Friese Omringdijk en gelegen in de huidige gemeenten Hoorn, Enkhuizen, Drechterland, Stede Broec, Medemblik, Hollands Kroon, Opmeer, Schagen, Heerhugowaard, Koggenland en Langedijk, *Westfriese Omringdijk*. <https://www.westfrieseomringdijk.nl/steden-en-dorpen/>, laatst geraadpleegd op 26 december 2019.

plattelandsbewoners door veranderingen in kerkelijk opzicht, zoals de Doleantie (1886), maar ook door bijvoorbeeld de leefomstandigheden en de intrede van modern gedachtegoed.¹⁷⁹ Soms was een bepaald geloof in een dorp sterk vertegenwoordigd en verschillen per dorp konden groot zijn.

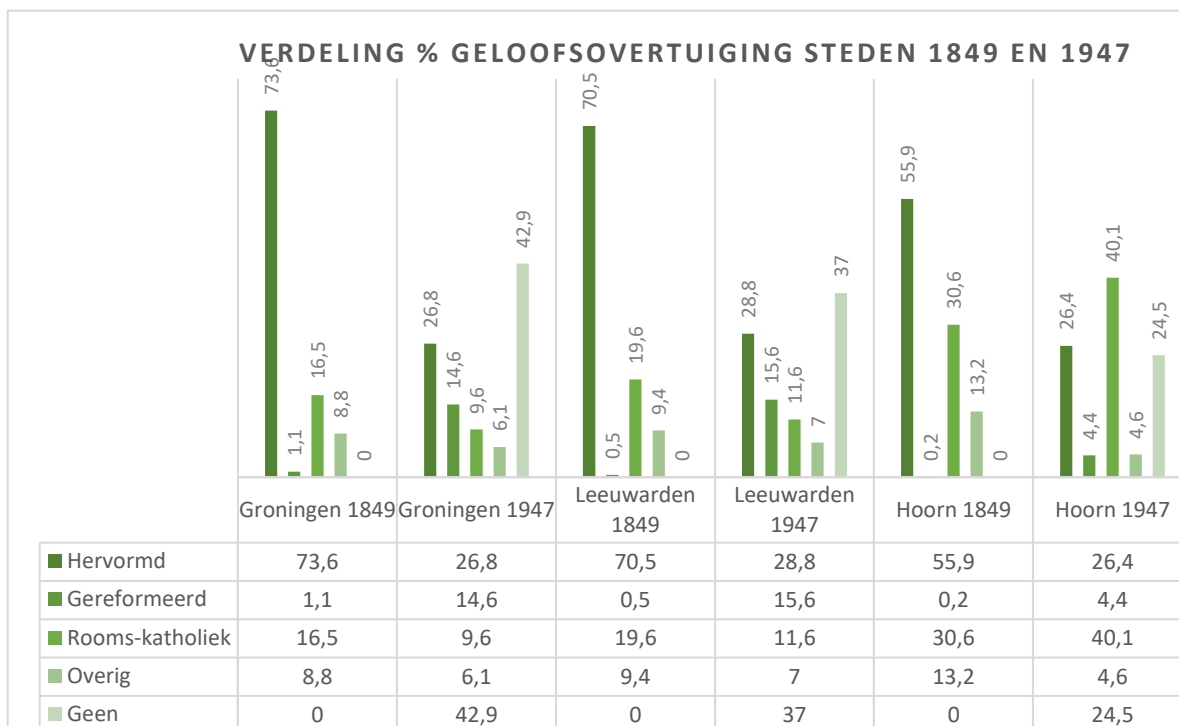

Grafiek 1. Bevolkingsgroei steden

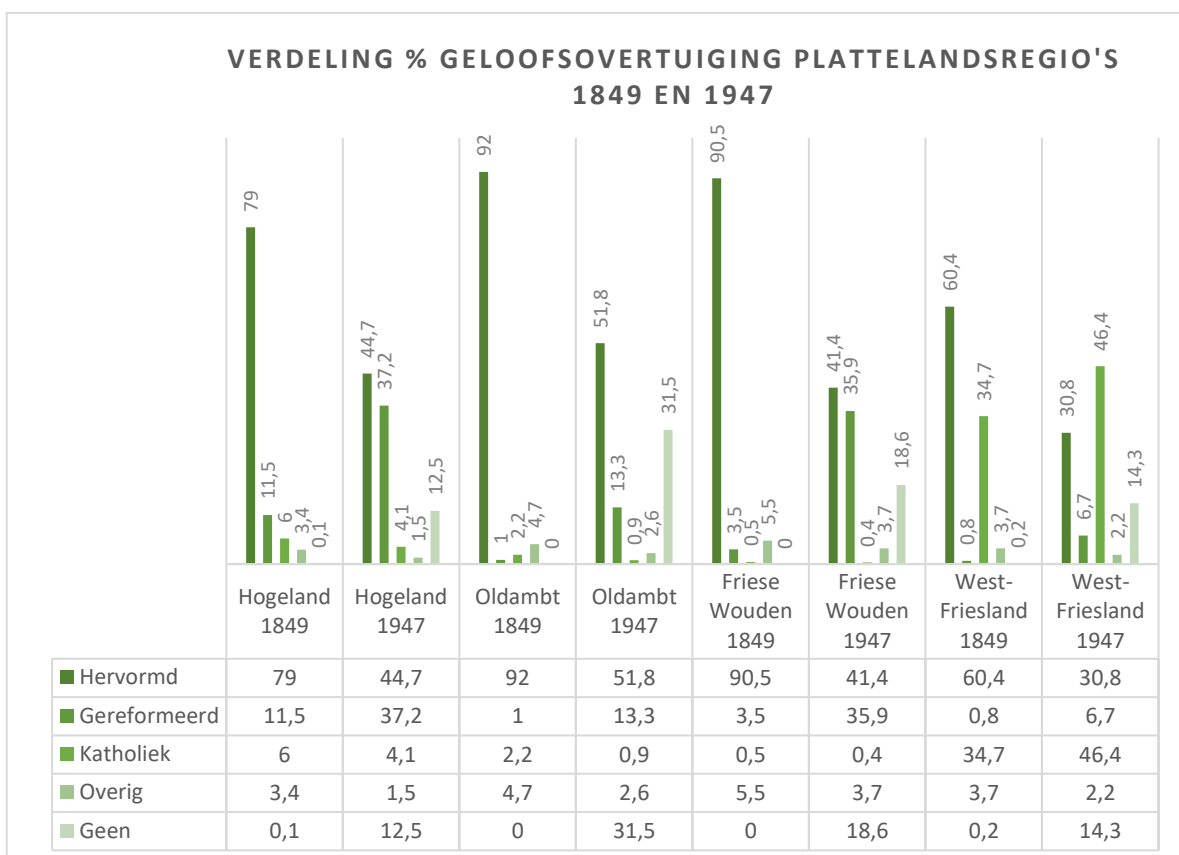

Grafiek 2. Bevolkingsgroei plattelandsregio's

¹⁷⁹ Tijdens de Doleantie van 1886 scheidden grote groepen hervormden zich af en sloten zich aan bij al eerder afgescheiden gereformeerde geloofsgenoten.

Kolom 1. Verdeling van de geloofsovertuiging van de inwoners in de steden 1849-1947

Kolom 2. Verdeling van de geloofsovertuiging van de inwoners van de regio's 1849-1947

4.1 Leeuwarden

Leeuwarden behoorde rond 1850 tot de tien grootste Nederlandse gemeenten, maar verloor zijn positie rond 1900 aan steden als Tilburg en Nijmegen.¹⁸⁰ Het grootste deel van de inwoners was in 1849 hervormd en er huisde een aanzienlijke groep katholieken. In Leeuwarden stonden dertien personen geregistreerd die niet ondergebracht konden worden bij de bestaande religieuze stromingen (kolom 1). Ook rijke Leeuwarders waren grotendeels hervormd. In Leeuwarden begon het proces van ontkerkelijking rond 1910. Leeuwarden liep achterop bij het Friese platteland, waar het gemiddelde percentage ongelovigen hoger lag.¹⁸¹

Het belang van Leeuwarden lag tot rond 1860 in zijn marktfunctie voor het omringende gebied en de stapelmarkt. Leeuwarden was deel van een handelsnetwerk gericht op landen aan de Noord- en Oostzee.¹⁸² De stad richtte zich vooral op handel in agrarische producten, een industriestad is zij nooit geworden.¹⁸³ Er waren in de tweede helft van de negentiende eeuw enkele agro-industriële ondernemingen aanwezig: cichoreibranderijen, een aardappelmeel- en stroopfabriek en een strokartonfabriek. Daarnaast waren er tin- en kopergieterijen, goud- en zilversmeden, wagenmakers, rijwielstellers en blikslagerijen die vooral ambachtelijk te werk gingen en bestonden uit een tot twee personen. Ook bezat Leeuwarden een pianofabriek, een scheepswerf en machinefabriek.¹⁸⁴

Succesvolle bedrijfstakken waren drukkerijen, uitgeverijen, graanmaalderijen en meelfabrieken, al laat dit onverlet dat er in de tweede helft van de negentiende eeuw stagnatie dan wel relatieve achteruitgang van de Leeuwarder industrie en nijverheid optrad.¹⁸⁵ Van der Woude wijst op een geringe industriële traditie, maar ook op ‘macro-economische oorzaken’: ‘Het middelpunt van de economische groei werd de as London-Rotterdam-Ruhrgebied met de productie van en handel in doorgaans hoogwaardige industriële producten als hoofdbestanddeel. Leeuwarden kwam daardoor in de periferie

¹⁸⁰ Rolf van der Woude, *Leeuwarden 1850-1914. De modernisering van een provinciehoofdstad* (Leeuwarden 1994) 287.

¹⁸¹ Van der Woude, *Leeuwarden 1850-1914*, 326-332.

¹⁸² Rolf van der Woude, ‘De macht van de markt’ in: René Kunst e.a. ed., *Leeuwarden 750-2000. Hoofdstad van Friesland* (Franeker 1999) 279-300, aldaar 299.

¹⁸³ Van der Woude, *Leeuwarden 1850-1914*, 23 en 90.

¹⁸⁴ Van der Woude, ‘De macht van de markt’, 291 en 298.

¹⁸⁵ Ibidem, 291-292; Van der Woude, *Leeuwarden 1850-1914*, 357.

te liggen'.¹⁸⁶ Na 1910 nam het belang van de Leeuwarder zuivelindustrie toe. Betekenisvoller waren in deze periode de groothandelsbedrijven, de banken- en verzekeringssector en de detailhandel. Vooral rond 1900 vestigde zich een scala aan nieuwe winkels in de stad. De diversiteit van artikelen en de hoeveelheid artikelen van hoge kwaliteit breidden zich snel uit. Leeuwarden kreeg daardoor een steeds grotere toestroom van mensen te verwerken en profileerde zich als winkelstad bij uitstek, gericht op mensen uit de wijde omtrek.¹⁸⁷

De sociale structuur van Leeuwarden was voor tijdgenoten omstreeks 1875 een van nuances en 'haast intuïtief voelbaar'.¹⁸⁸ Volgens arts en hoogleraar Hendrik Burger (1864-1957), opgegroeid in Leeuwarden, maakten oude Leeuwarder inwoners een zeer subtiel onderscheid: er waren maar liefst 28 standen te ontwaren.¹⁸⁹ Rond 1900 bestonden er volgens Van der Woude drie sociale klassen met ieder twee subklassen, gebaseerd op inkomen en beroep: de allerhoogste laag (circa 5% van het totaal) betreft de grote burgerij, opgesplitst in een groep 'burgerheren' bestaande uit onder andere kooplieden, industriëlen, apothekers, architecten, hoge officieren, rijke renteniers en wijnhandelaren, en een elitegroep, afkomstig uit adellijke en patriciërsge-slachten alsook rechters, artsen, notarissen, advocaten en de rijkste fabrikanten en kooplieden.¹⁹⁰ De groep daaronder was de kleine burgerij (circa 15%), die bestond uit de welgestelde burgerstand, met onder andere leraren, rijkere winkeliers, gemiddelde kooplieden, en de minge-goede burgerstand, waartoe winkeliers, gewone kooplieden en middenkaderfuncties bij overheid en in het bedrijfsleven behoorden. De derde, laagste klasse was de arbeidende klasse (70% tot 80%), te verdelen in ambachts- en geschoolde werklieden en (losse) arbeiders en armen (knechten, venters, losse arbeiders en werklozen).¹⁹¹ Deze indeling veranderde in de eerste decennia van de twintigste eeuw nauwelijks. Kans tot sociale stijging was het meest aanwezig bij de lage middeninkomens, onder geschoolde arbeiders en in de dienstensector, vooral na 1900, toen het economisch beter ging.¹⁹²

¹⁸⁶ Van der Woude, 'De macht van de markt', 300.

¹⁸⁷ Van der Woude, *Leeuwarden 1850-1914*, 150-151.

¹⁸⁸ Rolf van der Woude, 'De sociaal-economische ontwikkeling 1795-1917' in: Johan Frieswijk e.a. ed., *Geschiedenis van Friesland 1750-1995* (Amsterdam 1998) 61-104, aldaar 95.

¹⁸⁹ Hendrik Burger, *Leeuwarder jeugdherinneringen* (Amsterdam 1949) 46.

¹⁹⁰ Van der Woude, *Leeuwarden 1850-1914*, 307.

¹⁹¹ Ibidem, 307-309 en 350; Johan Frieswijk, 'Arbeiders, armoede en zorg in Leeuwarden' in: Kunst e.a. ed., *Leeuwarden 750-2000*, 301-325, aldaar 302.

¹⁹² Van der Woude, *Leeuwarden 1850-1914*, 309 en 350.

4.1.1 De Friese Wouden

In de Friese Wouden waren nagenoeg alle inwoners in 1849 hervormd. In de decennia erna groeide de groep gereformeerden in de Friese Wouden aanzienlijk. Bovendien was er een steeds grotere groep aanwezig die geen geloof aanhing (kolom 2). In de periode 1875-1950 waren in het noordelijker deel van de Friese Wouden een veel kleine boeren gevestigd. Zij voorzagen in hun levensonderhoud door het houden van enkele stuks vee en door huisnijverheid, waaronder boterbereiding. In het noordelijker deel werd er eind negentiende eeuw tevens cichorei en vlas verbouwd. Vanaf ongeveer 1879 werden in veel plaatsen zuivelfabrieken gebouwd.¹⁹³ In grotere kernen waren er bovendien nog andere, veelal kleinschalige, industrieën te vinden, zoals leerlooierijen, olieslagerijen, kalkbranderijen, wijnazijn- en blikfabrieken.

In de meer zuidelijk en oostelijk gelegen heidegebieden ontstonden nederzettingen door de vestiging van verarmde gezinnen die moesten uitwijken uit omringende dorpen.¹⁹⁴ Zij vergaarden inkomsten als kleine zelfstandige boeren of als veen- en landarbeider, gebukt gaand onder zeer erbarmelijke leefomstandigheden.¹⁹⁵ Van comfortabele behuizing was voor een groot deel van hen geen sprake.¹⁹⁶ De bevolking leefde in bepaalde delen van deze regio zeker tot rond 1920 in spitketen en plaggenhutten. Het was niet ongevoel dat er grote gezinnen in deze woningen woonden. Pas na de Tweede Wereldoorlog kwam er verbetering in de positie van de heidebewoners en nam de armoede enigszins af.¹⁹⁷

De sociale structuur van Drachten rond 1900 kan volgens Van der Woude als exemplarisch worden gezien voor andere Friese plaatsen met circa 5000 inwoners in die periode. Drachten had een kleine rijke bovenlaag (4%), bijna de helft van de inwoners behoorde tot de middenstand, er was een grote groep arbeiders (40%) en een kleine onderlaag (4%).¹⁹⁸ In de kleinere dorpen werd over het algemeen lager onderwijs geboden. Er waren lokale ondernemers als bakkers en slaggers gevestigd. Ook had bijna

¹⁹³ 'Lijst met zuivelfabrieken', *Zuivelhistorisch Genootschap*.

<http://www.zuivelhistorie.nl/index.asp?PageID=100&TablePage=4>, laatst geraadpleegd op 10 januari 2020.

¹⁹⁴ Johan Frieswijk, 'Biografische aspecten van de geschiedschrijving van de arbeidersbeweging in Friesland', *It Beaken* 71 (2009) afl. 1/2, 13-44, aldaar 36.

¹⁹⁵ Gerben de Vries, 'Noordelijke Friese Wouden', *Landschappen van Noord-Nederland*.

http://landschapsgeschiedenis.nl/deelgebieden/28-Noordelijke_Friese_Wouden.html, laatst geraadpleegd op 11 januari 2020.

¹⁹⁶ Th. Platenburg, *Landarbeiders in Nederland* (Hilversum 1943) 38-39.

¹⁹⁷ Johan Frieswijk en Peter van der Meer, 'De sociaal-economische ontwikkeling na 1917' in: Frieswijk e.a. ed., *Geschiedenis van Friesland*, 232-265.

¹⁹⁸ Van der Woude, 'De sociaal-economische ontwikkeling', 96.

elk dorp wel een adellijke familie of enkele notabelen. Sommige dorpen, zoals Beetsterzwaag, hadden een groot adellijk inwonersbestand. De veen- en landarbeiders en kleine boeren buiten de dorpen behoorden tot de laagste sociale klasse. Zij zochten aanvullende inkomstenbronnen in de landbouw, bij grotere boeren, de gedwongen winkelnering of losse arbeid elders en hadden nagenoeg geen kans op sociale stijging.

4.2 Stad Groningen

Groningen behoorde rond 1850 net als Leeuwarden tot een van de tien grootste Nederlandse gemeenten en behoudt deze positie tot vandaag de dag. Het gros van de inwoners van stad Groningen was in 1849 hervormd. Er was ook een omvangrijke groep katholieken. Slechts zes personen stonden geregistreerd als ‘onbekend en tot geene der genoemde gezindheden behorende’ (kolom 1). In 1870 was de grote meerderheid van de meest vermogende inwoners van stad Groningen hervormd (88%). In 1910 daalde het percentage hervormden onder hen naar 51%.¹⁹⁹ Hoewel de groep protestanten toenam, was met name de ontkerkelijking verantwoordelijk voor de afname van het aantal hervormden, stelt Kooij.²⁰⁰

Tussen 1850 en 1900 vestigden slechts enkele fabrieken zich in stad Groningen, waaronder een vlasspinnerij, een stoom-wolspinnerij, een lettergieterij en een elektrochemische loodwitfabriek. Ondanks dat de industrie groeide, ‘behield de nijverheid hier een overwegend kleinschalig en ambachtelijk karakter’.²⁰¹ Productie richtte zich op het verzorgingsgebied.²⁰² Stad Groningen is rond 1900 te typeren als handelsstad met een verzorgingsfunctie voor een groot deel van noordelijk Nederland met tal van administratieve en bestuurlijke functies en diensten. Het was rijk aan instellingen: er waren diverse onderwijsvormen, overheidskantoren, banken en andere voorzieningen op het vlak van gezondheidszorg en rechtspraak. Bovendien was stad Groningen vanouds

¹⁹⁹ Pim Kooij, *Groningen 1870-1914. Sociale verandering en economische ontwikkeling in een regionaal centrum* (Assen 1987) 52.

²⁰⁰ Ibidem, 53.

²⁰¹ Maarten Duijvendak en Bart de Vries ed., *Stad van het Noorden. Groningen in de twintigste eeuw* (Assen 2003) 105.

²⁰² Kooij, *Groningen 1870-1914*, 280-285.

een garnizoensstad.²⁰³ Groningen werd geen echte industriestad. Toch ontstonden er enkele noemenswaardige fabrieken in de eerste decennia van de twintigste eeuw, zoals een rijwielfabriek, een pudding- en ranjafabriek, en was ook de suiker- en confectione-industrie gewichtig. Er waren een aantal houthandels, een lakfabriek, machinefabriek, melkfabriek, drukkerij, likeurstokerij, diverse scheepswerven en tabaksfabrieken.²⁰⁴

Groningen was intensief verweven met de landbouw in het ommeland, in het bijzonder de graanhandel. Graan uit de provincie vond zijn weg naar de Groninger Korenbeurs. Ook graan uit andere landsdelen, met name uit buurprovincies, kwam hier terecht.²⁰⁵ Winkels concentreerden zich na de eeuwwisseling in het stadscentrum. Voorheen waren zij verspreid langs de aan- en afvoerroutes van de stad. Zowel een veelheid aan lokale winkeliers als filialen van grotere winkelketens als de Hema, Grand Bazar Français en Peek & Cloppenburg vestigden zich hier.²⁰⁶ Handel, vooral de detailhandel, en transport vormden een belangrijke factor in de werkgelegenheid. Na 1920 nam de werkgelegenheid in de bouwsector sterk toe door stadsuitbreiding.²⁰⁷

Historicus Kooij maakt een verdeling van de Groninger stedelingen in zes categorieën, die ‘primair geënt is op een stedelijke samenleving in het laatste kwart van de 19^e eeuw, toen de massasamenleving zich begon af te tekenen.’²⁰⁸ De eerste laag vormt de elite, waartoe hij de ‘sjiekste vrije beroepen’ rekent: zeer hoge ambtenaren, industriëlen en voornamelijk groothandelaren. De gegoede burgerij vormt de tweede laag. Hieronder worden hoge ambtenaren, fabriekseigenaren, predikanten en de wat lager staande ambtelijke beroepen geschaard. De groep rijken werd na 1900 echter steeds aanzienlijker, vooral toen de industrialisatie grootschaliger vormen aannam. Steeds meer fabrikanten en industriëlen maar ook hoogleraren en groothandelaren gingen tot de bovenlaag van de Groninger bevolking behoren. De Groninger gezeten burgerij vormde in de negentiende eeuw een ‘eigen, zelfbewuste stand’.²⁰⁹ Tot de derde laag rekent Kooij onderwijzers en grote kooplui alsook leidinggevend in de middenkader ondernemingen. Laag vier bestaat uit de ‘middenstand en ambtenaren’. Ambachtslieden,

²⁰³ Jonn van Zuthem, ‘Een nieuwe provincie 1814-1848’ in Duijvendak e.a., *Geschiedenis van Groningen*. Deel III, 55-121, aldaar 98.

²⁰⁴ Karel, ‘Naar een nieuw regionaal bewustzijn 1920-1950’, 241; Duijvendak en De Vries, *Stad van het Noorden*, 31.

²⁰⁵ Duijvendak en De Vries, *Stad van het Noorden*, 89.

²⁰⁶ Ibidem, 95-96.

²⁰⁷ Kooij, *Groningen 1870-1914*, 24-26.

²⁰⁸ Ibidem, 45.

²⁰⁹ A.T. Schuitema Meijer, *Album van Oud-Groningen 1750-1880* (Groningen 1976) 78.

kooplieden en kleine winkeliers schaart hij onder groep vijf. De laatste, zesde laag betrof kleine ambachtslieden, arbeiders en knechten.²¹⁰ Kooij maakt in zijn schema geen onderscheid tussen arbeiders in vaste dienst en losse arbeiders. Niettemin wordt duidelijk dat de diversiteit aan sociale klassen in Groningen zeer gemêleerd was.

4.2.1 De regio's Hogeland en Oldambt

Het Hogeland en het Oldambt waren dunbevolkte streken. In 1849 was de groep mensen in het Hogeland en het Oldambt die geen geloof aanhingen te verwaarlozen. Het grootste deel was hervormd. In het Hogeland behoorde gemiddeld 11,5% van de mensen tot de groep gereformeerden. Bijna elk dorp schommelde rond dit percentage. In enkele Hogelander dorpen was een groot percentage katholieken aanwezig.²¹¹ Tussen 1849 en 1947 was Kloosterburen het enige dorp waar het katholicisme niet aan belang inboette, maar steeg van 28,6% naar 42,2%.²¹² Vooral in het Oldambt nam de groep ongelovigen toe in de decennia na 1900. In het Hogeland groeide de groep gereformeerden aanzienlijk (kolom 2).

In het Hogeland waren de grootste akkerbouwbedrijven van de herenboeren voornamelijk langs de kust gevestigd. In de negentiende en eerste helft twintigste eeuw legden de boerenbedrijven zich in dit gebied vooral toe op de akkerbouw bestemd voor de export. Daarnaast vergaarden zij inkomsten uit de levering van stro aan strokartonfabrieken in eigen provincie.²¹³ Uithuizen, Leens en Warffum vervulden een verzorgingsfunctie voor het omliggende gebied.²¹⁴ Kenmerkend voor het Oldambt, dat tevens deel was van het Groninger kleigebied, waren de vele kleine dorpen evenals grote akkerbouwbedrijven (25 tot 75 hectare groot), die zich ook bezighielden met het grootschalig verbouwen van graan voor het buitenland. Op de grootste bedrijven waren er tussen vijftien en vijftientwintig boerenarbeiders in dienst. De boeren zelf fungeerden

²¹⁰ Kooij, *Groningen 1870-1914*, 41-47.

²¹¹ In Kloosterburen (28,6%), Uithuizen (18,1%) Leens (14,1%) en Eenrum (9,9%).

²¹² Percentages gebaseerd op cijfers uit de volkstelling CBS van 1849 en 1947, *Volkstellingen 1795-1971*. www.volkstellingen.nl, laatst geraadpleegd op 28 december 2019.

²¹³ Er werden in Oost-Groningen meer dan twintig strokartonfabrieken opgericht tussen 1869 en 1925. Stro was een restproduct van de tarweteelt en was voornamelijk afkomstig van boeren uit het Oldambt en Hogeland. 'De Strokartonindustrie in Groningen', *De mensen van de strokarton*. <http://demensenvandestrokarton.nl/de-strokarntonindustrie-in-groningen/>; 'Lijst van strokartonfabrieken in Nederland', *Wikipedia. De vrije encyclopedie*. https://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_strokarntonfabrieken_in_Nederland, laatst geraadpleegd op 11 januari 2020.

²¹⁴ Jonn van Zuthem, 'Een samenleving met schakeringen' in: Duijvendak e.a., *Geschiedenis van Groningen*. Deel III, 123-205, aldaar 123.

vooral als leidinggevend en legden zich toe op de organisatie van hun bedrijf.²¹⁵ Na ingebruikname van diverse nieuwe landbouwmachines en de implementatie van andere innovaties als kunstmest, nam de hoeveelheid werk af, wat een uitstroom van boerenarbeiders veroorzaakte.

De kleinere stadjes in het Hogeland en het Oldambt, waaronder Winschoten, Warffum en Appingedam, bezaten een gelaagde sociale structuur vergelijkbaar met grotere steden, mede door de opkomst van fabriekjes, toenemende ambachtelijke nijverheid en de activiteiten van de lokale middenstand alsook de aanwezige instellingen, zoals rechtbanken, scholen en handelskantoren, en andere voorzieningen. In de Groningse plattelandsdorpen was de ambachtstand goed vertegenwoordigd.²¹⁶ In beide regio's bestond een groot contrast tussen de leefstijl van de boerenarbeiders en de herenboeren. De grote boeren waren bepalend voor de landbouw en hun invloed was doorslaggevend voor de lokale politiek.²¹⁷ 'De boeren beschouwden zich als de bovenlaag van de samenleving die belangrijker was dan de middenstand of 'burgerij'.'²¹⁸ Onder hen bestonden echter ook grote verschillen in welstand en beschaafdheid.²¹⁹

In het Oldambt waren er grotere en scherpere sociale tegenstellingen en inkomensverschillen dan in het Hogeland, omdat er minder arbeiders in vaste dienst aangesteld, waardoor de seizoenswerkloosheid omvangrijker was. In de loop van de jaren twintig van de twintigste eeuw zouden de verhoudingen tussen boeren en arbeiders dusdanig verstoord raken door spanningen op sociaal en economisch vlak, dat dit uitmondde in diverse protesten, waarvan de landarbeidersstaking van 1929 het 'tragische intermezzo' vormde, aldus historicus Knottnerus.²²⁰

²¹⁵ Otto S. Knottnerus, '[Boeren en landarbeiders in het Oldambt: De landarbeidersstaking van 1929](https://ottoknot.home.xs4all.nl/werk/1929.html)', *Dutch Open Air Museum* in Arnhem, 2000. <https://ottoknot.home.xs4all.nl/werk/1929.html>, laatst geraadpleegd op 25 januari 2020.

²¹⁶ Karel, 'Naar een nieuw regionaal bewustzijn', 229.

²¹⁷ Ibidem, 219.

²¹⁸ Knottnerus, 'Boeren en landarbeiders in het Oldambt'.

²¹⁹ A.J. Schuurman, 'Tussen "Beschaving" en "Verwildering". De ontwikkeling van de materiële cultuur van de boeren in Oost-Groningen in de 19^e eeuw', in: J.N.H. Elerie en P.C. Hoppenbrouwers ed., *Het Oldambt, deel 2. Nieuwe visies op geschiedenis en actuele problemen*. Historica Agriculturae 22 (Groningen 1991) 105-133, aldaar 115-116.

²²⁰ Knottnerus, 'Boeren en landarbeiders in het Oldambt'.

4.3 Hoorn

Het hoogtepunt van Hoorns inwonertal lag met 16.000 inwoners in de zeventiende eeuw. Pas in 1950, toen Hoorn de functie van overlooppgemeente ging vervullen, zou Hoorn opnieuw hetzelfde aantal inwoners herbergen. In 1849 was ruim de helft van de Horinezen hervormd en een derde deel was katholiek. Er was niemand die geen geloofsovertuiging aanhing. Een eeuw later was de groep katholieken gegroeid naar ongeveer 40% en was het aantal hervormden geslonken naar ruim 26%. De bovenlaag van Hoorn was in 1849 overwegend Nederlands hervormd. Katholieken waren vooral te vinden bij de burgerstand (winkeliers en ambachtslieden) en de arbeidersklassen.²²¹ Net als in Groningen en Leeuwarden nam het aantal gelovigen ook in Hoorn fors af (kolom 1).

Rond 1850 waren Hoornse bedrijven nog ambachtelijk. De productie was afgestemd op de vraag in de regio. Er waren diverse goud- en zilversmeden, zadelmakers en tabaksfabrieken gevestigd. Net als Leeuwarden en Groningen werd ook Hoorn geen bloeiende industriestad en waren er begint twintigste eeuw slechts enkele kleinschalige, fabrieksmatig opgezette ondernemingen.²²² Hoorn had een arrondissementsrechtbank en scholen die voorzagen in het onderwijs in de regio. Er was een goedlopende veemarkt en de een na grootste kaasmarkt van Noord-Holland.²²³ Hoorn was, net als Groningen, een garnizoensstad.

In de negentiende eeuw werd Hoorn het handelscentrum voor agrarische producten uit de West-Friese regio en ontwikkelde de stad zich tot belangrijke plaats voor marktkooplui en winkeliers. Omstreeks 1920 nam Hoorns marktfunctie in betekenis af, doordat boeren en tuinders uit het achterland Hoorn niet meer als leverpunt gebruikten. Melk werd linea recta naar de zuivelfabrieken getransporteerd en gewassen werden geveild in het tuinbouwgebied. Hoorn bleef wel het regionale verzorgingscentrum. Het aantal winkels en warenhuizen nam toe alsmede de diversiteit aan artikelen. Er vestigden

²²¹ Jos Leenders, *Benauwde verdraagzaamheid, hachelijk fatsoen. Families, standen en kerken te Hoorn in het midden van de negentiende eeuw*. Hollandse Historische Reeks 17 (Den Haag 1992) 116-121.

²²² Jos M.M. Leenders, *Hij komt van Hoorn. Hoorn tussen 1795 en 1914, een geschiedenis in 64 verhalen* (Hoorn 2012) 402-403 en 719-727.

²²³ Leenders, *Benauwde verdraagzaamheid*, 8-11.

zich diverse overheidsinstellingen en het onderwijsaanbod breidde zich uit. Werkgelegenheid in de economische en sociale dienstverlening werd omvangrijker.²²⁴

Hoorn kan rond 1850 getypeerd worden als driestandenmaatschappij en de arbeidsstructuur was ‘typisch stedelijk’, aldus Leenders.²²⁵ Zijn indeling is gebaseerd op de hoogte van het aangeslagen lantaarngeld en bedelingsgegevens. Allereerst was er de grote burgerij, die te verdelen was in patriciaat en grote middenstand. De grote middenstand bestond uit hoge burgers als notarissen, makelaars, predikanten, rijke kooplieden, apothekers, waagmeesters, stadsarchitecten, kaarsenmakers, boekhouders en graanhandelaren. Ten tweede was er de burgerstand, bestaande uit de hogere burgerij (grote winkeliers en ambachtsbazen met werknemers), kleine burgerij en een groep die daar op diverse niveaus tussenin valt, en de groep volk, bestaand uit mingevoeden en armen.²²⁶ In 1855 waren winkels en nijverheid sterk vertegenwoordigd. Zo’n 20% van de inwoners werden bedield.²²⁷

In de tweede helft van de negentiende eeuw verlieten patriciërsfamilies Hoorn wegens ‘de afnemende betekenis van de stad’.²²⁸ Rond 1900 had zo’n 60,75% van de Horinezen geen beroep. Van de werkenden was 37,2% actief in de nijverheid, 28,2% in handel en verkeer en beoefende 20,7% een vrij beroep als arts, veearts, vroedvrouw, onderwijzer of ambtenaar. Het aandeel werkenden in landbouw en visserij betrof slechts 6,5% en 7,1% was losse arbeider.²²⁹ Na de eeuwwisseling nam het aantal winkels en onderwijsinstellingen toe, net als de werkgelegenheid in de dienstensector en bij de gemeente, met als gevolg een gedifferentieerder inwonersbestand.²³⁰

4.3.1 West-Friesland

In West-Friesland waren sommige dorpen van oudsher overwegend katholiek. Dit betreft overwegend noordwestelijk en noordoostelijk gelegen dorpen erg dicht bij Hoorn.²³¹ In sommige dorpen groeide het aantal katholieken vanaf 1849 flink. In 1947 werd de groep

²²⁴ G.J. van den Berg, ‘Hoorn; functies en perspectieven’, *West-Frieslands Oud en Nieuw* 24 (1957) 161-194, aldaar 165.

²²⁵ Leenders, *Benauwde verdraagzaamheid*, 8, 59 en 116.

²²⁶ Ibidem, 61, 65, 70-71 en 116.

²²⁷ Leenders, *Hij komt van Hoorn*, 416.

²²⁸ Leenders, *Benauwde verdraagzaamheid*, 69.

²²⁹ Percentages berekend op basis van de beroepentelling CBS van het jaar 1899, *Volkstellingen 1795-1971*.

www.volkstellingen.nl, laatst geraadpleegd op 22 januari 2020.

²³⁰ Leenders, *Hij komt van Hoorn*, 703 en 707-711.

²³¹ Ibidem, 340.

katholieken in Bovenkarspel (83,6%), Grootebroek (89,9%), Obdam (88,6%), Spanbroek (84,6%), Ursem (80%), Wervershoof (95,3%) en Wognum (80,2%) beduidend groter; het gemiddelde van deze dorpen schommelde in 1849 nog tussen 65% en 75%. De groep katholieken nam tussen 1849 en 1947 met gemiddeld 11,7% toe. De groep mensen die nergens toebehoorde, groeide eveneens. In beide gevallen ging dit ten koste van het aantal hervormden (kolom 2).

Nadat de scheepvaart in de negentiende eeuw als bron van werkgelegenheid verdween, legden de West-Friezen zich toe op land- en akkerbouw en veeteelt. Boeren richtten zich op de teelt van meerdere soorten gewassen tegelijk en hielden zich daarnaast bezig met de veredeling van en handel in zaden en bloembollen, waarmee zij faam verwierven op Europees niveau.²³² Er ontstonden vanaf 1887 veilingen voor gewassen, zaden, bloembollen en fruit in vele plaatsen. Bovendien werden er tentoonstellingen voor (snij)bloemen gehouden, vooral na de oprichting van diverse verenigingen en vakorganisaties.²³³ In het verlengde van de tuinbouwactiviteiten ontstond een fabrieksmatige verwerking van bepaalde gewassen: er ontsproten zuurkoolfabrieken, conserven- en inmaakfabrieken. Zij exporteerden naar Hollandse steden en diverse Europese landen.²³⁴

Naast de tuinbouw was de veeteelt gewichtig. Veel boeren specialiseerden zich in het fokken van stamboekrundvee, dat voor grote bedragen verscheept werd naar Amerika en Zuid-Afrika.²³⁵ Vanaf 1884 werden melkfabrieken en kaasfabriekjes opgericht in bijna elk dorp, waaraan boeren hun melk leverden en waar dorpsbewoners de kaasbereiding en verwerking van melk op zich namen.²³⁶ Met de oprichting van coöperatieve melkfabrieken vanaf 1912 werd de werkwijze grootschaliger. Mechanisatie en schaalvergroting deed vanaf de eeuwwisseling ook zijn intrede op West-Friese boerenbedrijven: de introductie van de snelbinder, de dorskast en het gebruik van

²³² E. Dekker e.a. ed., 'Twintig eeuwen West-Friesland, de Westfriezen en hun rijke verleden' in: *Ach lieve tijd - West-Friesland* (Zwolle 1998) 1-32, aldaar 28.

²³³ De Hollandsche Maatschappij van Landbouw (1847), de Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur (AVB, 1860), de Nederlandsche Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde (NMTP, 1873) en het Hollandsch Bloembollen Genootschap (HBG, 1895).

²³⁴ E. Dekker e.a. ed., 'Twintig eeuwen West-Friesland, de Westfriezen en hun boeren' in: *Ach lieve tijd - West-Friesland*. (Zwolle 1999) 200-224, aldaar 216.

²³⁵ Dekker e.a. ed., 'Twintig eeuwen West-Friesland, de Westfriezen en hun rijke verleden' 28; Dekker e.a. ed., 'Twintig eeuwen West-Friesland, de Westfriezen en hun boeren', 217.

²³⁶ Dekker e.a. ed., 'Twintig eeuwen West-Friesland, de Westfriezen en hun boeren', 202; E. Dekker e.a. ed., 'Twintig eeuwen West-Friesland, de Westfriezen en hun handel en nijverheid' in: *Ach lieve tijd - West-Friesland* (Zwolle 1999) 273-296, aldaar 286.

stoomtechniek zorgden voor de uitstroom van landarbeiders en minder vermogende boeren die dergelijke machines niet konden financieren; zij bouwden een nieuw bestaan op als fabrieksarbeider.²³⁷

In West-Friesland waren het eveneens de rijke boeren, vooral tussen 1850 en 1878, die richting gaven aan het sociale leven in de dorpen en in hun omgeving, niet in de laatste plaats omdat zij vaak benoemd werden tot burgemeester. Andere notabelen uit de dorpen zelf, zoals dominees of pastoors, artsen, onderwijzers en notarissen genoten eveneens veel aanzien. Zij vormden de bovenlaag. Na 1880 namen succesvolle tuinders de plek van de rijke veeboeren in het gemeentebestuur steeds vaker in.²³⁸ Op het platteland was de sociale stratificatie minder gedifferentieerd dan in grotere plaatsen als Medemblik en Enkhuizen. In de dorpen waren veel middenstanders gevestigd; elk dorp had een eigen slagerij, bakker, kruidenier en café of herberg. Het grootste deel van de plattelanders was werkzaam in de land- en tuinbouw, maar slonk door de mechanisatie en agrarische crisis steeds verder. Hun aantal nam af van ruim 60% in 1910 naar 15% in 1950.²³⁹

4.4 Conclusie

Hoewel alle steden en regio's tussen 1850 en 1950 een toename in de bevolkingsgroei doormaakten, was de stedelijke groei in Groningen en Leeuwarden veel forser dan in de bijbehorende regio's. Hoorn daarentegen vertoonde een veel geringere groei in de periode 1849-1950 ten opzichte van de twee andere steden alsook van West-Friesland in zijn totaliteit. De inwoners van stad Groningen en Leeuwarden en bijbehorende regio's waren overwegend hervormd. In Hoorn bestond een grote groep katholieken, die over het algemeen tot het lagere segment van de samenleving behoorde: rijkere inwoners van Hoorn waren goeddeels hervormd. Alleen in West-Friesland huisden grote groepen katholieken. Dorpen dichtbij Hoorn waren van oudsher overwegend katholiek. Het aantal ongelovigen werd gedurende de eeuw groter in alle regio's, en ging vooral ten koste van

²³⁷ Dekker e.a. ed., 'Twintig eeuwen West-Friesland, de Westfriezen en hun boeren', 212, 219-221.

²³⁸ E. Dekker e.a. ed., 'Twintig eeuwen West-Friesland, de Westfriezen en hun dorpen' in: *Ach lieve tijd - West-Friesland* (Zwolle 1999) 129-152, aldaar 141.

²³⁹ Dekker e.a. ed., 'Twintig eeuwen West-Friesland, de Westfriezen en hun dorpen', 139-140.

het aantal hervormden. In West-Friesland groeide het aantal katholieken juist, ook ten koste van de hervormden.

Leeuwarden, Groningen en Hoorn waren geen echte industriesteden. De aanwezige industrie was vaak kleinschalig en sterk verbonden met het omringende gebied. Alle drie steden vervulden een verzorgingsfunctie voor het achterland. De sociale structuur in de drie steden bestond uit vijf tot zes verschillende sociale groepen. Naarmate de steden groter werden, nam de werkgelegenheid toe en werd de dienstverlening en het winkelbestand belangrijker. Daarmee werd ook de sociale structuur gevarieerder. Op het platteland was de sociale structuur minder divers. Alle dorpen kenden hun eigen notabelen, met in grotere kernen een meer gelaagde structuur. Groninger herenboeren en rijke West-Friese boeren en tuinders behoorden tot de sociale bovenlaag.

In het Hogeland en het Oldambt waren de graanhandel en akkerbouw gewichtig en waren de herenboeren richtinggevend voor de economische en sociale ontwikkelingen. In de Groninger regio's was de ambachtsstand omvangrijk. De Friese Wouden herbergde een groot aantal kleine boeren met enkele stuks vee, die zich bezighielden met huisnijverheid of de verbouw van vlas en cichorei. Bovendien bestond een deel van het landschap uit heidegrond, waar veen- en landarbeiders onder erbarmelijke omstandigheden leefden. In wat grotere kernen waren kleinschalige industrieën gevestigd. In West-Friese dorpen waren veel middenstanders aanwezig. West-Friesland dankte zijn economische voorspoed aan de export van vee, veeteelt, bloembollenteelt en tuin- en akkerbouw. Het aantal mensen dat werkzaam was in de land- en tuinbouw nam gedurende de eeuw sterk af. In de andere regio's nam het aantal mensen dat werkzaam was in de landbouw eveneens af.

5 De sinterklaasviering in de drie steden en de aangrenzende regio's

In de periode 1875-1950 werd het ongeorganiseerde sinterklaasfeest doorgaans op de avond van 5 december en ochtend van 6 december gevierd.²⁴⁰ Om het feest tot een succes te maken, werden de nodige voorbereidingen getroffen door winkeliers, ondernemers en door de mensen die het sinterklaasfeest vierden, binnens- en buitenshuis. Allereerst worden de voorbereidingen die neringdoenden troffen voor het feest besproken. Hoe de bevolking het feest vierde, wordt eveneens verder uitgewerkt. Hierbij wordt dieper ingegaan op aspecten rondom de viering van het huiselijke sinterklaasfeest, zoals gebruiken, snoepgoed en bakkerswaren. Diverse sociale aspecten, waaronder leeftijdsgroepen, sociale posities en familiebanden worden eveneens behandeld. Verder komt aan bod op welke openbare plaatsen feest gevierd werd. Veranderingen in de manier waarop het feest gevierd werd, komen tevens aan het licht.

5.1 Voorbereidende werkzaamheden van winkeliers en krantenadvertenties

In de periode 1875-1950 was het sinterklaasfeest een belangrijk jaarfeest dat de nodige voorbereiding en inzet van ondernemers vergde. Net als tegenwoordig begonnen de voorbereidingen enkele weken tevoren en speelden de media een belangrijke rol bij het stimuleren van de verkoop van sinterklaascadeaus. Eind negentiende eeuw hadden veel winkeliers, meestal eenmanszaken, een vaste schare klanten opgebouwd, waardoor er nauwelijks zorgen bestonden over het eigen levensonderhoud. Omstreeks 1920 kwam daarin verandering: grotere winkelconcerns openden in steeds meer steden filialen, waardoor de concurrentie toenam. Het behouden en aantrekken van klanten werd steeds belangrijker, ondernemers moesten zichzelf volledig inzetten om winstgevend te blijven.²⁴¹ Om een zo groot mogelijk koperspubliek te trekken en om te concurreren, zochten neringdoenden manieren om hun bekendheid te vergroten en kopers te trekken. Krantenadvertenties waren hiervoor het medium bij uitstek (afb. 11, 12 en 13).

²⁴⁰ 'Sint Nicolaas: vroeger de grote onbekende in Friesland', *Friese Koerier*, 1 december 1956, 9.

²⁴¹ P. Wiersma, 'Vijf centen een pond zout. Een levensmiddelenzaak in vooroorlogse jaren', *'t Kleine Krantsje*, 1 september 1993, 8.

5.1.1 Leeuwarden en de Friese Wouden: krantenadvertenties en cadeaunaanbod

In de tweede helft van de negentiende eeuw waren Leeuwarder brood- en banketbakkers, winkeliers en andere ondernemers weken vooraf aan de viering al bezig met de voorbereidingen. Omstreeks 1875 werden er in de *Leeuwarder Courant* (1752) vanaf eind november in elke editie enkele advertenties gericht op het sinterklaasfeest gepubliceerd afkomstig van Leeuwarder ondernemers. Zij adverteerden met 'kinderwerkjes', chocolade, schrijfwerk, speelgoed en een 'fraaije sortering nieuwigheden'.²⁴² In de daaropvolgende decennia nam het aantal advertenties toe alsook de verscheidenheid aan ondernemers die adverteren. Rond 1890 is er een duidelijke toename te zien in de hoeveelheid advertenties en de aanbieders van sinterklaascadeaus.

Het aanbod sinterklaasartikelen vertoont grote variëteit. Leeuwarder bakkerijen en chocolaterieën maakten reclame voor onder andere boterletters, marsepein, taai- en suikergoed, lettergoed, bonbons, chocoladefiguren, amandelen, Groninger oudewijvekoeken en Fransche vruchten in dozen. Andere winkeliers adverteerden met naaimachines, sigaren en sigaretten, gezelschapspelen, zakinktkokers, borduurwerken, toverlantaarns, kerk- en prentenboeken, Sint-Nicolaascadeaupapier, kunstbloemen, pelterijen, goud- en zilverwerk, plastieken ornamentjes, verf- en passerdozen, trekpoppen en kinderspeelgoed uit Neurenberg, dat destijds bekend stond als thuishaven van de grootste speelgoedwerkplaats van Duitsland.²⁴³

Veel grotere plaatsen in de Friese Wouden hadden rond 1875 een eigen nieuwsblad, waaronder Drachten, Bergum en Kollum. Ondanks de erbarmelijke leefomstandigheden was het sinterklaasfeest niet onbekend. In de plaatselijke nieuwsbladen waren zo nu en dan advertenties te vinden van lokale ondernemers. In de *Dragster Courant* (1864) uit de jaren 1870-1875, zijn vanaf half november in elke uitgave zo'n twee tot drie advertenties te vinden, waarin nadrukkelijk wordt geadverteerd met sinterklaascadeaus en waarbij wordt aanbevolen de sinterklaastafel te bezoeken.²⁴⁴ De hoeveelheid geplaatste advertenties blijft redelijk stabiel tot het eind van de negentiende eeuw. Na 1900 neemt de kwantiteit toe, al is de totale hoeveelheid nog summier in vergelijking met de *Leeuwarder Courant*. De *Bergumer Courant* (circa 1876) laat een

²⁴² Advertentiepagina's *Leeuwarder Courant*, 28 november 1876, 4 en 8.

²⁴³ 'Sint Nicolaasverassingen', *Fen Fryske Groun*, 4 december 1931.

²⁴⁴ Tresoar, Fries Historisch en Letterkundig Centrum, Leeuwarden. *Dragster Courant*. Jaargangen 1870-1875. Band 1, microfilm.

overeenkomstige ontwikkeling zien.²⁴⁵ Ook in dit nieuwsblad werd er tot omstreeks 1900 incidenteel geadverteerd en neemt de hoeveelheid advertenties toe, al komt dit wat later op gang, rond 1915. Naast lokale ondernemersadvertenties waren er veel advertenties afkomstig van Leeuwarder winkeliers. In de *Dragster Courant* en *Kollumer Courant* (1880) werden eveneens veel advertenties geplaatst door ondernemers uit de stad.²⁴⁶

5.1.2 Een ruim assortiment: Groninger ondernemerszin

In stad Groningen waren ondernemers eveneens weken tevoren bezig met de voorbereidingen. In de Groninger kranten werden er omstreeks 1880 ook vanaf eind november advertenties geplaatst. Er werd geadverteerd met bloemtafels, vogelkooien, linnenmanden, zakhorloges, poppenwagens, kinderspeelgoed, wijnen, koffiepotten, sigaren en chocoladewerk. Net als in Leeuwarden is er ook in *Nieuwsblad van het Noorden* na 1890 een toename te zien in het aantal advertenties. Er adverteerden meer koek- en banketbakkers in de krant. Zij boden onder andere borstplaat, nougat, Nicolaasgoed met amandelen en sukade, banketletters, roomhoorns en appelbollen en boterletters aan.²⁴⁷

In dagbladen van kleinere plaatsen in de Groningse regio's, zoals de *Winschoter Courant* (1870), de *Veendammer Courant* (1829) en de *Nieuwe Veendammer Courant* (1871), stonden ruim voor de eeuwwisseling een grote hoeveelheid advertenties. Omdat Veendam op de grens van de regio's Veenkoloniën en Oldambt gelegen is, richtte deze krant zich ook op de Oldambtster bevolking. Lokale Groningse kranten hadden in vergelijking met die van plaatsen in de Friese Wouden naast de grotere hoeveelheid advertenties ook een breder assortiment. Er waren zakboekjes, schrijfgarnituren, bloemmandjes, kinderspeelgoed, fotolijstjes, poppen, mechanisch speelgoed, muziektassen, inktstellen, postzegelalbums, moffen en pantoffels verkrijgbaar. Bezoekers werden uitgenodigd tot 'een druk en herhaald bezoek' aan de Sint-Nicolaasetalages.²⁴⁸

²⁴⁵ Tresoar, *Bergumer Courant*, voorheen *Weekblad voor het kanton Bergum*. Jaargangen 1876-1940. Band 1-14, microfilm.

²⁴⁶ Tresoar, *Dragster Courant: weekblad voor de gemeente Smallingerland en omstreken*. Vanaf 192X onder de titel *Drachtster Courant*. Jaargangen 1870-1940. Band 1-26, microfilm en *Kollumer Courant: nieuwsblad voor Noord-Oost Friesland en het Westelijk deel der provincie Groningen*, voorheen *Advertentieblad voor Noord-Oost Friesland en Noord-West Groningen*. Jaargangen 1880-1940. Band 1-21, microfilm.

²⁴⁷ Advertenties Sinterklaasgeschenken, *Nieuwsblad van het Noorden*, 4 december 1889, 4.

²⁴⁸ Advertentie Sint Nicolaas, *Nieuwe Veendammer Courant*, 1 december 1888, 4.

Het waren veelal plaatselijke ondernemers die adverteerden, al waren er ook enige afkomstig van ondernemers uit de stad. Omstreeks 1888 adverteerden zij met naaimachines, luxe postpapier, poëzie- en portretalbums, lees- en prentenboeken, horloges, pendules en regulateurs, goud en zilver, kettingen, armbanden, boeksloten, flacons, schilderijen, spiegels, barometers, theepotten, harmonica's, oorknopjes, sigaarkokers en andere cadeaus geschikt voor elke leeftijd. Sommige ondernemers verzorgden een Sint-Nicolaas- en Kerstfeestcourant.²⁴⁹ Na 1900 is er ook hier opnieuw een toename in het aantal advertenties te zien, terwijl het aanbod al groot was. Dat leidde ertoe dat redacties van dagbladen vooraf aan de Sint-Nicolaasdrukke waarschuwden om tijdig de advertenties aan te leveren, omdat er anders geen publicatie meer gegarandeerd kon worden.²⁵⁰

5.1.3 Advertenties en assortiment in West-Friesland

Tussen 1850 en ongeveer 1880 was het aantal advertenties in de *Hoornsche Courant en Arrondissementsblad* (1850) op een hand te tellen. De Hoornse boekhandelaar P.J. Persijn verkocht prentenboeken en er werd een Nicolaasetalage en tombola aangeprezen.²⁵¹ Naast enkele Hoornse winkeliers adverteerden er een uitgeverij uit Lemmer en chocolaterie uit Soestdijk. Ook was er een cadeaucatalogus aan te vragen van warenhuis *Printemps* in Parijs.²⁵² In 1884 verscheen *West-Friesland. Nieuwe Hoornsche Courant* van uitgever P. Geerts.²⁵³ In deze krant, die in 1895 fuseerde met de *Hoornsche Courant*, stonden ook zo'n vijf advertenties van Hoornse en West-Friese ondernemers. Vanaf 1890 was er een lichte toename van het aantal advertenties in beide kranten zichtbaar; er werden vanaf half november vijf tot tien per uitgave geplaatst.²⁵⁴ Na de fusie bleef het aantal advertenties tot ongeveer 1910 rond hetzelfde aantal schommelen. In 1903 werd

²⁴⁹ Advertenties Sint Nicolaasgeschenken, *Nieuwe Veendammer Courant*, 1 december 1894, 3, 4 en 8.

²⁵⁰ 'Op tijd s.v.p.!', *De Noord-Ooster*, 27 november 1924, 1.

²⁵¹ Advertentie Flora te Hoorn, *Hoornsche Courant en Arrondissementsblad*, 2 december 1877, 3.

²⁵² Advertenties van Groote Magazijnen van den Printemps te Parijs, chocolaterie Huize Maregnon in Soestdijk en uitgever Landmeter te Lemmer, *Hoornsche Courant*, 27 november 1878, 3-4.

²⁵³ Fuseerde in 1895 met *De Hoornsche Courant*. Voortgezet als: *Hoornsche Courant. Nieuws- en Advertentieblad voor West-Friesland*.

²⁵⁴ Dit nieuwsblad werd in 1889 overgenomen door de fa. Kapteijn & Co. Zie microfiches, serie Hoorn algemeen, West-Fries Archief. Voortgezet als: *Hoornsche Courant. Nieuws- en Advertentieblad voor West-Friesland* voortzetting van: *Hoornsche Courant en Arrondissementsblad*.

de *Nieuwe Hoornsche Courant. Nieuws- en Advertentieblad* opgericht, die in 1911 voortgezet wordt als *Nieuwe Hoornsche Courant* (1911-1913).²⁵⁵

Het aanbod bestond omstreeks 1910 uit onder andere vulpenhouders, sigaren, kalenders, borstplaat, speculaas, haarsieraden- en borstels, zeep en scheergarnituren. Vanaf 1913 gingen *Hoornsche Courant* en *Nieuwe Hoornsche Courant* samen verder als *Hoornsche Courant*, waarin opgenomen de *Nieuwe Hoornsche Courant*.²⁵⁶ Vanaf deze tijd werd er jaarlijks verslag gedaan van het aanbod cadeaus en Nicolaasetalages van winkeliers in de Hoornse binnenstad, in de vorm van een briefverhaal.²⁵⁷ Omstreeks 1915 was er een gestage toename van het aantal advertenties waarneembaar en werd er ook geadverteerd met duurdere cadeaus, zoals goud- en zilverwerk, horloges en diamanten colliers, wijnen en likeuren, zijden paraplus, porseleinen etagères, barometers, marmeren schoorsteenaccessoires en fietsen.

In vergelijking met de *Groninger Courant* en *Leeuwarder Courant* was het gebruik van advertenties alsook het aanbod van cadeaus in de Hoornse kranten beperkter en kwam het adverteren later op gang. Pas na 1920 werd er op grote schaal geadverteerd en bereikte tussen 1930 en 1940 een piek; het aantal advertenties besloeg meerdere pagina's en bevatte advertenties van Hoornse winkeliers alsook ondernemers uit kleinere West-Friese plaatsen en verder weggelegen plaatsen als Amsterdam, Purmerend en Zaandam.

Van de West-Friese kranten publiceerde omstreeks 1875 vooral de *Enkhuizer Courant* (1870) een ruime hoeveelheid advertenties met betrekking tot het Sint-Nicolaasfeest. Omstreeks 1880 bevatten de meeste advertenties suikerwerk, speculaas, chocolade, prentenboeken, almanakken, schrijfwaren, kalenders, kinderspeelgoed en kleding. Eind negentiende eeuw werd *De Nieuwe Courant. Goedkoop Nieuws- en Advertentieblad voor West-Friesland* (1894) opgericht, waarin ook een ruim aantal advertenties staan met een eveneens afwisselend aanbod: schaak- en damborden, dassen, bedkruiken, Singer naaimachines, decoratief aardewerk, wandelstokken, sigaren, speculaas, goud- en zilverwerk, bloedkoralen en pendules. Zelfs kanaries werden

²⁵⁵ Krantendatabase Koninklijke Bibliotheek: <http://lijsten.kb.nl/lijst.htm?kranten>, laatst geraadpleegd op 11 februari 2020.

²⁵⁶ Ibidem.

²⁵⁷ Truus, 'St. Nicolaas-brieven. III', *Hoornsche Courant*, 28 november 1916, 1.

aangeboden als sinterklaascadeau.²⁵⁸ Rond de eeuwwisseling is het aanbod nog ruimer geworden. In de decennia daarna nam het aantal advertenties verder toe. In de *Medemblikker Courant* (1905) worden in het jaar van oprichting ongeveer 15 advertenties gepubliceerd per uitgave. Een grote toename van advertenties bleef hier achterwege: omstreeks 1935 was het aantal ongeveer gelijk.

5.2 Sint-Nicolaasetalages en sinterklaastafels

In de negentiende eeuw en tot ver in de twintigste eeuw waren sinterklaasetalages en Sint-Nicolaastafels populair en sfeerbepalend voor het sinterklaasfeest. Ze vormden een ware bezienswaardigheid voor het winkelend publiek.²⁵⁹ Voor winkeliers waren sinterklaasetalages een effectieve methode om verkoopwaar te promoten. Omstreeks 1920 had bijna elke winkel een Sint-Nicolaastafel, vaak in een aparte kamer direct achter de winkel, waarin gewoonlijk de ondernemer met zijn gezin woonde. Toenemende concurrentie noopte winkeliers creatiever te worden in hun aanpak de verkoop te stimuleren. Met name banketbakkers staken veel energie in hun sinterklaastafels en -etalages.²⁶⁰

5.2.1 Leeuwarden en de Wouddorpen

Omstreeks 1900 gingen welgestelden op 5 december overdag met het rijtuig naar de Leeuwarder binnenstad om etalages te bekijken.²⁶¹ Veel winkeliers hadden een Sint-Nicolaastafel opgesteld in de huiskamer of achterin de winkel.²⁶² Op met witte lakens beklede tafels werden de mooiste artikelen uitgesteld.²⁶³ Vaak mocht er tijdens het bezichtigen iets uitgezocht worden door kinderen, zoals een chocola-ventje met roze suikeren bips of een suikeren kindje op een chocoladepotje. Een bezoekje brengen aan de

²⁵⁸ Advertentiepagina van *De Nieuwe Courant*. *Goedkoop Nieuws- en Advertentieblad voor West-Friesland*, 28 november 1894, 4.

²⁵⁹ Boer en Helsloot, *Het Sinterklaas Boek*, 273.

²⁶⁰ Rosema, *Ontwikkelingen in het Sinterklaasfeest*, 43.

²⁶¹ 'Stadsnieuws', *Leeuwarder Courant*, 7 december 1900, 1.

²⁶² J.C. van Dam, 'Uit het geheugen opgediept: Sinterklaasfeest rond de eeuwwisseling...', *'t Kleine Krantsje*, 24 november 1965, 5; Wouters, *Sinterklaaslexicon*, 235.

²⁶³ Sara Boetes-Nicolai, 'Als ik daar nog aan denk. Die heerlijke Sinterklaastijd uit mijn jeugd..', *'t Kleine Krantsje*, 4 december 1982, 7.

sinterklaastafels was vrijblijvend voor geïnteresseerden, maar bleef hoofdzakelijk weggelegd voor de burgerklasse.²⁶⁴

Om de verkoop te stimuleren bedachten Leeuwarder bakkers manieren om het publiek te verleiden. Bezoekers konden bijvoorbeeld een taaipop van een meter groot winnen, die speciaal voor het sinterklaasfeest gebakken werd, door het gewicht te raden. Meedoen kon op voorwaarde dat men eerst iets in de winkel kocht. De taaipop werd daags tevoren in de etalage geplaatst en vastgemaakt met rode linten op een met rood crêpepapier beklede plank.²⁶⁵ Wie uitgekeken was in de winkels, had de mogelijkheid uit te wijken naar het Zaailand, waar tal van marktkooplui een gevarieerd aanbod aan artikelen verkochten.²⁶⁶ De marktkooplui kwamen van ver; zelfs handelaren uit China werden er gesignaleerd.²⁶⁷ In de grotere Wouddorpen, zoals Drachten, Bergum, Surhuisterveen en Kollum, waren na 1900 over het algemeen enkele Sint-Nicolaasetalages te vinden, maar het aantal was beperkter dan in de Groninger regio's.

5.2.2 Stad Groningen en de dorpen in het Hogeland en het Oldambt

Groninger winkeliers bevonden zich voornamelijk in het oude stadscentrum.²⁶⁸ Voorbereidingen waren in stad Groningen aan het eind van de negentiende eeuw minstens een week vooraf aan het feest in volle gang. Koek- en banketbakkers werkten dagen aaneen aan alle bestellingen en hadden een grote voorraad sinterklaasgebak, 'sunderkloasgoud', 'sukkermandiens', verse boterletters, borstplaten- en chocoladeharten.²⁶⁹ Sinterklaastafels- en etalages waren ook hier van groot belang in het aantrekken van bezoekers, en waren vooral gericht op gegoede burgers.²⁷⁰ Soms werd er entreegeld gevraagd.²⁷¹ In 1904 winkelden dames van hoge stand op de middag met hun kinderen en werden er stukken chocolade en fondants gekocht 'tegen prijzen, die een eerzamen huisvader met zeven kinderen pijn in het lijf doen krijgen.'²⁷² 's Avonds kwamen er ook

²⁶⁴ J.S. Bijl, 'Overdenkingen in gezelligste maand van het jaar', *'t Kleine Krantsje*, 19 december 1975, 3 en 9.

²⁶⁵ Igo Galama, 'Sinterklaas weleer echt familiefeest', *'t Kleine Krantsje*, 1 november 1994, 8.

²⁶⁶ Rosema, *Ontwikkelingen in het Sinterklaasfeest*, 47.

²⁶⁷ 'Sinterklaas-Vrijdag in de stad', *Leeuwarder Courant*, 5 december 1930, 2.

²⁶⁸ In de Kijk-in-'t-Jat-straat, Heerewal, Oude Boteringestraat, Nieuwe Ebbingestraat, Groote Markt, Vischmarkt en kleinere straten in deze omgeving.

²⁶⁹ 'Sint-Nicolaas', *Nieuwsblad van het Noorden – Zondagsblad. Sint Nicolaas-Feestnummer*, 29 november 1891, 1.

²⁷⁰ 'Sinterklaas.', *Nieuwsblad van het Noorden*, 30 november 1889, 1.

²⁷¹ Entreegeld 30 cent: Advertentie Deelmans Goedkoope Winkel, *Nieuwsblad van het Noorden*, 24 november 1888, 4.

²⁷² A. N., 'Los en Vast', *Nieuwsblad van het Noorden*, 4 december 1904, 5.

mensen uit lagere standen met hun kinderen en baby's. Het was gebruikelijk om ook de allerkleinsten mee te nemen naar de winkelstraten.²⁷³

Een verslaggever van de *Groninger Courant* geeft aan dat het in 1920 als vanouds druk was in de straten. De speelgoedwinkel van de gebroeders Eekhoff in de Oude Boteringestraat werd druk bezocht, omdat er modern speelgoed te koop was. Er waren 'vele en velerlei Sinten die voorbijreden', tot vermaak van jong en oud.²⁷⁴ Bij zware sneeuwval, zoals in 1925, werden de straten schoongeveegd op initiatief van de gemeente, zodat het winkelend publiek de winkels kon bereiken om inkopen te doen.²⁷⁵ De aanloop naar 5 december ging steeds eerder van start. In 1926 viel het de verslaggever van *Nieuwsblad van het Noorden* rond 13 november al op, dat de etalages veel fleuriger oogden. Het trok duizenden mensen uit de stad en grote aantallen bezoekers uit de regio's aan, die met autobussen en de trein naar de stad reisden. Het sinterklaasfeest verwerd steeds meer tot feest voor volwassenen, waardoor de verkoop toenam.²⁷⁶ Rond 1895 werd overigens al gesteld dat het niet uitsluitend meer een kinderfeest was.²⁷⁷ Deze trend zette zich steevast voort. Ook kort na de Tweede Wereldoorlog werd er volop Sinterklaas gevierd. In 1947 waren er in de dagen voor Sint-Nicolaas in de hoofdstraten grote aantallen etalages met duizenden artikelen.²⁷⁸

Uit krantenadvertenties blijkt dat veel winkeliers in kleinere Groningse plaatsen ook Nicolaasetalages opgesteld hadden.²⁷⁹ In plaatsjes als Sappemeer, Appingedam, Siddeburen, Schildwolde en Winschoten waren vele etalages te bezichtigen. Om te voorkomen dat inkopen alleen in stad Groningen werden gedaan, werden er manieren gevonden om bezoekers te trekken naar kleinere plaatsen. In Siddeburen werd in 1934 een grote houten Sinterklaas op een paard met een Zwarte Piet dwars over de weg geplaatst in het dorp, op initiatief van de lokale winkeliersvereniging "Siddeburen Vooruit". In de avond werd het geheel verlicht en werd er met luidsprekers muziek gespeeld om in de sinterklaassfeer te komen.²⁸⁰ Ook werden er om die reden in 1947 kijkdagen georganiseerd door lokale Groningse ondernemers.²⁸¹

²⁷³ 'Uit Gruno.' *Volksblad van Oost-Goorecht en Omstreken*, 7 december 1892, 1 en 2.

²⁷⁴ 'Los en Vast', *Nieuwsblad van het Noorden*, 11 december 1920, 5.

²⁷⁵ 'Los en Vast', *Nieuwsblad van het Noorden*, 5 december 1925, 9.

²⁷⁶ 'Los en Vast', *Nieuwsblad van het Noorden*, 13 november 1926, 9.

²⁷⁷ 'Stad en Dorp', *Nieuwsblad van het Noorden*, 6 december 1895, 2.

²⁷⁸ 'Overpeinzingen ter gelegenheid van Sint Nicolaas', *Het Nieuwsblad*, 3 december 1947, 2.

²⁷⁹ Advertenties Sint Nicolaasgeschenken, *Nieuwe Veendammer Courant*, 25 november 1891, 4.

²⁸⁰ 'Provinciaal nieuws', *Nieuwsblad van het Noorden*, 28 november 1934, 18.

²⁸¹ 'Overpeinzingen ter gelegenheid van Sint Nicolaas', *Het Nieuwsblad*, 3 december 1947, 2.

5.2.3 Hoorn en West-Friesland

Onder Hoornse winkeliers, grotendeels gevestigd in het oude stadscentrum, waren Sint-Nicolaasetalages eveneens een belangrijke manier om artikelen te tonen.²⁸² Winkels waren in 1891 hele zondagen geopend.²⁸³ Soms werd ruchtbaarheid gegeven aan een etalage door te wijzen op de tombola, waarin prijzen zaten die gewonnen konden worden door te dobbelen met zes dobbelstenen, of door een oproep te plaatsen om te komen schoen zetten en gegarandeerd iets te ontvangen uit de handen van een ‘echte’ Sint en zijn knecht.²⁸⁴ Bij de bakkers waren sinterklaastafels klaargezet met daarop allerlei lekkernijen. Het waren meestal kleine tafels met suikerharten, suikerbeesten, chocoladeletters, marsepeinen dieren, taaitaai en speculaas.²⁸⁵ Buitenlui spendeerden veel geld in de winkels en zorgden voor goede inkomsten.²⁸⁶ Vaak kwam men handen te kort om iedereen te helpen. In sommige winkels moesten klanten buiten wachten tot er ruimte was om naar binnen te gaan.

Uit advertenties van de West-Friese dagbladen kan worden geconcludeerd, dat bijna elk dorp wel een Sint-Nicolaastafel ter bezichtiging had. In kleinere West-Friese plaatsen werd eveneens veel werk gemaakt van de uitstallingen. Ook werden er initiatieven bedacht om kopers te trekken, zoals een gratis lot bij de aankoop van elk pond speculaas, waarmee men kans maakte een levensgrote afbeelding van Sinterklaas en zijn vrouw, gemaakt van speculaas, te winnen.²⁸⁷ Artistieke banketbakkers maakten pronkstukken van marsepein voor hun etalages om meer kopers te trekken.²⁸⁸

²⁸² Winkeliers in Hoorn waren met name gevestigd aan de Kaasmarkt en de omgeving van Kleine Noord, Breed, Veermanskade, Nieuwstraat, Nieuwsteeg, Turfhaven, Gouw en Havensteeg.

²⁸³ Advertentie ‘Tombola zonder Nietten’, *Hoornsche Courant*, 6 december 1891, 3.

²⁸⁴ Advertentie ‘St. Nicolaas-etalage’, *Hoornsche Courant*, 14 november 1894, 4; Advertentie ‘St. Nicolaas-etalage’, *Hoornsche Courant*, 6 december 1895, 4; Advertentie ‘St. Nicolaas komt!!’, *Hoornsche Courant*, 26 november 1918, 3.

²⁸⁵ Willy Kok. ‘Interview met Marie de Wildt-Tesselaar’, *Zicht op Haringscarospel* 20 (2011) afl. 2, 4-5.

²⁸⁶ ‘St. Nicolaas te Hoorn’, *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 7 december 1911, 2.

²⁸⁷ ‘Sint Nicolaas’, *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 26 november 1893, 1.

²⁸⁸ ‘Drukke dagen voor banketbakkers. “Graag ’n boterletter en wat marsepein”’, *Dagblad voor West-Friesland. Editie voor Hoorn*, 29 november 1948, 4.

5.3 Sinterklaasventers

Om extra inkomsten te vergaren en beter in te spelen op kopers, werd er in sinterklaastijd gevent (afb. 14).²⁸⁹ Winkeliers in Leeuwarden huurden mensen in die het niet breed hadden, zoals bakkers en arbeidersvrouwen. Hoornse ondernemers plaatsten oproepen in de nieuwsbladen om venters te trekken die hun goederen konden verhandelen.²⁹⁰ Venters kwamen ook op eigen initiatief bij lokale ondernemers.²⁹¹ In vooroorlogse jaren werden in nagenoeg alle delen van de Friese Wouden sinterklaasloopsters gezien.²⁹² Ze bezochten zowel welgestelden als arme arbeiderswoningen.²⁹³ Hoewel er nauwelijks Sinterklaas gevierd werd in sommige delen van het Oldambt door de armoede, hadden de bakkers en 'stoetvroulu' het daags voor het feest gewoonlijk druk.²⁹⁴ In West-Friesland werden ventsters 'kiepvrouwen' of speculaasvrouwtjes genoemd.²⁹⁵

Venters gingen langs woningen en verkochten vooral bakkerswaren, zoals broden en speculaas, geschenken, loten en surprises.²⁹⁶ Voor het vervoer van artikelen werden onder andere manden, eventueel gedragen op een juk, handkarren, kinderwagens of hondenkarren gebruikt.²⁹⁷ Op het Groningse platteland werd een 'oabram' (een lange broodkorf) of stoetkorf gebruikt.²⁹⁸ In de korven zaten olle wieven, stroopbollen, stoetkeerls met ogen, neus, mond en knopen van krenten en bolletjes met krenten erin. Speculaaspoppen werden op een plank bewaard met daar bovenop de taaitaai, zodat de

²⁸⁹ 'Wandelingen door de stad. Tusschen schemer en donker', *Leeuwarder Nieuwsblad*, 30 november 1939, 4e blad.

²⁹⁰ Advertentie A. Bakker, *De Nieuwe Courant. Goedkoop Nieuws- en Advertentieblad voor West-Friesland*, 7 november 1894, 7; Advertentie F. Polak, *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 30 oktober 1896, 4.

²⁹¹ 'De „Sinteklaes-rinsters" in actie', *De Telegraaf*, 30 november 1937, 8.

²⁹² Bijlage 2: Schriftelijke enquête gehouden door de auteur onder bewoners van de verzorgingshuizen De Warrenhove te Drachten, Brughelencamp te Zwaagwesteinde, De Lijte te Ureterp en't Suyderhuys te Surhuisterveen, december 2014.

²⁹³ Woudman, 'Sinterklaas op komst. Het feest der huiselijkheid', *Nieuwsblad van Friesland. Hepkema's Courant*, 2 december 1932, 9.

²⁹⁴ 'Gemengd Nieuws. Sunderneiklaas.', *De Telegraaf*, 2 december 1902, 6.

²⁹⁵ Wouters, *Sinterklaaslexicon*, 275; E. Dekker e.a. ed., 'Twintig eeuwen West-Friesland, de Westfriezen en hun vertier en vermaak' in: *Ach lieve tijd - West-Friesland*. (Zwolle 1999) 249-272, aldaar 252.

²⁹⁶ 'Zo was oud-Leeuwarden. We zetten de klok even terug', *Leeuwarder Courant*, 14 augustus 1948, 5.

²⁹⁷ Dit leidde tot ergernis bij sommige mensen, die vonden dat de karren te zwaar beladen waren voor kleinere honden en er misbruik van de dieren werd gemaakt. Een Buitenman, rubriek 'Ingezonden', *West-Friesland. Nieuwe Hoornsche Courant*, 6 december 1895, 3; Paules Akkerman, 'Sinteklaesrinnen, sjoelen, skutjassen. Sinteklaesjoun op it Fryske doarp fan eartiids', *Frysk en Frij* 46 (1957) 3; 'Over mensen, dingen en gebeurtenissen. Sinterklaesrinders. Naar aanleiding van een schilderij van Klaas Kamminga', *Nieuwsblad van Friesland. Hepkema's Courant*, 1 december 1939, 18; 'Uit de Friesche Wouden. Het blijvend gedeelte', *Leeuwarder Courant*, 9 december 1907, 9; Alke van Leijen-Van der Weide, 'Jeugdoantinken oan Sinteklaas fan 1936-1937', 30 november 1983. Artikel in Knipselmap mei artikels oer Sinterklaas / gearst. troch FLMD/Tresoar. Archiefnummer 061 7228 3/061 7229 1.

²⁹⁸ Anje Rijploeg-Sietsema, *Grepren uit het leven van het arbeidersvolk op het Groninger Hogeland (1840-1940)* (Groningen 1985) 51.

speculaas onderweg niet brak. Men verkocht ook ‘rokken’ speculaas: een halve speculaaspop (de rok).²⁹⁹ In armere gezinnen werden soms tweedehands spullen gegeven aan kinderen, zoals in Schagen, waar een venter tweedehands boeken verkocht als sinterklaascadeau.³⁰⁰

Toen de landbouwcrisis heerste, na 1880, was het sinterklaasventen een manier om inkomsten te werven, omdat veel landarbeiders geen werk hadden tussen eind november en 1 april.³⁰¹ Oudere kinderen werden soms thuisgehouden om het huishouden te bestieren, ook toen de leerplichtwet ingevoerd werd.³⁰² Er ontstond in de loop van de twintigste eeuw een groeiende afkeer van het venten.³⁰³ Sinterklaasventen werd omstreeks de Tweede Wereldoorlog een zeldzaamheid in alle regio’s, doordat het steeds meer gezien werd als verkapte bedelarij en bijgevolg verboden werd.

5.4 Sinterklaasmarkten in Leeuwarden, Groningen en Hoorn

Voor marktkooplui, winkeliers en het winkelend publiek in Leeuwarden was de vrijdag voor 5 december, Sinterklaasvrijdag, de belangrijkste dag ter voorbereiding op het sinterklaasfeest. Op deze dag werd er groots ingekocht. In de volksmond werd deze dag ook wel Boerensinterklaas genoemd, omdat er veel mensen van het platteland naar Leeuwarden kwamen om inkopen te doen.³⁰⁴ In een verslag van de *Leeuwarder Courant* uit 1927 stond:

‘Sinterklaas-Vrijdag, de groote dag van den drukken Sint-Nicolaastijd, ook wel genoemd Boerensinterklaas, als treinen, trams en autobussen onze plattelandsbevolking bij duizendtallen naar de stad voert. Het is de dag, dat zelfs zij, die bijna nooit van het erf afkomen, toch den tocht naar Leeuwarden maken.’³⁰⁵

²⁹⁹ Wouters, *Sinterklaaslexicon*, 290.

³⁰⁰ Bob Lingerak, ‘Sunterklaas’, *West-Friesland Oud & Nieuw* 66 (1999) 146-147.

³⁰¹ Dekker e.a. ed., ‘Twintig eeuwen West-Friesland, de Westfriezen en hun vertier en vermaak’, 252.

³⁰² ‘Gemengd nieuws’, *De Maasbode*, 8 december 1901, 2: ‘Het hoofd ener school op een dorp in Noord-Holland constateerde van 25 tot 30 November 48 verzuimen als gevolg van het “Sinterklaasventen”; ‘Gemengd Nieuws. Sunderneiklaas.’, *De Telegraaf*, 2 december 1902, 6.

³⁰³ X. en IJ., ‘Sinterklaas’, *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 6 december 1899, 2.

³⁰⁴ ‘De Sinterklaas-vrijdag’, *Leeuwarder Courant*, 2 december 1927, 2; Rosema, *Ontwikkelingen in het Sinterklaasfeest*, 47.

³⁰⁵ ‘De Sinterklaas-vrijdag’, *Leeuwarder Courant*, 2 december 1927, 2.

Naast veel ouderen bezochten ook veel jongelui van het platteland de stad op Sinterklaasvrijdag. Deze ‘buitenjongens en -meisjes’, van zo’n 15 tot 25 jaar oud, kwamen inkopen doen, maar probeerden ook indruk te maken op elkaar.³⁰⁶ Er werd uitgebreid aandacht besteed aan het uiterlijk en de kleding.³⁰⁷ Het was aan de jongens om de eerste stap te nemen en een meisje waarop ze hun oog hadden laten vallen aan te spreken. Volgens een verslaggever was dit gebruik mogelijk eeuwenoud, in elk geval bestond het rond 1880 al.³⁰⁸ De jongeren die de binnenstad bezochten, waren afkomstig uit nagenoeg alle Friese dorpen en gehuchten. Na 1920 verhuisde de sinterklaasmarkt van de Nieuwestad naar het Wilhelminaplein.³⁰⁹ Eind jaren dertig nam de hoeveelheid bezoekers af. Jeugd die nog wel naar de stad reisde, kwam grotendeels uit gebieden waar oude tradities het langst voortleefden, waaronder plaatsen uit de Friese Wouden.³¹⁰

De belangrijkste en drukste dag voor Hoornse winkeliers en West-Friese kopers was de zaterdag voor 5 december, de ‘Sunterklaas-Zaterdag’.³¹¹ De boerenbevolking die naar Hoorn trok om inkopen te doen, zorgde voor grote drukte op het treinstation en in het stadscentrum. Op Sunterklaas-Zaterdag vergezelden vrouwen hun echtgenoten tot de aankomst in de stad en gingen daarna hun eigen weg. De vrouwen bezochten de winkels, terwijl de mannen de markt aandedden.³¹² Een aangewezen marktdag is voor Groningen niet te achterhalen. Het lijkt erop dat inkopen in Groningen werden gedaan op alle middagen en avonden in de dagen vooraf aan de viering.

5.5 Boemannen in de duisternis. Sinterklaasfiguren en het huisbezoek

Het huisbezoek van Sint, waarbij hij al dan niet ongezien bleef, speelde op sinterklaasavond een belangrijke rol. Tot ver in de twintigste eeuw bestond er in veel

³⁰⁶ ‘Sinterklaas-vrijdag in de stad’, *Leeuwarder Courant*, 1 december 1933, 2; ‘Sinterklaasfreedreizigers’, *Fen Fryske Groun*, 5 december 1930.

³⁰⁷ ‘Vrijdags in de stad. Sinterklaasvrijdag’, *Leeuwarder Courant*, 29 november 1929, 2.

³⁰⁸ ‘Sinterklaas-Vrijdag in de stad’, *Leeuwarder Courant*, 1 december 1939, 2.

³⁰⁹ ‘Sinterklaasviering in Leeuwarden in vroeger tijden.’, *Historisch Centrum Leeuwarden*.

<https://historischcentrumleeuwarden.nl/stad/andere-onderwerpen/71-stad/andere-onderwerpen/sinterklaasviering/354-sinterklaasviering>, laatst geraadpleegd op 8 februari 2020.

³¹⁰ ‘Sinterklaas-Vrijdag in de stad’, *Leeuwarder Courant*, 2 december 1938, 2.

³¹¹ Observer, ‘Reisindrukken. Sinterklaas-Zaterdag’, *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 13 december 1917, 3.

³¹² Nico, ‘St. Nicolaas in aantocht.’, *Nieuwe Hoornsche Courant*, 2 december 1911, 7.

gebieden in Nederland nog geen vastomlijnd uiterlijk van de Sint. In de loop van de twintigste eeuw werd het beschaafde huisbezoek van een Sinterklaas met zijn knecht steeds algemener. Boemanachtige sinterklazen bleven daarnaast lange tijd gebruikelijk. Beide versies bestonden in sommige gebieden tot ongeveer 1940 naast elkaar en werden in de decennia ervoor gestadig eenduidiger qua uiterlijk in het voordeel van de deftige Sint. In deze paragraaf komen de voorstelling en uitdossing van sinterklaasfiguren aan de orde en hoe hieraan invulling gegeven werd indien Sint op huisbezoek kwam.

5.5.1 De verschijning van de Sint in de Friese Wouden

In de Friese Wouden was de verschijning van de Sint in bisschopskledij lange tijd een zeldzaamheid. Een huisbezoek, zoals in 1893 in Westergeest, waar Sint ‘behoorlijk gekleed met mantel en mijter en vermomd gezicht’ een mand bracht bij een arm gezin, gevuld met taai, een wollen deken, tarwebroden en pepernoten, was een uitzondering.³¹³ Sint bleef op het platteland doorgaans ongezien en wanneer hij wel verscheen, was hij veel vaker juist uitgedost als boeman of als een andere gedaante, die erg kon variëren.³¹⁴ Er zijn beschrijvingen van figuren gehuld in paardendekens, met kettingen aan de benen, zwarte handschoenen dragend en gedaanten met op het hoofd paardenoorkapjes gevuld met stro, waardoor het leek alsof de sinterklaasfiguur hoorns droeg.³¹⁵

De verschijning van deze sinterklaasfiguren was huiveringwekkend voor kleine kinderen. Meestal betrof het een familielid of goede buur die zich als Sinterklaas voordeed, waarvoor soms een vergoeding gegeven werd.³¹⁶ Zodra de duisternis viel, werd er op deuren en ramen gebonsd. Het nachtelijk bezoek ging in de regel gepaard met veel kabaal; lang aanbellen, stampen op de vloer, rammelen met kettingen die vastgemaakt waren aan arm of been en meegesleept werden. Soms werden er pepernoten door de deur geworpen. Het kwam ook voor dat de sinterklaasfiguur een knuppel bij zich droeg. Werd de Sint vergezeld door Zwarte Piet, dan sleepte die de ketting mee. Gewoonlijk vroeg men of er stoute kinderen waren en werd er met vervormde stem gesproken.³¹⁷

³¹³ *Kollumer Courant*, 16 december 1893, 1.

³¹⁴ Ibidem, 18 december 1897, 2; Volkskundige vragenlijst: B29/Rinsumageest, B37/Burum en B65/Oostermeer.

³¹⁵ R. Hazewindus, 'In Sinterklaesjoun foar sa'n 70 jier', *Drachtster Courant*, 30 november 1956, 5e blad; Bonnet-Bekkema, De tijden veranderen, 13.

³¹⁶ M.W. Sytsema, 'Over de eierboer Eibert en de melkboer als Sint', *'t Kleine Krantsje* (01-07-1990) 8.

³¹⁷ Bonnet-Bekkema, De tijden veranderen, 13; Volkskundige vragenlijst: B29/Rinsumageest, B29a/Akkerwoude, B37/Burum en B65/Oostermeer.

5.5.2 Sunnerkloasfiguren in het Hogeland en het Oldambt

In het *Nieuw-Groninger woordenboek* van K.J. ter Laan, dat voor het eerst uitgegeven werd in 1929, staat: ‘Als hij komt, staat zijn portret in de Grunninger kranten, met grooten hoed op en met klompen aan, d.i. de boerensunternikloas.’³¹⁸ Sinterklaas verscheen ook op het Groninger platteland regelmatig in een andere gedaante, die afwijkt van het beeld dat we tegenwoordig van de Sint hebben.³¹⁹ Soms kwam deze versie van Sinterklaas in de huiskamer in de dorpen op het Hogeland.

‘Hij kwam gewoonlijk kruipend en was gestoken in de vreemdste kleren.
Hij rammelde met een ketting en vroeg “Zijn hier ook stoute kinder!”
Moeder riep altijd terug: “Nee Sinnerkloas, zai willen goud oppassen.”
Dan strooide Sinterklaas melige dingetjes over de vloer. En eens
hij vertrokken was zeiden de kinderen: wat loop Sinterklaas altijd gebogen.’³²⁰

Het verhaal ‘Sint-Nicolaasavond’ uit circa 1880 van de in Groningen opgegroeide schrijver J.J.A. Goeverneur geeft dit ook weer, al valt op dat het huisbezoek hier afgelegd wordt door de knecht van Sinterklaas, die wordt beschreven als een zwarte gedaante. Hij kwam gehuld in een witte schapenvacht en met zwarte hoed op, die het gezicht half bedekte. Met een bromstem vroeg hij of er kinderen waren. Op zijn rug droeg hij een zak met rammelende inhoud en in zijn rechterhand een grote roe (afb. 15).³²¹ Hoewel er in dit verhaal gesproken wordt over de knecht, zijn de uiterlijke kenmerken vergelijkbaar met die van andere Groninger sunnerkloazen. In Tjamsweer, nabij Appingedam, was Sinterklaas gehuld in een wit laken, met een oude hoed op. Hij leek geenszins op de bisschop. Hij klom met zijn paard op het huis, een paard dat geen schimmel was.³²² Ook in andere plaatsen verscheen de Sint in een andere gedaante of als een kwade man.³²³ Ook hier betrof dit vermomde bekenden, zoals een buurman.³²⁴

³¹⁸ K. ter Laan, *Nieuw Groninger woordenboek* (2^e druk; Groningen 1989) 899.

³¹⁹ Volkskundige vragenlijst: C43*/Losdorp.

³²⁰ T., ‘Over ons Dialect. XVI. “Sunnerkloas, dei gouie bloud”’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 4 december 1914, 5.

³²¹ J.J.A. Goeverneur, *Proza en poëzie* (Leiden, circa 1880) 101-102.

³²² Volkskundige vragenlijst: C79b/Tjamsweer.

³²³ Volkskundige vragenlijst: C156/Muntendam.

³²⁴ Volkskundige vragenlijst: C75*/Wirdum; Ook in West-Friesland betrof het bekenden van het gezin: O. H. C., ‘Herinnering aan Strooiavond’, *Nieuwe Hoornsche Courant: nieuws- en advertentieblad voor Hoorn en omgeving*, 6 december 1930, 3.

Er werd met kettingen gerammeld en op het raam getikt of gebonsd.³²⁵ Een ketting werd ook wel gedragen aan het been of er werd met de ‘staf’ op de grond gestoten.³²⁶ Ook lawaai maken bij de schoorsteen of hard aanbellen kwam voor.³²⁷ Als de deur open werd gedaan, lag er soms een zakje met lekkers.³²⁸ Indien Zwarte Piet, ook nog wel Jan de Knecht genoemd, deze rol op zich nam, droeg hij een zak mee om stoute kinderen in te stoppen. Al rammelend met een ketting bewoog hij zich rond het huis, belde aan of riep of er stoute kinderen waren met een schrik-aan-jagende of brommende stem.³²⁹ Soms werd er bedreigd met een roe of met een bundel rijshout tegen de deur geslagen.³³⁰

In 1895 werden er ook vrolijker uitdossingen gesignaleerd, die niets van doen hebben met het boemannenuiterlijk. In Winschoten vertoonde de Sint zich in dit jaar in verschillende vormen langs de straten, een aantal keren zelfs te paard. In een enkel geval werd hij vergezeld van twee zwarte knechten, waarvan een het paard leidde en de ander meeliiep om de Sint te introduceren bij het publiek. Het witte paard waarop Sint reed, was opgetuigd met een narrentuig en een grote pluim op het hoofdstel. Sinterklaas droeg een purperen mantel, evenals de twee knechten. Allen droegen een soort bisschopsmijter, verlicht met prachtige kleuren. Op hun hoeden stonden verschillende opschriften.³³¹ In de meeste gezinnen trad Sint of Zwarte Piet echter niet persoonlijk op.³³² In Woldendorp en Wagenborgen moesten kinderen liedjes zingen met hun ogen dicht, waarbij moeder iets in hun schortje stopte.³³³ Een deftige Sint verscheen tussen 1925 en circa 1938 steeds vaker in de Groninger dorpen.³³⁴ Langzaamaan verdween ook het kettinggerammel.

5.5.3 *Klaaskerels in West-Friesland*

Veel mensen in West-Friesland kenden Sinterklaas en de knecht rond de eeuwwisseling alleen van een plaatje of de krant. Sporadisch werd Sint met zijn knecht gesignaleerd op straat, zoals in 1881 in Hem en Venhuizen: ‘Éen of meer R.C. kindervrienden zijn op ’t denkbeeld gekomen, een tweetal personen, heel netjes en prachtig gecostumeerd, als St.

³²⁵ Volkskundige vragenlijst: C1a/Rodeschool, C26c/Saaksumhuizen, C30/Usquert, C37/Zandeweer, C38/Westeremden, C43/Bierum, C43*/Losdorp, C67/Noordhorn, C126/Uiterburen.

³²⁶ Volkskundige vragenlijst: C23/Kloosterburen, C26/Eenrum, C31/Uithuizen, C38/Westeremden en C70/Bedum.

³²⁷ Volkskundige vragenlijst: C26/Eenrum en C43/Bierum.

³²⁸ Volkskundige vragenlijst: C79/Appingedam.

³²⁹ Volkskundige vragenlijst: C29/Warffum, C31/Uithuizen en C124/Noordbroek.

³³⁰ Volkskundige vragenlijst: C74/Stedum en C157*/Westerlee.

³³¹ *Winschoter Courant*, 6 december 1895.

³³² Volkskundige vragenlijst: C28/Den Anel, C38a/Garshuizen en C71a/Sauwerd.

³³³ Volkskundige vragenlijst: C85/Wagenborgen en C88/Woldendorp.

³³⁴ ‘Stad en Dorp’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 5 december 1925, 2; Volkskundige vragenlijst C75/Loppersum.

Nicolaas en zijn knecht, te paard gezeten, door genoemde dorpen te laten rijden.’ Tijdens dit ‘ongewone schouwspel’ werden er koek, suikergoed, kastanjes, pepernoten en andere etenswaren rondgestrooid.³³⁵

Omstreeks de eeuwwisseling behoorde het nachtelijk huisbezoek van Sint op sinterklaasavond tot het vaste ritueel, maar ook hier bleef Sinterklaas gewoonlijk ongezien. Indien er een bezoek plaatsvond, was het eveneens vaak een bekende die de rol van Sinterklaas vertolkte, al hield die zichzelf gewoonlijk buiten beeld. Het bleef vaak bij een hand geven door de deur, gerammel met een ketting, bonzen op de deur en het naar binnen strooien van pepernoten, nadat er gevraagd was of er stoute kinderen waren.³³⁶ Soms liet men de laarzen van Sinterklaas aan een touw door de schoorsteen naar beneden zakken, waardoor het leek alsof Sint door de schoorsteen kwam.³³⁷ In een jeugdhervorming van B. Lingerak beperkte het jaarlijkse huisbezoek van ‘Zwarte Piet’ zich tot een in een zwarte sok gestoken hand, die door een gat in de zolder pepernoten de kamer instrooide.³³⁸

Een huisbezoek van de Sint was voor veel kinderen, ondanks en misschien juist ook mede doordat hij vaak ongezien bleef, een angstige ervaring. De enquête van het Meertens Instituut toont aan dat het bezoek van Sinterklaas voor velen in de onderzochte regio’s angstaanjagend was. Uit een beschrijving van folklorist M. Zwaagdijk (1876-1954) die verhaalt over zijn kinderjaren in circa 1883, blijkt eveneens dat de angst overheerste.

‘Voor mij was Sint Nicolaas een verschrikking, een boeman. Och, die avond van 5 december. In de kamer bleef ik in den lichtkring van de petroleumlamp, omdat ik ’t daarbuiten minder veilig vond. Plotseling zei vader: „Ik ga nog effen nei de boer”, en juist, als hij weg was, hoorde ik gestommel en schrikwekkend kettinggerammel in de gang. De kamerdeur ging op een kier en Sint-Nicolaas, dien ik niet te zien kreeg, en dien ik mij voorstelde als een grooten, vreeselijken man, vroeg met een bromstem: „Is de jongen wel ’s stout?” Gelukkig was moeder thuis en die nam het voor mij op.’³³⁹

³³⁵ Rubriek ‘Binnenlandsche berichten.’, *Hoornsche Courant voor stad en provincie*, 11 december 1881, 3.

³³⁶ Kees, ‘Brief an Gert’, *De Vrije Hoornse Courant. Dagblad voor West-Friesland* (05-12-1946) 2; O. H. C., ‘Herinnering aan Strooiavond’.

³³⁷ Volkskundige vragenlijst: E56/Berkhout.

³³⁸ Lingerak, ‘Sunterklaas’, 147.

³³⁹ M. Zwaagdijk, ‘Hoe Sint-Nicolaas’ verjaardag vroeger buiten werd gevierd’, *Buiten. Geïllustreerd weekblad*, 29 november 1930, 571-573.

Het was lang gebruikelijk dat er met kettingen werd gerammeld bij de huisdeur, op de zolders of bij de schoorsteen, er hard gebonsd werd op de deuren en ramen, met deuren geslagen werd of luid aangebeld. Ook het hardhandig strooien of tegen de zolder smakken van pepernoten behoorde tot de gewoonte.³⁴⁰ Daarnaast kwam klapperen met een schoorsteenblik, stommelend rondlopen en met zware stap lopen voor.³⁴¹ Regelmatig werd een bromstem gebruikt en werd gevraagd of er stoute kinderen waren, waarbij het ongetwijfeld ging om het bang maken van de kinderen.³⁴²

Zowel Sinterklaas als Zwarte Piet worden benoemd als de personen die met de kettingen rammelen, het lawaai maken en de pepernoten gooien. Het onderscheid tussen beide was niet duidelijk; beiden vervulden dezelfde rol, zoals ook blijkt uit Goeverneurs verhaal. Een krantenartikel van D. Buurma uit Hoogkarspel benoemt dit ook: ‘Gij ziet hem weer, tot wien gij u voeldet aangetrokken en voor wien gij bang waart tegelijk. Zijn vriendelijke grijsaardsgezicht, zijn schat van snuisterijen en lekkernijen trokken u aan, maar zijne roede en ketens maakten u angstig; (...)’³⁴³ Omstreeks 1910 werd Sinterklaas in Stompetoren beschouwd als een vermomde kinderschrik. Hij droeg een knuppel, ketting, zak en dergelijke bij zich.³⁴⁴ Hij werd ook wel gezien in de gedaante van een zwarte man. Het kwam tevens voor dat er simpelweg geen voorstelling van de Sint was.³⁴⁵

Er is een kentering zichtbaar in de luidruchtigheid van het huisbezoek op sinterklaasavond. Het kettinggerammel verdween tijdens het Interbellum steeds meer. Er wordt aangegeven dat angstaanjagend gedrag toebehoort aan ‘de meer onbeschaafde Sinterklazen’.³⁴⁶ Het voorkomen van bangmakerij verdiende de voorkeur.³⁴⁷ In enkele gezinnen werd hij plechtig met liedjes verwelkomd. Een respondent stelt: ‘Sinterklaas is ook hier geciviliseerd.’³⁴⁸ De verschuiving naar een geciviliseerder uitvoering van de Sint betrof ook zijn uiterlijk. Er wordt in 1917 melding gemaakt van een huisbezoek dat eind november plaatshad bij een Hoorns gezin. Sint was gekleed in een roodfluwelen mantel

³⁴⁰ Volkskundige vragenlijst: E35b/Zwaagdijk noordzijde en E49/Hensbroek.

³⁴¹ Volkskundige vragenlijst: E24/Nieuwe Niedorp, E24a/Aartswoud en E32a/Hauwert.

³⁴² Volkskundige vragenlijst: E29/Sijbekarspel, E31/Midwoud en E35b/Zwaagdijk noordzijde.

³⁴³ D. Buurma, ‘Sint-Nicolaas’, *Hoornsche Courant. Nieuws- en Advertentieblad voor West-Friesland*, 6 december 1899, 1.

³⁴⁴ Volkskundige vragenlijst: E47a/Stompetoren.

³⁴⁵ Volkskundige vragenlijst: E35b/Zwaagdijk noordzijde, E36/Andijk en E57/Zwaag.

³⁴⁶ Volkskundige vragenlijst: E30/Abbekerkerk.

³⁴⁷ Volkskundige vragenlijst: E10/Sint Maarten, E16/Warmenhuizen en E28a/Heerhugowaard.

³⁴⁸ Volkskundige vragenlijst: E30/Abbekerkerk en E33/Wognum.

met witte bontranden, een rode steek en had een staf bij zich.³⁴⁹ In de meeste West-Friese gezinnen werd Sinterklaas omstreeks 1943 als bisschop voorgesteld, maar uit het bovenstaande blijkt dat dit nog niet overal gangbaar was. Er was een veranderingsproces rond zijn uiterlijke kenmerken gaande. Hij verwerd steeds meer tot bisschop met staf en mijter zoals voorgesteld in de prentenboekjes, al was zijn uiterlijk in vergelijking daarmee soms nog primitief.³⁵⁰

5.6 De avond van 5 december en de ochtend van 6 december in het huisgezin

Over de wijze waarop het sinterklaasfeest in Nederland voor 1950 binnenshuis gevierd werd, is weinig bekend.³⁵¹ Wel is bekend dat de huiselijke sinterklaasviering bij burgerlijke gezinnen in de steden reeds gewoongoed was in de tweede helft van de negentiende eeuw. Burgerlijke gezinnen in de dorpen vierden het feest op nagenoeg dezelfde wijze. Gewoonten die ook nu nog gebruikelijk zijn, zoals liedjes zingen bij de haard, het opzetten, het nachtelijk bezoek waarin kinderen geloven en het ontvangen van cadeaus, vormden tussen 1875 en 1950 vaste elementen van het feest. De welstand van de ouders was gewoonlijk bepalend voor de mate waarin het feest werd gevierd; hoe welgestelder het milieu waarin het kind opgroeide, des te uitgebreider werd het sinterklaasfeest gevierd. Factoren als het sociale milieu, de leefomgeving en lokale tradities verbonden aan het feest waren onmiskenbaar van invloed. Hoe dit was in de onderzoeksgebieden, wordt in deze paragraaf toegelicht.

5.6.1 De viering binnen het huisgezin in Leeuwarden en de Friese Wouden

In 1906 werd sinterklaasavond in de *Leeuwarder Courant* beschreven als typisch huiselijk en werd er een feestelijke invulling aan de avond gegeven.³⁵² In veel gezinnen speelde men gezelschapsspelen als ganzenbord. Zowel kinderen als ouderen vermaakten zich met surprises, heimelijke attenties en gelegenheidsgedichten.³⁵³ Er werd warme chocolademelk gedronken en soms wat snoepgoed gegeven. Op strooiavonden werd er in

³⁴⁹ Neeltje R., 'Sint Nicolaas', *Hoornsche Courant*, 1 december 1917, 9.

³⁵⁰ Volkskundige vragenlijst: E36/Andijk en E40a/Venhuizen.

³⁵¹ Helsloot, 'Feest en vermaak', 30.

³⁵² 'De Sint Nicolaasavond', *Leeuwarder Courant*, 7 december 1906, 1.

³⁵³ 'St. Nicolaasavond op straat', *Leeuwarder Courant*, 7 december 1904, 5.

rijke gezinnen luxe strooigoed gebruikt, zoals amandelen, suiker- en likeurboontjes, chocolade en nootjes.³⁵⁴ Tegen bedtijd zongen kinderen samen bij de schoorsteen. De sinterklaasliedjes komen overeen met de liedjes die kinderen nu ook nog zingen.³⁵⁵ Daarna werd een mandje of klompje gevuld met stro, hooi of brood onder de schoorsteen gezet.

In Friesland was het tot circa 1900 gebruikelijk om een mandje, korfje of bakje te zetten. Het schoen zetten is van recenter datum.³⁵⁶ Hoe vaak kinderen vooraf aan sinterklaasavond mochten opzetten, was veelal afhankelijk van de welstand van de ouders en het milieu waarin de kinderen opgroeiden.³⁵⁷ Tot ongeveer 1920 was het de gewoonte dat kinderen ook mochten 'opzetten' bij familieleden, indien de familie welvarend genoeg was. Op de ochtend van 6 december mochten kinderen thuis en bij familie de mandjes zoeken, die door het hele huis verstopt konden zijn.³⁵⁸

Op het Friese platteland was de situatie anders dan in de stad. Veel gezinnen in de Friese Wouden waren dusdanig arm, dat het sinterklaasfeest nauwelijks gevierd werd.³⁵⁹ Vaak bleef het bij het opzetten van een korfje, mandje of klomp op sinterklaasavond. Ook hier werden sinterklaasversjes bij de haard gezongen en mochten kinderen 's avonds 'vragen' en in de ochtend cadeautjes 'zoeken'.³⁶⁰ In arme gezinnen bestonden presentjes uit een klaasmannetje, taaitaai, marsepein, een suikerbeestje, borstplaat of een sinaasappel. Sporadisch werden kinderen uit armere huishoudens uitgenodigd door rijke familieleden om bij hen op 5 december te komen opzetten.³⁶¹ Tijdens deze gelegenheid werden kostbaarder cadeautjes gegeven, zoals speelgoed, banketletters, chocoladefiguurtjes of een groot prentenboek. Het kwam ook voor dat kinderen bij burens mochten opzetten.³⁶² Op de ochtend van 6 december was het de gewoonte, bij zowel rijkere als arme kinderen, Sinterklaas te bedanken bij de schoorsteen. Voor het afzouten van te oud

³⁵⁴ Rosema, Ontwikkelingen in het Sinterklaasfeest, 49.

³⁵⁵ Enkele bekende liedjes die veel gezongen werden zijn *Zie de maan schijnt door de bomen*, *Sinterklaas Kapoentje* en *Sinterklaas goedheilig man*.

³⁵⁶ Waling Dijkstra, *Uit Friesland's volksleven van vroeger en later. Volksoverleveringen, volksgebruiken, volksvertellingen, volksbegrippen*. Eerste deel (Leeuwarden 1892) 336.

³⁵⁷ Anneke Walsma-Huisman, 'Terugblik', *'t Kleine Krantsje*, 16 april 1977, 4 en 9; Volkskundige vragenlijst: B51*/Dronrijp.

³⁵⁸ A. Lubach sr., 'Het Sinterklaasfeest in de goeie ouwe tijd.....', *'t Kleine Krantsje*, 2 december 1964, 4; Dijkstra, *Uit Friesland's volksleven*, 336.

³⁵⁹ Interview met oudbewoners van Suameerderheide, december 2014.

³⁶⁰ Bonnet-Bekkema, De tijden veranderen, 12-13; Volkskundige vragenlijst: B22/Westernijkerk.

³⁶¹ J.H. van der Zee, 'Sint-Nicolaas in mijn prille jeugd', *Leeuwarder Nieuwsblad*, 2 december 1930, 14.

³⁶² 'Sinterklaas en zwarte Piet', *Leeuwarder Nieuwsblad*, 5 december 1930, 5.

geworden kinderen werd in Friesland naast zout een bezemrijs, koolraap of stuk turf gegeven.³⁶³

5.6.2 De huiselijke viering in stad Groningen, het Hogeland en het Oldambt

Het *Nieuwsblad van het Noorden* beschreef het sinterklaasfeest in 1899 ook als een huiselijk feest.³⁶⁴ De manier waarop de viering binnenshuis plaats had in stad Groningen is vergelijkbaar met de viering bij gezinnen in Leeuwarden. In rijkere gezinnen werden strooiavonden gehouden met marsepein en suikergoed. Lekkernijen waren afkomstig van de broodbakker, de taaipoppen konden enorme afmetingen hebben.³⁶⁵ Er werden mandjes, maar ook klompjes of een bord opgezet door de kinderen. In Groningen werd tevens in de ochtend van 6 december door de kinderen gezocht.³⁶⁶ Gewoonten, meestal kleine details, verschilden soms per familie. Als er op de ochtend van 6 december gezocht werd, werd 's nachts de kleding van de kinderen weleens verstopt. In de ochtend moesten kinderen op zoek naar eigen kleding, waarin cadeaus zaten gewikkeld. Sommige kinderen mochten bij hun grootouders een bord zetten, waar na schooltijd cadeaus werden opgehaald. Het kwam ook voor dat er later op de dag nog familie langskwam om een mand met cadeaus te brengen, die Sinterklaas bij hen had achtergelaten.³⁶⁷ Nadat kinderen hun cadeaus hadden ontvangen, moesten zij Sint bedanken onder de schoorsteen.³⁶⁸

In regio het Oldambt werd Sinterklaas rond 1870 nauwelijks gevierd. Een mogelijke verklaring daarvoor werd gezocht in het feit dat door de nabuurschap van Duitsland, waar Sinterklaas niet populair was en weinig gevierd werd, het in het Oldambt ook rustig bleef.³⁶⁹ Hooguit ontving men een paar sunderkloaspopkes, een stuk oude wijven en als men geluk had ook nog een stuk koek, of een appel met een dubbeltje erin en een surprise met een makkelijk te raden geheim. In het Oldambt zetten de kinderen een 'teller', een etensbord, neer, met een moesblad voor het paard. Rond de

³⁶³ Dijkstra, *Uit Friesland's volksleven*, 336.

³⁶⁴ 'Sinterklaas', *Nieuwsblad van het Noorden*, 5 december 1899, 1.

³⁶⁵ A. Pathuis, 'Uit Groningens historie. Wintergenoegens van onze voorouders', *Nieuwsblad van het Noorden*, 28 december 1957, 13.

³⁶⁶ 'Sint-Nikolaas', *Nieuwsblad van het Noorden*, 6 december 1893, 1.

³⁶⁷ Dineke van der Wal, 'Tussen Sint Maarten en Nieuwjaar', *De verhalen van Groningen*.

<https://www.deverhalenvangroningen.nl/alle-verhalen/tussen-sint-maarten-en-nieuwjaar>, laatst geraadpleegd op 15 februari 2020.

³⁶⁸ 'Kijkjes om ons heen.', *Nieuwsblad van het Noorden*, 9 december 1894, 1.

³⁶⁹ 'Gemengd Nieuws. Sunderneiklaas', *De Telegraaf*, 2 december 1902, 6.

eeuwwisseling nam de populariteit van het sinterklaasfeest in het Oldambt toe en werd er in steeds meer gezinnen opgezet.

In regio het Hogeland werd er eind negentiende eeuw op 5 december wel overal opgezet. Elk kind maakte een mandje of bord met eten klaar voor het paard van Sinterklaas.³⁷⁰ Er werden boerenkoolbladeren, hooi, roggebrood, haver, koolrapen of wortels klaargezet.³⁷¹ Kousen of mandjes werden gebruikt als alternatief voor het bord opzetten. Schoen, klomp of bakje zetten kwam ook voor.³⁷² Klompen of schoenen waren wel minder gangbaar.³⁷³ In de memoires van A. Rijploeg-Sietsema, geboren in 1912 en opgegroeid in een gezin met zes kinderen in regio het Hogeland, blijkt echter dat kinderen van de allerarmsten nagenoeg geen sinterklaascadeaus kregen.

‘Wij kinderen kregen ook geen Sinterklaascadeau. Moeder kreeg van de bakker wat gebroken koekjes, een enkele koek en een paar gebroken chocoladeletters; die waren voor de vier jongsten. De beide oudsten wisten wel dat Sinterklaas niet bestond, dus die konden wel zonder een geschenk.’³⁷⁴

Kinderen waren zich bewust van de sociale verschillen en dat niet iedereen evenveel cadeaus kreeg. Sommige kinderen gingen in het dorp bij de burgerhuizen langs, want daar had Sinterklaas ook iets voor hen gebracht. Voor veel armere kinderen was dat niet weggelegd. Zij kregen alleen thuis een enkel cadeautje, bijvoorbeeld een paar dobbelstenen, of iets eetbaars, zoals een stoetkerel of reepje. Wel werd er opgezet bij de haard, een klomp met een dikke wortel erin.³⁷⁵ Het kwam omstreeks 1930 voor dat er twee borden opgezet werden. Een bord werd gevuld met stoet, hooi, boerenkool of wortelen en bij de kachel gezet voor het paard. Hiernaast werd een leeg bord gezet. Het liedje *Sunnerkloas, dij goie bloud* werd gezongen. De volgende ochtend vonden de kinderen van alles op het bord: stoetkerels, swoan ien ’t nust (ook gemaakt van stoet), muizen, suikerbeesten, pepernoten, een zwijnenkop van marsepein en een speculaas in de

³⁷⁰ E.J. Onnekes-Huizenga, *Het menselijk leven in 't Groninger land* (1939) 33.

³⁷¹ Volkskundige vragenlijst: C25/Weeë, C37/Zandeweer, C75/Loppersum, C75*/Wirdum en C78a/Overschild.

³⁷² Volkskundige vragenlijst: C31/Uithuizen, C37/Zandeweer en C78a/Overschild.

³⁷³ T., ‘Over ons Dialect’.

³⁷⁴ Rijploeg-Sietsema, *Grepn uit het leven*, 52.

³⁷⁵ J.A. Fijn van Draat, ‘Het levensverhaal van een rustend landarbeider. Een Kurendrieve op ’t Hogelaand (7)’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 19 augustus 1971, 26.

vorm van een haan.³⁷⁶ Voor het afzouten van de oudere kinderen werd in Groningen een plak raapknol gegeven samen met een zakje zout.

Ouderen vierden het sinterklaasfeest in het begin van de twintigste eeuw in de Groninger regio's nagenoeg niet. Het was bijna uitsluitend een kinderfeest.³⁷⁷ Een uitzondering hierop was het personeel op de boerderijen. Boerenknechten en dienstboden zetten wel op. Zij gebruikten een halfmud vat (korenmaat van half hectoliter), die ze omgekeerd op de dorsvloer plaatsten, of een spintvat met koolbladeren of hooi. De volgende ochtend vonden zij een fles brandewijn, jenever, appels of een partij ollewieven. Dit waren een soort siroopkoeken, die in sinterklaastijd gebakken werden. Op de ochtend bestond het ontbijt uit schoten en krentenbollen. Tijdens de koffie werd er getrakteerd op oude wijven of een stukje koek.³⁷⁸

5.6.3 Stoeltjezettersavond in West-Friesland

Al in 1878 werd er in de *Hoornsche Courant* benadrukt hoe belangrijk de rol van vader in het huiselijke sinterklaasfeest was. Vaders hoorden thuis te zijn om samen met de echtgenote de voorbereidingen te treffen en samen met zijn gezin het Sint-Nicolaasfeest te vieren.³⁷⁹ In sommige Hoornse gezinnen werd op avonden voor 5 december strooiavond gehouden.³⁸⁰ De gebruiken in Hoorn waren vergelijkbaar met die in de rest van West-Friesland. Aan het eind van de negentiende eeuw werd het sinterklaasfeest ook in West-Friesland als huiselijk tijdverdrijf neergezet in de kranten.

Het opzetten van schoen of klomp en ophangen van kousen begon hier, net als in de andere regio's, enkele dagen tot weken tevoren. Kousen werden variërend van een tot twee weken tevoren opgehangen, al werd in enkele plaatsen gestart direct na Sint-Maarten.³⁸¹ De dag waarop de koemarkt in Hoorn werd gehouden, de tweede woensdag in november, gold ook als begindatum.³⁸² Voor het paard werd brood, hooi, roggebrood of een winterpeen in een schoen of klomp klaargezet. Uit de vragenlijst van het Meertens Instituut komt naar voren dat dit in nagenoeg alle West-Friese plaatsen gebruikelijk was.

³⁷⁶ Fré Toalsman, 'Opzetten', *Dagblad van het Noorden. Groningen Oost*, 2 december 2006, 13.

³⁷⁷ Volkskundige vragenlijst: C75/Loppersum.

³⁷⁸ M. Wiersema, *Het dorpsleven: tijdens de eeuwwisseling in het noordoosten van de provincie Groningen (Spijk)* (z.p. 1960) 13.

³⁷⁹ 'Toen wij nog kinderen waren!', *Hoornsche Courant voor stad en provincie*, 1 december 1878, 1.

³⁸⁰ O. H. C., 'Herinnering aan Strooiavond'.

³⁸¹ Volkskundige vragenlijst: E10/Sint Maarten en E28a/Heerhugowaard.

³⁸² Volkskundige vragenlijst: E32/Nibbixwoud.

Op sinterklaasavond werd er door sommigen een emmertje water bij gezet.³⁸³ Het zetten van het stoeltje bij de haard, het stoeltje zetten, is kenmerkend voor West-Friesland, maar dit gebruik beperkte zich meestal tot sinterklaasavond zelf. Sinterklaasavond werd ‘stoeltjezetterseivend’ genoemd.³⁸⁴

Op sinterklaasavond zaten kleine kinderen rond schemertijd rondom de kachel of bij de schoorsteen en zongen onder andere *Sinterklaas goedheilig man*. Sinterklaas bleef ook hier veelal ongezien.³⁸⁵ Wanneer het wel een lieflijk bezoek betrof, werden er soms door de kier van de deur lekkernijen naar binnen gestrooid, bestaand uit ‘kaakjes, opzettertjes, pepernoten, ulevellen en nog veel meer van al dat heerlijks.’³⁸⁶ Er werd warme chocolademelk gedronken, of een glaasje wijn of bisschop. Rond de kachel of open haard konden kinderen zich verder bezighouden met het poffen van kastanjes. Als het bedtijd was, sjouwden de kinderen hun stoeltjes en schoenen door de kamer en werd er bij de haard een liedje gezongen. Zodra zij naar bed waren, legden de ouders alle cadeaus op de stoeltjes.³⁸⁷ Soms werden stoeltjes afgedekt met witte lakens, waarop de cadeaus neergelegd werden.

De volgende ochtend mochten ook West-Friese kinderen geschenken zoeken. Daarna gingen zij naar andere familieleden, zoals ooms en tantes en grootouders.³⁸⁸ Net als in de andere regio’s mochten West-Friese kinderen bij familie en zelfs burens opzetten. Kousen werden onder andere gevuld met handjessamens (krentenbroodje gebakken in de vorm van gevouwen handen), speculaasvarkens, een lei en griffels of een prentenboek.³⁸⁹ Naarmate de welvaart toenam, werd de hoeveelheid cadeaus groter en werden cadeaus duurder. Het kwam voor dat er ook geschenken gegeven werden aan werknemers en huishoudelijke hulpen. Een meisje van 12 jaar, dat werkte als huishoudelijke hulp in een gezin met een pasgeboren baby, ontving een groot pakket met veel cadeaus, waaronder een schort, ansichtalbum, chocoladeletter, een grote taai- en speculaaspop, als blijk van waardering.³⁹⁰ West-Friese kinderen van 12 jaar kregen als ze nog in Sint geloofden, een

³⁸³ Volkskundige vragenlijst: E25/Oude Niedorp, E30/Abbekerk en E32a/Hauwert.

³⁸⁴ Lingerak, ‘Sunterklaas’, 147.

³⁸⁵ X. en IJ., ‘Sinterklaas’.

³⁸⁶ O. H. C., ‘Herinnering aan Strootiavond’.

³⁸⁷ Dixi, ‘Een Sinterklaaspraatje’, *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 2 december 1891, 2.

³⁸⁸ Friso, ‘’t Wordt Sinterklaas’, *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 29 november 1903, 5.

³⁸⁹ M. Zwaagdijk, ‘Sint-Nicolaas’, *De Speelwagen* 1 (1946) 282-283.

³⁹⁰ A. Hoozeboom-Meester, *Mijn herinneringen... uit het leven van een West-Friese vrouw* (Waarland 2001) 17-18.

zakje met gort als symbool voor het afzouten: zij waren te gortig. Wie niet wist wat ‘gortig zijn’ betekende, geloofde nog in Sinterklaas.³⁹¹

5.6.4 De viering binnenshuis voor volwassenen: postpakketjes en surprises

Onder volwassen gezinsleden werd het geven van cadeaus steeds populairder. In sommige gezinnen begon de voorpret al weken tevoren. Men lette extra op wat andere gezinsleden zeiden en probeerde te weten te komen wat ze graag wilden hebben, maar niet op een verlanglijst hadden gezet. Veel volwassenen gingen op sinterklaasavond kort de deur uit om de winkels te bezoeken, etalages te bekijken, aankopen te doen of bestellingen te plaatsen. Dit was vaak een haastzaak, want het liefst was men thuis, waar er wordt ‘gelachen en gestoeid en gesmuld’.³⁹²

In de eerste decennia van de twintigste eeuw werd het gebruikelijker om op sinterklaasavond heimelijk cadeaus te bezorgen bij familie, vrienden en kennissen buiten het eigen gezin.³⁹³ In stad Groningen werd het feest in 1928 ‘met veel animo gevierd’:

‘In den natten mistigen avond zag men overal geheimzinnige schaduwen
langs de huizen vlieden. Hier werd gebeld en spoedde zich een jongeling weg
met achterlating van een pakje voor de voordeur; daar stond een auto stil
en gaf een haastige chauffeur een pakket af.’³⁹⁴

Zodra de schemering viel, werd er veelvuldig bij huizen aangebeld. Het was in de straten van de steden een drukte van belang.³⁹⁵ Kon men pakjes niet persoonlijk bezorgen, dan hadden winkels bezorgdiensten beschikbaar om de gekochte cadeaus af te leveren. In de krant boden mensen zichzelf aan voor het bezorgen van pakjes op Sint-Nicolaasavond, waarbij een prompte bezorging en stilzwijgendheid gegarandeerd werden.³⁹⁶ Deze dienstboden waren jonge mannen en vrouwen van ongeveer twintig jaar oud, die tijdens de decemberdagen extra inkomsten vergaarden als bezorger.³⁹⁷ Pakjes werden naar

³⁹¹ Wouters, *Sinterklaaslexicon*, 290.

³⁹² ‘Sinterklaas’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 5 december 1899, 1.

³⁹³ ‘Sinterklaas-avond’, *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 8 december 1905, 2.

³⁹⁴ ‘De St. Nicolaasviering’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 6 december 1928, 2.

³⁹⁵ ‘Sint Nicolaasavond’, *Leeuwarder Courant*, 6 december 1917, 2.

³⁹⁶ Advertentie ‘bezorgen van pakjes’, *De Nieuwe Courant. Goedkoop Nieuws- en Advertentieblad voor West-Friesland*, 5 december 1894, 2.

³⁹⁷ ‘Sint-Nicolaasavond’, *Leeuwarder Courant*, 7 december 1912, 2.

binnen gegooid indien de deur niet op slot was, of bij de deur achtergelaten.³⁹⁸ Na het aanbellen was de bezorger gewoonlijk al weg. Cadeaus werden meegenomen naar binnen en direct uitgepakt door de ontvanger. Aan het cadeau werd een vers in kreupelrijm toegevoegd op zo'n manier, dat de ontvanger het zeker zou vinden. Wel moest dit gebeuren op een geheimzinnige wijze, zonder naamkaartje.³⁹⁹ De afzender werd niet vermeld.

Voor pakketjes die bezorgd moesten worden op grotere afstand was het postkantoor de aangewezen instantie. Op de postkantoren heerste aan het eind van de negentiende eeuw in de week voor 5 december een enorme drukte. Om alles onder controle te houden werden er in Leeuwarden op piekmomenten militairen ingezet.⁴⁰⁰ In de nieuwsbladen werd opgeroepen alles zo zorgvuldig mogelijk te verpakken.⁴⁰¹ Vooral huismoeders hadden het daar druk mee.⁴⁰² Er werden veel postpakketjes verzonden in Leeuwarden en in de middelgrote dorpen van de Wouden. In Leeuwarden werden in 1886 welgeteld 1839 pakketten verzonden en 1787 ontvangen. Drie jaar later liep dit op naar respectievelijk 2502 en 2650 pakketten.⁴⁰³ Wanneer een pakket onverhoopt verloren ging, werd er een vergoeding uitgekeerd door het Rijk.⁴⁰⁴

Bij het postkantoor in Groningen vormde zich in 1889 een immense rij voor de ingang van een speciaal aan Sint-Nicolaaspakketten gewijde ruimte. De politie werd ingezet om orde te houden. Postbezorgers waren omringd door stapels pakketten die in rijtuigen vervoerd moesten worden naar hun bestemming.⁴⁰⁵ In 1892 deed de directeur van het postkantoor in Sappemeer de oproep de pakketten stevig en zorgvuldig in te pakken en breekbare voorwerpen te verpakken in hooi of stro. Het postkantoor was op zondag open voor het brengen van pakketten.⁴⁰⁶ In 1895 werden er in Groningen eveneens militairen ingezet om de drukte van het pakket bezorgen te ondervangen.⁴⁰⁷

³⁹⁸ Volkskundige vragenlijst: E31/Midwoud, E32a/Hauwert, E37/Hoogkarspel.

³⁹⁹ N. v. N., 'Sinterklaasavond.', *Nieuwe Veendammer Courant*, 5 december 1911, 1.

⁴⁰⁰ 'Postpakketdienst Sint Nicolaas', *Leeuwarder Courant*, 9 december 1889, 1.

⁴⁰¹ J.A.W. Verschoor, 'Pakketten Sint Nicolaasfeest', rubriek 'Advertentiën', *Leeuwarder Courant*, 30 november 1886, 5.

⁴⁰² Hendrik Burger, 'Sinterklaasfeest ging bij ons boven alles. Herinneringen Hendrik Burger', *'t Kleine Krantsje*, 19 maart 1977, 5.

⁴⁰³ Rubriek 'Binnenland', mededeling bij gelegenheid van het Sint Nicolaasfeest door het postkantoor *Leeuwarder Courant*, 10 december 1886, 1; 'Leeuwarden, 7 december. Postpakketdienst', *Leeuwarder Courant*, 9 december 1889, 1.

⁴⁰⁴ 'Postpakketdienst Sint Nicolaas', *Leeuwarder Courant*, 9 december 1889, 1.

⁴⁰⁵ 'Praagjes op onbepaalde tijden', *Nieuwsblad van het Noorden*, 7 december 1889, 1.

⁴⁰⁶ P.J. Meerburg, 'Postpakket St. Nicolaas', *Volksblad Oost-Goerecht en Omstreken*, 30 november 1892, 5.

⁴⁰⁷ 'Stad en Dorp', *Nieuwsblad van het Noorden*, 6 december 1895, 2.

In Hoorn werd tevens rekening gehouden met toenemende drukte in sinterklaastijd. Het postkantoor was daarom in 1897 ook geopend op de zondag 5 december tussen 08:00 uur en 08:30 uur en tussen 10:00 en 10:30 uur voor het brengen van postpakketten.⁴⁰⁸ In 1909 was de zondagsrust belangrijker geworden en was de pakketdienst van de posterijen niet in bedrijf. Inwoners werd verzocht het feest op 6 december te vieren en hun postpakketten op die dag naar de post te brengen.⁴⁰⁹ Bovendien werd aangeraden om de waarde van kostbare pakketten te melden, zodat bij verlies het volledige bedrag gecompenseerd kon worden.⁴¹⁰ Exacte cijfers over postpakketten in Groningen en Hoorn ontbreken.

5.7 Activiteiten buitenshuis ter vermaak van de jeugd

Afgezouten worden of niet langer in Sinterklaas geloven betekende voor oudere kinderen niet het einde van de viering van het sinterklaasfeest. Naast de deelname aan het vieren van Sinterklaas in huiselijke kring, voorzag het sinterklaaslopen de jeugd eveneens in de mogelijkheid het vertier buitenshuis voort te zetten. Beide festiviteiten bestonden naast elkaar en deelname aan het een sloot meedoen aan het ander niet uit. In alle onderzoeksgebieden behoorde het sinterklaaslopen tot de gangbare gebruiken, al verschilde de mate van activiteit en verdween het niet overal even snel.

5.7.1 Sinterklaasomgangingen in Leeuwarden en de Friese Wouden

In Leeuwarden behoorde het sinterklaaslopen voor 1875 tot een jaarlijks terugkerend gebruik, zoals blijkt uit een summiere beschrijving van schrijver Tiede R. Dijkstra, waarnaar folklorist S.J. van der Molen verwijst.⁴¹¹ In deze beschrijving gaat het vermoedelijk om volwassenen. Vooral van voor de eeuwwisseling zijn er verhalen bekend dat er

⁴⁰⁸ Directeur van het Postkantoor, 'Posterijen', *Hoornsche Courant*, 5 december 1897, 1.

⁴⁰⁹ H.W. de Joncheere, 'Officieel gedeelte. St. Nicolaasviering.' en Hermans, directeur van het Postkantoor, 'Posterijen', *Hoornsche Courant*, 3 december 1909, 1.

⁴¹⁰ 'Postpakketten St. Nicolaas', *Hoornsche Courant. Nieuws- en Advertentieblad voor West-Friesland*, 23 november 1912, 2.

⁴¹¹ S.J. van der Molen, *De Friesche kalenderfeesten. Volksgebruiken van Westerlauwersch Friesland het geheele jaar rond* (Den Haag 1941) 103: 'Dijkstra vermeldt voorts, dat alle jaren de Sinterklazen in de stadsherberg samenkomen, de Tuinen om gaan en zoo naar het Vliet trekken. De nieuwsgierige menschen stroomden dan op het bolwerk samen teneinde om hun kluchten te kunnen lachen.'

jongemannen en boerenknechten deelnamen aan het sinterklaaslopen, soms te paard.⁴¹² Ook B. Jouwersma uit Kortezwaag schrijft in zijn jeugdherinneringen, die teruggaan naar de tweede helft van de negentiende eeuw, over jongemannen:

‘Tal van jonge mannen uit het dorp hadden zich dan in vreemde kleeren gestoken en gingen met veel lawaai van huis tot huis. Onherkenbaar als ze waren, wist men niet wie men in huis had, en menige kleine deugniet kroop achter moeders stoel, als de „St. Nicolaas" eens wat luid met den ketting rammelde, en was wat blij als die vreemde kerels weer de deur uitgingen.’⁴¹³

Sinterklaaslopen werd na de eeuwwisseling vooral gebezigd door jeugd in de leeftijd van ongeveer 10 tot 18 jaar. Beschrijvingen waaruit blijkt dat het sinterklaaslopen in Leeuwarden na 1875 tot de gangbare gebruiken behoorden, ontbreken echter.⁴¹⁴ In tegenstelling tot Leeuwarden was het sinterklaaslopen in de Friese Wouden tot omstreeks 1955 een veelvoorkomend gebruik, met name in armere plaatsen. Er zijn verschillen aanwijsbaar per gebied gedurende het Interbellum wat betreft de activiteit van het sinterklaaslopen: in sommige dorpen waren er veel meer sinterklaaslopers op pad dan in andere. Plaatsen waar het sinterklaaslopen zich het langst voordeed waren onder andere Oudega, Garijp, Suameer en Bergum, in de gemeentes Smallingerland, Achtkarspelen en Tietjerksteradeel (afb. 16).⁴¹⁵ Het was in vroeger tijden echter gebruikelijker en kwam voor in heel oostelijk Friesland.⁴¹⁶ Het sinterklaaslopen begon enkele avonden vooraf aan 5 december, met als drukste avonden 4 en 5 december. Naarmate het gebruik aan populariteit inboette, beperkte dit zich steeds vaker tot de avond van 5 december.

Toen de beeldvorming van de deftige Sint nog niet wijdverbreid was, hulden sinterklaaslopers zich in vodden, geitenvellen of keerden hun jassen binnenstebuiten. Ze maakten veel kabaal, ging grommend en brullend bij de huizen langs en vielen binnen

⁴¹² S.J. van der Molen, 'Sinterklazejeijen en Klausjagen. Parallellen tussen de Wouden en Zwitserland', *Friese Koerier*, 4 december 1952, 4.

⁴¹³ B. Jouwersma, 'Oude Friesche volksgebruiken', *Leeuwarder Courant*, 19 oktober 1929, 17.

⁴¹⁴ Of dit verband houdt met de georganiseerde sinterklaasfeesten op de Leeuwarder bewaarscholen, zou nader onderzoek uit moeten wijzen. Er wordt vanaf 1866 jaarlijks een Sint Nicolaasfeest georganiseerd door een damescommissie en in 1881 was het al enkele jaren gebruikelijk dat een deftige Sint daarbij aanwezig was, na het houden van zijn intocht: 'Liefdadigheid', *Leeuwarder Courant*, 18 oktober 1867, 2; 'Leeuwarden, 5 December', rubriek 'Binnenland', *Leeuwarder Courant*, 6 december 1884, 1.

⁴¹⁵ 'Sinteklazejeijen. Zeer oud, doch ieder jaar weer nieuw vermaak voor de jeugd', *Jouster Courant*, 29 november 1957, 1.

⁴¹⁶ Van der Molen, *De Friesche kalenderfeesten*, 104.

zonder toestemming te vragen.⁴¹⁷ De manier waarop zij zich gedroegen en waarop ze gekleed waren, kon afschrikwekkend zijn. Een 13-jarig meisje uit Surhuisterveen was rond 1914 zo geschrokken van de sinterklaaslopers, dat zij onder behandeling gesteld werd van artsen in Groningen; de schrik had haar sprakeloos gemaakt.⁴¹⁸ Vanaf ongeveer 1920 lijkt het kinderschrikelement van het sinterklaaslopen steeds verder op de achtergrond te raken in deze regio en ging de jeugd vooral op pad om een beloning te ontvangen, bij voorkeur geld.⁴¹⁹ Dat nam niet weg dat kleine kindjes de komst van de sinterklaaslopers nog steeds spannend vonden. Nog steeds werd er lawaai gemaakt en met verdraaide stem gevraagd of ze naar binnen mochten.⁴²⁰

In de jaren dertig en veertig van de twintigste eeuw was het op sinterklaasavond een drukte van belang in de straten, met in sommige dorpen een twintigtal paren of meer.⁴²¹ Kinderen gingen vaak in tweetallen op pad (afb. 17 en 18). De kleinste van het stel representeerde Piet en de ander moest Sinterklaas voorstellen. Bijnamen voor Sinterklaas waren Sinterom, Sintrom of Kaije.⁴²² Het gezicht van Piet was zwartgemaakt met houtskool of schoensmeer, al naargelang wat voorhanden was. Op zijn muts droeg hij een kippenveer en op zijn rug een takkenbos, in de hand had hij een zak of kussensloop. Het kwam ook voor dat hij een ketting of schel (bel) meesleepte. Het uiterlijk van degene die Sinterklaas voorstelde, ging langzaamaan steeds meer lijken op dat van de moderne Sint.⁴²³ Sint droeg een zelfgemaakt mombakkes van karton en op zijn hoofd een steek, en een baard en snor gemaakt van wol.⁴²⁴ De kleding van Sint bestond uit een wit laken dat om de middel werd gebonden of uit een wit hemd met witte broek, een mantel van papier, een oud gordijn of nachtpon van moeder en zwarte schoenen. De staf was ook zelfgemaakt, van bijvoorbeeld een oude hengel.

Op zeer afgelegen plaatsen als de Bergumer- en Suameerderheide droeg Piet een zwart laken en had Sint vlas over zijn schouders met een oude haardketting, en een

⁴¹⁷ '„Sinterklaezjen" in de Wouden spel der jeugd. Vroeger de boemannen in het donker', *Friese Koerier*, 2 december 1955, 7.

⁴¹⁸ 'Vijftig jaar geleden. Toen stond er in het Nieuwsblad. Sprakeloos.', *Nieuwsblad van het Noorden*, 30 januari 1964, 2.

⁴¹⁹ Bonnet-Bekkema, *De tijden veranderen*, 16.

⁴²⁰ S.J. van der Molen, 'In de Wouden' wemelt 't van kleine Sintroms en Pitsers. Stemmen worden onherkenbaar forbrutsen', *Leeuwarder Courant*, 4 december 1954, 13.

⁴²¹ S.J. van der Molen, 'Het Sinte Klaze-jeijen. Een merkwaardig St. Nicolaasgebruik in de Friesche Wouden', *Leeuwarder Nieuwsblad*, 4 december 1937, 5.

⁴²² Van der Molen, 'In de Wouden'.

⁴²³ C., 'De St. Nicolaas-jeijers', *Nieuwsblad van Friesland*, 3 december 1947, 2; '„Sinterklaezjen" in de Wouden.

⁴²⁴ Interview met twee oudbewoners van Suameerderheide, december 2014.

uitgeholde koolraap in de vorm van een gezicht, waarin een kaars brandde, op zijn hoofd.⁴²⁵ Aan de deur werden sinterklaasliederen gezongen, zoals *Sinterklaas Kapoentje*.⁴²⁶ Aan het einde van het bezoek hield Piet de zak of kussensloop uitnodigend open om duidelijk te maken dat daarin een beloning gedaan moest worden.⁴²⁷ In tijden van economische voorspoed zaten er in de zak pepernoten die Piet naar binnen strooide.⁴²⁸ Sinterklaaslopers waren niet overal welkom. Soms wachtte hen een emmer koud water.⁴²⁹

5.7.2 Sunterkloaslopers in het Groninger land

Het sinterklaaslopen behoorde ook in provincie Groningen tot de gangbare gebruiken, al ontbreken beschrijvingen uit de stad zelf uit deze periode. Beschrijvingen van de Groningse regio's bevatten dezelfde kenmerken als beschrijvingen uit de Friese Wouden. Het lawaai maken op straat begon omstreeks 1900 in de Groningse plattelandsregio's normaliter rond Sinterklaastijd. Er waren vele sunterkloazen actief, vooral in het Oldambt en de zuidelijker gelegen streken Veenkoloniën en Westerwolde.⁴³⁰ Het gemaskerd rondlopen door de straten hield een deel van december aan, in het Hogeland zelfs tot rond Kerstmis. Vaak waren sunterkloaslopers grotere jongens en boerenknechten, die met hun uitdossingen geheel niet leken op de moderne Sinterklaas. Zij droegen schebèlskoppen (maskers) en een wit laken of hemd over eigen kleding (afb. 19). Maskers waren verkrijgbaar bij de dorpswinkels of waren zelfgemaakt, in het laatste geval wit van kleur met uitgeknipte ogen. Het kwam tevens voor dat zij hun gelaat wit of zwart maakten.⁴³¹ Ze vulden hun klompen met stro en plakten een vlasbaard op.⁴³² Dikwijls behoorde een papieren steek tot de uitrusting.⁴³³ Doorgaans droegen zij een ketting in de hand, aan het been of om hun middel. Soms droegen ze een grote zwarte hoed, die het gezicht deels bedekte. Sunterkloaslopers kwamen soms per paard. Het betrof dan een groepje jongemannen dat 's avonds het dorp rondging. Ze vroegen om borrels, sigaren of geld.⁴³⁴

⁴²⁵ Van der Molen, 'Sinterklazejeijen en Klausjagen'; Van der Molen, *De Friesche kalenderfeesten*, 105-106.

⁴²⁶ Interview met twee oudbewoners van Suameerderheide, december 2014.

⁴²⁷ 'Gouden ure' voor 'klazen' van de Friese Wouden', *Friese Koerier*, 5 december 1956, 4.

⁴²⁸ '„Sinterklaezjen" in de Wouden.

⁴²⁹ Tj.W.R. de Haan, 'Opstellen en volksleven op een Friese Middelbare School', *Leeuwarder Courant*, 13 april 1950, 7.

⁴³⁰ D.J. van de Ven, 'Van Klaaskerel tot Kerstman', *Hamer* 1 (1940) afl.3, 25-29, aldaar 25.

⁴³¹ Onnekes-Huizenga, *Het menselijk leven*, 33.

⁴³² '„Sinterklaas, goed, heiligman"', *De Heerenveensche Koerier*, 23 november 1950, 9.

⁴³³ Volkskundige vragenlijst: C159/Veendam.

⁴³⁴ Volkskundige vragenlijst: C/85 Wagenborgen en C88/Woldendorp; '„Sinterklaas, goed, heiligman"', *De Heerenveensche Koerier*, 23 november 1950, 9.

Sunterkloaslopers gingen langs de huizen en tikten op de ramen, maakten veel lawaai en vroegen met vervormde stemmen naar stoute kinderen, om schrik aan te jagen.⁴³⁵ In onder andere Wagenborgen, Warffum, Uithuizen, Uiterburen en Tjamsweer kwamen ze aan de deur en riepen ‘bin hier ook stoute kinder.’ Ook werd er hard aangebeld, naar binnen geschreeuwd en met stokken op de stoep geslagen.⁴³⁶ Ze kregen dan een sigaar of dubbeltje en vertrokken naar het volgende huis. In sommige huizen werden ze binnengelaten om zich aan de kinderen te tonen.⁴³⁷ In een deel van de Groninger plaatsen verdween het sunterkloaslopen voor de eeuwwisseling of vanaf circa 1900 steeds meer.⁴³⁸ Rond 1940 kwam het sunterkloaslopen in het Hogeland en het Oldambt echter nog steeds voor. Opvallend is dat dit vaak plaatsen zijn die dicht bij de Duitse grens liggen.⁴³⁹ In Ganzedijk ging het gebruik in oorlogstijd geheel verloren.⁴⁴⁰

5.7.3 Klaasommegangen in West-Friesland

In Hoorn en West-Friesland was het sinterklaaslopen al bijna geheel in onbruik geraakt voor 1875. Beschrijvingen van sinterklaaslopers in Hoorn na 1875 ontbreken. Tegen de eeuwwisseling waren verhalen over klaasommegangen in West-Friesland soms alleen nog bekend door overlevering van familieverhalen:

‘Het volgende kan ik dus niet voor Zwaagdijk, maar wel voor Wognum invullen. Sinterklaasavond (5 december) te Wognum in 1856. Op die avond liepen er boerenknechten over straat, die zich roetzwart hadden gemaakt. Ze hadden kettingen bij zich, waarmee ze rammelden en de maiden trachtten te vangen. Ze kwamen in de woningen, smakten met pepernoten tegen de zoldering en bromden dat de kinderen hun een hand moesten geven. Ze werden Sinterklazen genoemd. Er was dus niet 1 sinterklaas, maar er liepen er verscheidene tot grote schrik van meisjes en kinderen. Een Sinterklaas als bisschop bestond toen niet.’⁴⁴¹

⁴³⁵ Onnekes-Huizenga, *Het menselijk leven*, 116; Wouters, *Sinterklaaslexicon*, 87.

⁴³⁶ Volkskundige vragenlijst: C62a/Rodehaan, C127/Eexta, C128/Scheemda, C161/Winschoten.

⁴³⁷ Volkskundige vragenlijst: C163/Oude Pekela.

⁴³⁸ Volkskundige vragenlijst C125/Zuidbroek, C127/Eexta, C128/Scheemda, C148a/, C157/Meeden en C157*/Westerlee.

⁴³⁹ Volkskundige vragenlijst: C62a/ Rodehaan, C85/Wagenborgen, C122/Nieuwolda, C126/Uiterburen, C159/Veendam, C161/Winschoten en C163/Oude Pekela.

⁴⁴⁰ Volkskundige vragenlijst: C133a/Ganzedijk.

⁴⁴¹ Volkskundige vragenlijst: E35b/Zwaagdijk noordzijde.

Een uitzondering hierop waren de plaatsen Stompetoren, waar het sinterklaaslopen aan het eind van de negentiende eeuw nog wel voorkwam, en Abbekerk, waar rond 1910 nog sinterklaaslopers gezien werden.⁴⁴² Er begaven zich in Stompetoren meerdere sunderklazen op straat. Zij werden door medespelers of medeplichtigen in huis toegelaten, waar ze rammelden met kettingen, bromden en lawaai maakten. Wel lieten ze kinderen met rust en aasden op de jongelui. In vergelijking met de eilanden ging het er beschaafder aan toe.⁴⁴³ Beschrijvingen over hoe zij zich uitdosten ontbreken vooralsnog. Duidelijk is, zo blijkt ook uit de vragenlijst van het Meertens Instituut, dat het sinterklaaslopen in West-Friesland een zeldzaamheid was en dat het gebruik nagenoeg overal verdwenen was. In 1933 werd er in Venhuizen een verordening afgekondigd tegen het sinterklaaslopen, maar feitelijke beschrijvingen uit Venhuizen van het sinterklaaslopen zelf ontbreken.⁴⁴⁴

5.8 Activiteiten voor volwassenen buiten het huiselijke feest

Op sinterklaasavond werden er ook voor volwassenen activiteiten buitenshuis georganiseerd. In Leeuwarden, Groningen en Hoorn speelde dit zich vooral af in de binnenstad. De activiteiten hadden over het algemeen te maken met het spelen van kansspelen en behendigheidsspelen, zoals loterijen, tombola's en prijsbiljarten, en begonnen overdag al. Ze werden op uiteenlopende plekken gehouden, waaronder in herbergen, kroegen, tapperijen, bakkerijen, koffiehuisen, bij poeliers, marktkramen en in winkels. Hoe deze avonden verliepen in de drie steden en de bijbehorende regio's wordt in deze paragraaf verder uiteengezet.

5.8.1 Vertier buitenshuis in Leeuwarden en de Friese Wouden

In Leeuwarden was het sinterklaasfeest rond de eeuwwisseling voor velen nog geen huiselijk feest.⁴⁴⁵ Mensen gingen de stad in om winkels en etalages te kijken, maar ook om mee te doen aan loterijen en kansspelen waarmee prijzen te winnen vielen. 's Middags stonden op het Waagplein verklede jongelui met trommels gevuld met voorwerpen,

⁴⁴² Volkskundige vragenlijst E30/Abbekerk.

⁴⁴³ Volkskundige vragenlijst: E47a/Stompetoren.

⁴⁴⁴ Rubriek 'Raad Venhuizen', 'De politieverordening. – Sinterklaas op de proppen', *Nieuwe Hoornsche Courant*, 16 december 1933, 4; Volkskundige vragenlijst E40a/ Venhuizen: geen melding van sinterklaaslopers in Venhuizen.

⁴⁴⁵ 'St. Nicolaasavond op straat', *Leeuwarder Courant*, 7 december 1904, 5.

waarmee zij lawaai maakten en passanten probeerden over te halen mee te doen aan een taartloterij.⁴⁴⁶ Winkels en woningen openden op sinterklaasavond hun deuren en lieten de gaspitten branden, zodat voorbijgangers wisten welke ondernemers iets te bieden hadden.⁴⁴⁷ Er heerste grote drukte op straat, vooral bij de koek- en banketbakkers, waar tegen sluitingstijd de overgebleven waar verloot werd onder de bezoekers.⁴⁴⁸ 's Avonds ging het er met name op het Waagplein rumoerig aan toe. Het plein was gevuld met tenten en kraampjes. Er galmde geschreeuw en getrommel van marktkooplui. Met 'belgelui en klokgetjingel' probeerden zij de aandacht te trekken van voorbijgangers en hen te verleiden tot het spelen van kansspelen, waarmee een verscheidenheid aan lekkernijen gewonnen kon worden.⁴⁴⁹ Om dit kracht bij te zetten, plaatsten de marktkooplui grote taaiopoppen aan de balken van hun kramen en achterkant van de tentdoeken.⁴⁵⁰

In diverse gelegenheden werden kansspelen gespeeld, waaronder schutjassen, kienen, kaarten en dobbelen. Tombola's, ook wel 'draaiende zon' genoemd, vooral zonder nietjes, waren ook in trek. In de *Leeuwarder Courant* werden omstreeks 1870 advertenties geplaatst met uitnodigingen mee te doen aan loterijen en tombola's. Er viel van alles te winnen: gebak, taarten, tabak en sigaretten, taai, vetgemeste eenden, ganzen en fazanten, hazen en ander wild. Daags tevoren werden de dieren tentoongesteld en fungeerden als 'uithangbord' bij de betreffende zaak, zodat in een oogopslag duidelijk werd wat de prijzen waren. Op locaties met de meest begeerde prijzen stonden rijen mensen te wachten hopende een lot in de wacht te slepen.⁴⁵¹ Deelnemers aan loterijen in cafés en herbergen werden voorzien van een rijkelijke hoeveelheid alcohol. Het kwam voor dat de prijswinnaars naar huis togen met de buit over hun schouder, om thuis te komen met slechts een paar eendekoppen aan een touwtje.⁴⁵²

De activiteiten die georganiseerd werden in veel plaatsen in de Friese Wouden, zijn vergelijkbaar met de activiteiten in Leeuwarden.⁴⁵³ Er werden loterijen en kansspelen

⁴⁴⁶ Anoniem, 'Laat-19^e-eeuwse jeugdherinneringen van een anoniemus. Herinneringen van vroeger.', *Historisch Centrum Leeuwarden*. <https://historischcentrumleeuwarden.nl/stad/personen/234-stad/personen/laat-19de-eeuwse-jeugdherinneringen-van-een-anonymus>, laatst geraadpleegd op 7 februari 2020.

⁴⁴⁷ 'St. Nicolaasavond op straat', *Leeuwarder Courant*, 7 december 1904, 5.

⁴⁴⁸ D.P.J. de Jonge, 'Sint Nicolaas in Friesland', *Friesch Dagblad*, 23 november 1984, 13.

⁴⁴⁹ 'Stadsnieuws', *Leeuwarder Courant*, 7 december 1900, 1.

⁴⁵⁰ 'St. Nicolaasavond op straat', *Leeuwarder Courant*, 7 december 1904, 5.

⁴⁵¹ Ibidem.

⁴⁵² 'Sinterklaasviering in Leeuwarden in vroeger tijden', *Historisch Centrum Leeuwarden*.

<https://historischcentrumleeuwarden.nl/stad/andere-onderwerpen/71-stad/andere-onderwerpen/sinterklaasviering/354-sinterklaasviering>, laatst geraadpleegd op 8 februari 2020.

⁴⁵³ Bonnet-Bekkema, *De tijden veranderen*, 17-18.

georganiseerd in cafés en herbergen, waaraan op de vroege avond ook kinderen mochten deelnemen.⁴⁵⁴ Veel gemeenten hadden een groot tal herbergen, kroegen en cafés: in 1860 waren er in gemeente Achtkarspelen 123 tapperijen bekend.⁴⁵⁵ In andere dorpen in de Wouden, zoals Drachten, was ook een groot aantal te vinden.⁴⁵⁶ In gemeente Opsterland waren er 118 geregistreerde cafés en herbergen in 1894, wat neerkomt op driemaal de wettelijk toegestane hoeveelheid. Daarnaast bestond er nog een zeer groot tal onbekende stille kroegen, die meestal uitgebaat werden door weduwen en arbeiders, waarvan de exacte cijfers niet bekend zijn. Op sinterklaasavonden werden ook hier loterijen gehouden.⁴⁵⁷ Deze werden echter buiten de publiciteit gehouden; reclame ging van mond tot mond. Slechts een enkele keer werd er een advertentie geplaatst met een uitnodiging. Pas na 1900 werden er vaker advertenties geplaatst om loterijen te promoten. Loten konden enkele dagen tevoren worden gekocht. De prijzen werden direct meegenomen of konden thuisbezorgd worden.⁴⁵⁸

5.8.2 Activiteiten op sinterklaasavond in stad Groningen, Hogeland en Oldambt

In *Nieuwsblad van het Noorden* werd eveneens geadverteerd met tombola's, loterijen en jaspertijen. Sinterklaasavond werd over het algemeen op de avond van 5 december gehouden. Indien dit op een zondag viel, droeg de burgemeester aan ondernemers op hun onderneming te openen op 6 december middels een bericht in de krant.⁴⁵⁹ In stad Groningen heerste omstreeks 1900 een soortgelijke drukte als in Leeuwarden op sinterklaasavond.⁴⁶⁰ Er werden loterijen en tombola's gehouden en kansspelen georganiseerd, winkels en cafés werden drukbezocht.⁴⁶¹ Bij de havens, de veemarkt en in de oude binnenstad waren in 1910 ongeveer 175 cafés gevestigd.⁴⁶²

In de Groninger regio's werden er soortgelijke activiteiten georganiseerd aan het eind van de negentiende eeuw: jas- en biljartpartijen om eenden en Sint-Nicolaasgoed,

⁴⁵⁴ Hazewindus, 'In Sinterklaesjoun'.

⁴⁵⁵ Dirk R. Wildeboer, 'Van het gebruik van sterke drank in vroeger tijden', *Binnen Buitenpost*.

<http://www.binnenbuitenpost.nl/buitenpost/geschiedenis/vansterkedrank.html>, laatst geraadpleegd op 9 februari 2020.

⁴⁵⁶ H. Zwart, 'Vroegere herbergen in Drachten', *De Neitiid* (1989) afl. 4, 17-19.

⁴⁵⁷ J. Frieswijk, *Waar blijft de tijd. 1000 jaar Friese Wouden*. Deel 15. Vrije tijd, dorpsfeesten en verenigingsleven (Zwolle 2009) 37-39.

⁴⁵⁸ Hazewindus, 'In Sinterklaesjoun'.

⁴⁵⁹ J.F. van Iddekinge, 'Notificatie', *Groninger Courant*, 30 november 1824, 1; J.F. v.d. Blij, rubriek 'Advertentiën', mededeling 'Sint-Nicolaasfeest', *Nieuwsblad van het Noorden*, 27 november 1920, 4.

⁴⁶⁰ 'Brieven uit Groningen', *Provinciale Drentsche en Asser Courant*, 13 december 1909, 1.

⁴⁶¹ 'Los en Vast', *Nieuwsblad van het Noorden*, 27 november 1910, 13.

⁴⁶² Duijvendak en De Vries, *Stad van het Noorden*, 97.

verlotingen van eendvogels en ganzen, tombola's zonder nieten. Krentenbollen werden de dag erna thuisbezorgd bij de winnaars.⁴⁶³ In krantenadvertenties van na 1900 worden dergelijke activiteiten nauwelijks meer vermeld, al wil dit niet zeggen dat er geen activiteiten meer plaatshadden. Nog steeds was er vermaak buitenshuis, zoals het optreden van een 'café concert-gezelschap' en het groot Sint-Nicolaasbal met verrassingen dat jaarlijks werd gehouden in hotel Struvé te Sappemeer.⁴⁶⁴

5.8.3 Sinterklaasavonddrukte in Hoorn en West-Friesland

In Hoorn was er in de negentiende eeuw en begin twintigste eeuw op sinterklaasavond voor volwassenen eveneens vertier te vinden buitenshuis, al werd het bij de bakkerijen al rond 1893 minder druk. Een mogelijke verklaring daarvoor was dat mensen liever naar de stad gingen om geschenken te kopen van meer blijvende waarde in plaats van geld uit te geven aan krentenbollen en andere etenswaar.⁴⁶⁵ Begin twintigste eeuw werd er echter nog steeds feest gevierd in tal van Hoornse gelegenheden. Nadat kinderen naar bed gebracht waren, begaven de ouderen zich op straat. Sinterklaasavond werd in West-Friesland 'smakavond' genoemd. Smakken was een typisch Noord-Hollands wintervermaak, waarbij men een smakbord gebruikte, een houten bak waarin de deelnemers op sinterklaasavond in dobbelden, om pepernoten, koek of krentenbrood.⁴⁶⁶

Op Roode Steen, het voornaamste plein van Hoorn, klonk het gebel van de 'rollebol' en vrijers en vrijsters gemaakt van speculaas stonden gereed voor de smakavond.⁴⁶⁷ Er werden verlotingen gehouden waarbij onder andere poppen van taaitaai en speculaas gewonnen konden worden.⁴⁶⁸ Er stonden rijen met tenten en het plein was bezaaid met kraampjes, waar 'speculazen poppen en taai-taaie mannen de grootte hadden van de meest forsche inwoners onzer stad.'⁴⁶⁹ Ook banket, taarten, vis, worst en speelgoed werden verloot. In elke kraam kon het *Rad van Avontuur* gespeeld worden. Het was zeer luidruchtig door de honderden bezoekers en de marktkramers die hun stem verhieven om

⁴⁶³ J.P., 'Vol verwachting klopt ons hart', *De Noord-Ooster*, 5 december 1940, 3.

⁴⁶⁴ Advertentie Hotel Struvé, *Nieuwsblad Oost-Goorecht en omstreken*, 4 december 1926, 2.

⁴⁶⁵ A. Klaproos, 'Uit de Streek', *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 10 december 1893, 1-2.

⁴⁶⁶ Wouters, *Sinterklaaslexicon*, 242.

⁴⁶⁷ 'St. Nicolaas', *Nieuwe Hoornsche Courant. Nieuws- en Advertentieblad*, 5 december 1903, 3.

⁴⁶⁸ 'De Smakavond', *Nieuwe Hoornsche Courant. Nieuws- en Advertentieblad*, 6 december 1905, 2.

⁴⁶⁹ 'Stadsnieuws. Van den torenwachter', *Nieuwe Hoornsche Courant. Nieuws- en Advertentieblad voor Hoorn en omgeving*, 13 november 1927, 1.

loten aan de man te brengen.⁴⁷⁰ In verschillende cafés kon worden gedanst en ‘draaiden de jongelui lustig in het rond’.⁴⁷¹

Er golden op 5 en 6 december aangepaste sluitingstijden van dranklokaliteiten. In Enkhuizen stond in 1909 een bericht uit naam van de burgemeester in de krant over de sluiting van de tapperijen en andere voor het publiek toegankelijke plaatsen voor openbare vermakelijkheden. Ter gelegenheid van het sinterklaasfeest mochten deze op 6 december openblijven tot 1 uur ’s nachts.⁴⁷² Indien 5 december op een zondag viel, werd ook in West-Friesland de viering gehouden op de maandag.⁴⁷³ In Hoorn werd geen vergunning verleend voor het plaatsen van marktkramen op Roode Steen indien 5 december op zondag viel, maar werden er voor de maandag erna vergunningen afgegeven.⁴⁷⁴ In 1910 stond er opnieuw een bericht in de krant over de sluitingstijden, met nu ook expliciet vermeld dat het maken van muziek en dans gedurende deze tijd geoorloofd was.⁴⁷⁵ Uit diverse verslagen in lokale kranten blijkt echter, dat lang niet iedereen zich aan de sluitingstijden en aan de wettelijke verplichtingen voor het schenken van drank aan minderjarigen hield. Er werden regelmatig boetes opgelegd aan caféhouders en bakkers voor het overtreden van de wet.⁴⁷⁶

In de kranten in West-Friesland werden advertenties gepubliceerd, die aangeven dat in West-Friese dorpen verschillende activiteiten georganiseerd werden op sinterklaasavond. Er werden tombola’s, bazaars, sjoelpartijen, prijsbiljarten, potspel (een soort biljartspel) en loterijen gehouden. Verlotingen en andere activiteiten vonden gewoonlijk ’s avonds plaats.⁴⁷⁷ Er waren verscheidene prijzen te winnen, waaronder banketletters, hammen, gerookte palingen, Hoornsche broeders en vetgemeste konijnen. Bij de tombola die gehouden werd door de barbier op Breed in Hoorn was er een gouden dames remontoir

⁴⁷⁰ Joh.H. Ridderikhoff, ‘Hart van Hoorn (2). Van Rode naar Blauwe Steen’, *Oud-Hoorn* 6 (1984) afl. 2, 9-17, aldaar 12.

⁴⁷¹ ‘St. Nicolaas’, *Nieuwe Hoornsche Courant. Nieuws- en Advertentieblad*, 5 december 1903, 3.

⁴⁷² T.L. Quanjer, ‘Sluiting Tapperijen’, *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 4 december 1909, 1.

⁴⁷³ W. van Waning, ‘St. Nicolaasviering’, *Hoornsche Courant*, 3 december 1909, 1; ‘Bekendmaking’, *Enkhuizer Courant. Nieuws- en Advertentieblad*, 28 november 1880, 1.

⁴⁷⁴ W. van Waning, rubriek ‘Officieel Gedeelte’, ‘Kennisgeving’, *Hoornsche Courant*, 28 november 1897, 1.

⁴⁷⁵ Hoytema van Konijnenburg, ‘Sluiting Tapperijen’, *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 3 december 1910, 5.

⁴⁷⁶ ‘Uit de kantonsrechtzitting te Hoorn’, *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 13 januari 1912, 7.

⁴⁷⁷ Advertenties ‘Heden ontvangen’ en ‘Sint Nicolaas etalage’, *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 29 november 1885, 1.

horloge te winnen.⁴⁷⁸ Andere winkeliers probeerden de aandacht te trekken met wat minder luxueuze artikelen. Bij een bakker in de Westerstraat in Enkhuizen werden in 1894, net als in voorgaande jaren, twee grote taaipoppen verloot met elk een gewicht van 20 pond.⁴⁷⁹ Bij broodbakker Krul in Andijk konden kopers van krentenbollen zelfs geld toe krijgen, zo adverteerde hij. Om de verkoop te stimuleren had hij een partij krentenbollen klaarstaan met in sommige een kwartje of halve gulden gebakken, waarvoor gesmaakt kon worden.⁴⁸⁰ Wie geen behoefte had aan deze drukte op straat, maar toch het vertier buitenshuis zocht, kon het jaarlijkse bal bezoeken, met muziek en voordrachten.⁴⁸¹

5.9 De intensivering van het huiselijke sinterklaasfeest

Na de eeuwwisseling traden er door de komst van enkele nieuwe wetten, die in het hoofdstuk hierna verder worden besproken, een aantal veranderingen op in de viering buitenshuis. Er was na 1904 veel minder buitenvolk op de been, wat ten koste ging van de omzet van onder anderen de Hoornse kasteleins.⁴⁸² De marktkooplui op het Waagplein in Leeuwarden verdwenen.⁴⁸³ In de loop van de jaren verdwenen de kraampjes in Enkhuizen bovendien door ‘de verfijning en meerdere verscheidenheid van consumptie-artikelen, de vordering der lichttechniek en de grotere pracht van de étalages’.⁴⁸⁴ Openingstijden van winkels veranderden eveneens door wetswijzigingen. In kranten werd aangestipt dat wanneer 2, 3, 4 of 5 december op een zondag viel, de winkels van 5 uur ‘s ochtends tot ‘s avonds 8 uur geopend mochten zijn.⁴⁸⁵ Daarmee was het bezoeken van de etalages op een zondagse avond niet langer mogelijk.

Loterijen, dobbelspelen en tombola’s werden vervangen door bekwaamheids- en behendigheidsspellen, zoals ringwerpen, potspelen, sjoelen en biljarten.⁴⁸⁶ Vaak namen

⁴⁷⁸ Advertentie ‘Smakavond’, *De Nieuwe Courant. Goedkoop Nieuws- en Advertentieblad voor West-Friesland*, 1 december 1897, 1.

⁴⁷⁹ Advertentie ‘De prima Boterspeculaas’, *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 23 november 1894, 4.

⁴⁸⁰ Advertentie ‘Voordeelig aanbod’, *Enkhuizer Courant. Nieuws- en Advertentieblad*, 1 december 1878, 3.

⁴⁸¹ Advertenties Sint Nicolaas, *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 5 december 1900, 3; Advertenties Sint Nicolaas, *De Nieuwe Courant. Goedkoop Nieuws- en Advertentieblad voor West-Friesland*, 3 december 1902, 4.

⁴⁸² ‘De Smakavond’, *Nieuwe Hoornsche Courant. Nieuws- en Advertentieblad*, 6 december 1905, 2.

⁴⁸³ ‘De St. Nicolaasavond’, *Leeuwarder Courant*, 7 december 1907, 1.

⁴⁸⁴ D. Brouwer, *Enkhuizen: aantekeningen uit het verleden*. Deel 3 (Enkhuizen 1949).

⁴⁸⁵ ‘De winkels op Sinterklaasdag’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 17 november 1937, 2.

⁴⁸⁶ Bonnet-Bekkema, *De tijden veranderen*, 18.

jongens en mannen hieraan deel. Meisjes mochten ook meedoen, maar dit gebeurde in de praktijk nauwelijks.⁴⁸⁷ In Friesland werd het kienen gebruikelijker in cafés en herbergen, omdat het kienspel niet tot hazardspel werd gerekend.⁴⁸⁸ Een ander alternatief was de grabbelmand.⁴⁸⁹ Het smakken in West-Friesland bleef niettemin nog decennia voortbestaan. Nog steeds werd er in advertenties aangekondigd dat gesmakt kon worden om prijzen, wat voornamelijk gebeurde in plaatselijke cafés.⁴⁹⁰ De verscheidenheid aan prijzen bleef bestaan: rollades, oranjekoek, een pot zure haring, doos sigaretten of kistje mandarijnen behoorden tot de prijzenpot.

Naast de huiselijke viering waarbij de kinderen centraal stonden en de activiteiten buitenshuis, werd het sinterklaasfeest in toenemende mate ook een huiselijk feest voor volwassenen. Voor 1900-1920 lag het zwaartepunt van het sinterklaasfeest bij huisgezinnen op de ochtend van 6 december, daarna kwam dit steeds meer te liggen op 5 december, de sinterklaasavond zelf.⁴⁹¹ Bij rijkere huisgezinnen in de steden speelde het sinterklaasfeest zich 's avonds steeds nadrukkelijker binnenshuis af en bleven ook volwassenen thuis. Ook werd het feest aangegrepen om minder bedeelden te laten delen in de rijkdom, waartoe telkens vaker expliciet werd opgeroepen.⁴⁹² Het werd gebruikelijker dat volwassenen ook cadeaus ontvingen.

Rond 1920 werd het bezorgen van pakketjes op sinterklaasavond gangbaarder en steeds vaker werden pakketjes op de avond van 5 december al gegeven. Bovendien kwam het opzetten steeds minder voor. De drukte die heerste op straat nam almaar verder af en ouderen, met name huisvaders, die voorheen ook veelal hun vertier buitenshuis zochten, bleven vaker thuis.⁴⁹³ Daarnaast was het rond 1948 de gewoonte bij bakkerijen geworden om overdag bestellingen te bezorgen voor sinterklaasavond. In decennia daarvoor hadden bakkers het op sinterklaasavond mede ontzettend druk, doordat alle bestellingen op de avond zelf moesten worden geleverd en omdat er loterijen gehouden werden. Nu dat niet

⁴⁸⁷ M. Kuipers-Kroes, 'Sinterklaas', *'t Kleine Krantsje*, 21 oktober 1972, 10.

⁴⁸⁸ 'Het kienspel', *Nieuwsblad van het Noorden*, 1 december 1904, 2.

⁴⁸⁹ 'Praatjes uit Venhuizen', *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 1 december 1905, 1.

⁴⁹⁰ Advertenties van café Hondius, café Beets en café van heer Houtman, *De Nieuwe Courant. Goedkoop Nieuws- en Advertentieblad voor West-Friesland*, 25 november 1931, 4.

⁴⁹¹ 'Sinterklaasavond', *Leeuwarder Courant*, 6 december 1930, 2.

⁴⁹² 'Sint-Nicolaas', *Nieuwsblad van het Noorden – Zondagsblad*, 29 november 1891; 'Sint Nikolaas', *Nieuwsblad van het Noorden*, 4 december 1895, 1; 'Sinterklaas.', *Nieuwsblad van het Noorden*, 6 december 1896, 1.

⁴⁹³ 'Sinterklaasavond in de stad', *Leeuwarder Courant*, 6 december 1929, 2.

meer het geval was, kon ook de bakker sinterklaasfeest vieren in huiselijke kring en bleven de deuren van de bakkerijen gesloten.⁴⁹⁴

5.10 Conclusie

Ondernemers startten tussen 1875 en 1950 enkele weken voor het sinterklaasfeest met de voorbereidingen. Via krantenadvertenties, aanbiedingen en acties probeerden zij klanten te trekken. In vergelijking met stad Groningen en Leeuwarden was het aantal advertenties met cadeauartikelen in Hoornse dagbladen beperkt, vooral Groninger ondernemers plaatsten veelvuldig advertenties. Het aanbod artikelen was zeer divers en richtte zich op mannen, vrouwen en kinderen. In Groningen en Leeuwarden nam het aantal advertenties na 1890 een grote vlucht, in de andere steden en regio's gebeurde dit na de eeuwwisseling. Advertenties en aanbod bleven in de regio's eerst nog achter bij de steden, al was er in de lokale Groninger dagbladen al vroeg een divers assortiment. De verscheidenheid en het aantal artikelen nam na 1900 sterk toe. Voor het presenteren van artikelen maakten winkeliers gebruik van sinterklaasetalages en Sint-Nicolaastafels. In de dagen voor 5 december bezochten mensen veelvuldig de winkels en bakkerijen om inkopen te doen. Om extra inkomsten te verwerven zetten winkeliers en bakkers venters in. Bovendien hadden Leeuwarden en Hoorn sinterklaasmarkten die jaarlijks op een bepaalde dag plaatsvonden. Deze fungeerden als markt voor cadeauartikelen en als ontmoetingsplaats voor jongeren uit het omliggende gebied.

Het huiselijke sinterklaasfeest en de beeldvorming van de deftige Sint werd in burgergezinnen in de steden als eerste de norm. Gezinsleden vermaakten zich thuis met gezelschapsspelen, eten en drinken. Op 5 december werd er door kinderen bij de haard gezongen, werd er opgezet en werden cadeaus de volgende ochtend gezocht. Het opzetten verschilde per regio slechts in details. Volwassenen namen ook steeds ferventer deel aan het feest. In het begin van de twintigste eeuw werd het een trend surprises en pakjes bij familie en bekenden thuis te (laten) bezorgen. Op sinterklaasavond bleef Sinterklaas zelf voor een groot deel van de bevolking ongezien. Wel werden in alle regio's tijdens het

⁴⁹⁴ 'Drukke dagen voor banketbakkers. "Graag 'n boterletter en wat marsepein"', *Dagblad voor West-Friesland. Editie voor Hoorn*, 29 november 1948, 4.

Interbellum boemanachtige sinterklaasfiguren gesignaleerd die op huisbezoek kwamen. Ze droegen maskers of hadden een zwartgemaakt gelaat en waren angstaanjagend qua uitdossing en gedrag voor kleine kinderen. In de steden verdwenen zij voor 1900 uit het straatbeeld. In het Interbellum vond een deftige Sint, al dan niet bij het huisbezoek, steeds meer ingang buiten de steden. Hoe uitgebreid het sinterklaasfeest gevierd werd was voornamelijk afhankelijk van welstand en sociale klasse. Op het platteland werd er weinig aan het feest gedaan wegens het gebrek aan financiële middelen. Naarmate de welvaart toenam, vierden meer mensen uit diverse sociale lagen het sinterklaasfeest.

Naast de huiselijke sinterklaasviering was het sinterklaaslopen een veelvoorkomend gebruik. Voordat de beeldvorming van de deftige Sinterklaas wijdverbreid raakte, hulden sinterklaaslopers zich in vossen, lakens, geitenvellen of keerden hun jassen binnenstebuiten. Naarmate de deftige Sint bekender raakte, werden ook de kleding en attributen meer volgens het boekje gemodelleerd. In Leeuwarden, stad Groningen en Hoorn dateren de laatste beschrijvingen van sinterklaaslopers van voor 1900. In West-Friesland was sinterklaaslopen na de eeuwwisseling een zeldzaamheid, terwijl het in de Groninger regio's en de Friese Wouden tussen 1900 en 1940 nog veelvuldig voorkwam. Wel betrof het na 1900 enkel nog jeugd die eraan deelnam, jongemannen lieten zich niet meer met het gebruik in. In de Friese Wouden en de Groninger regio's verdween het sinterklaaslopen tussen ongeveer 1940 en 1955 voorgoed.

Voor volwassenen werden er ook activiteiten buitenshuis georganiseerd. Loterijen, kansspelen en behendigheidsspelen werden in diverse lokaliteiten en op marktplaatsen in de steden en dorpen gehouden. Enkele nieuwe wetten veroorzaakten veranderingen: loterijen werden verboden, drankgebruik werd ingeperkt en openingstijden van winkels en openbare gelegenheden veranderden, wat zorgde voor een afname van de drukte op straat. Het bezorgen van pakketjes aan huis werd gangbaarder vanaf 1920, volwassenen raakten sterker betrokken bij de viering binnenshuis en het feest speelde zich steeds meer af in de gezinssfeer.

6 Veranderingen en ontwikkelingen in de viering van het sinterklaasfeest

Het sinterklaasfeest bleek een belangrijk jaarfeest voor de bevolking in de drie onderzoeksgebieden. In dit hoofdstuk wordt de balans opgemaakt van de ontwikkelingen en veranderingen die het sinterklaasfeest in Leeuwarden, Groningen en Hoorn en de onderzochte regio's doorliep. Aan bod komen welke factoren van het moderniseringsproces daarvoor verantwoordelijk waren en welke gevolgen daaruit voortvloeiden voor oudere gebruiken en de viering in huiselijke kring.

De ontwikkeling van het sinterklaasfeest bewoog zich in de periode 1875-1950 in de onderzochte gebieden in twee tegengestelde richtingen, die elkaar tegelijkertijd ook wederzijds beïnvloedden. Enerzijds zorgde de verbreiding van de huiselijke viering ervoor dat oude gebruiken in onbruik raakten, doordat mensen het feest vaker thuis vierden; loterijen, sinterklaaslopen en andere activiteiten buitenshuis verdwenen. Daartegenover stond dat de inperking van de activiteiten buitenshuis het huiselijke feest juist verder stimuleerde.

6.1 De opkomst van het huiselijke feest in Leeuwarden, Groningen, Hoorn en de regio's: beschaving, modernisering en verzuiling

Voor 1900 werd er buiten de steden door volwassenen nog weinig aan het huiselijke feest gedaan. Pakjesavond was tot ver in de twintigste eeuw een 'stedelijk verschijnsel, waaraan op de dorpen alleen in enkele, meer op de burgerlijke cultuur georiënteerde kringen gedaan werd', aldus Helsloot.⁴⁹⁵ Dit geldt ook voor de drie onderzoeksgebieden. Na 1900 drong de huiselijke viering door naar de periferie.⁴⁹⁶ De verbreiding van het huiselijke sinterklaasfeest en teruggang in activiteiten buitenshuis kwam via diverse wegen tot stand.

In de tweede helft van de negentiende eeuw was het huiselijke sinterklaasfeest gebruikelijk geworden in burgerlijke kringen in Leeuwarden, Groningen en Hoorn. In de eerste helft van de negentiende eeuw vonden lieden uit de bovenlaag elkaar via

⁴⁹⁵ John Helsloot, '5 december. Sinterklaas en nationale cultuur in Nederland', *Skript Historisch Tijdschrift* 24 (2002) 55-70, aldaar 59.

⁴⁹⁶ 'Sinterklaesavond in de stad', *Leeuwarder Courant*, 6 december 1929, 2.

genootschappen en verenigingen, zoals 't Nut, rederijderskamers en leesgezelschappen, en ondernamen initiatieven om lagere klassen te beschaven. De departementen van 't Nut waren wijdverbreid in alle drie regio's.⁴⁹⁷ In de beide Groninger regio's behoorden de herenboeren eveneens tot de sociale bovenlaag, zij beschouwden zichzelf ook als zodanig.⁴⁹⁸ Velen van hen volgden een uitgesproken burgerlijke leefstijl na en droegen Verlichte denkbeelden uit.⁴⁹⁹ De Groninger herenboeren oefenden grote invloed uit op de lokale gemeenschap, in zowel sociaal, cultureel als politiek opzicht.⁵⁰⁰ Predikanten en onderwijzers waren naast de herenboeren en andere dorpsnotabelen in bijna alle genootschappen en verenigingen op lokaal niveau goed vertegenwoordigd.⁵⁰¹ In West-Friesland waren het na 1900 met name de grote tuinders die eenzelfde rol vervulden als de Groninger herenboeren in het plaatselijke bestuur. Verlicht gedachtegoed raakte in de eerste helft van de negentiende eeuw wijdverbreid onder deze sociale bovenlaag. Publiekelijke uitspattingen werden ontmoedigd en waar nodig werden beschaafder alternatieven opgezet.⁵⁰²

Het succes van beschavingsoffensieven en ideeën die heersten in burgerlijke kringen bleven vooralsnog beperkt en bereikten de laagste klassen nauwelijks.⁵⁰³ In de tweede helft van de negentiende eeuw, vooral na 1890, vonden burgerlijke denkbeelden en gedragscodes in toenemende mate gehoor bij andere sociale groepen. De belangrijkste factoren die daaraan bijdroegen waren de trek van platteland naar de stad en de verzuiling. De werkgelegenheid in de steden zorgde ervoor dat nieuwkomers in aanraking kwamen met een grotere verscheidenheid aan sociale lagen en bijgevolg andere heersende opvattingen en conventies. Hoewel Leeuwarden, Groningen en Hoorn geen industrieën van betekenis hadden rond 1900, was er wel sprake van migratie van de aanliggende regio's naar de drie steden, niet in de laatste plaats door de agrarische depressie en de modernisering van de landbouw, die arbeiders noodzaakte hun inkomsten elders te

⁴⁹⁷ 'Overzicht van den staat der departementen gedurende het dienstjaar 1881-1882', *Jaarboek der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, 10-17. *Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren*.

https://www.dbnl.org/tekst/jaa015188101_01/index.php, laatst geraadpleegd op 23 april 2020; Goffe Jensma, 'Cultuur in Friesland en Friese cultuur 1795-1917' in: Frieswijk e.a. ed., *Geschiedenis van Friesland*, 172-212, aldaar 176-177.

⁴⁹⁸ Jnte Botke, *De golden kette: het Oldambt 1875: paradijs van de boeren* (Veendam 1994) 28-29; Schuurman, 'Tussen beschaving en verwildering', 121.

⁴⁹⁹ Botke, *De golden kette*, 32 en 105; V.C. Sleebe, *In termen van fatsoen. Sociale controle in het Groningse kleigebied 1770-1914* (Assen 1994) 54, 58 en 75.

⁵⁰⁰ Van Zuthem, 'Een nieuwe provincie', 94 en 98; Karel 'Naar een nieuw regionaal bewustzijn', 219.

⁵⁰¹ Botke, *De golden kette*, 84; Van Zuthem, 'Een nieuwe provincie', 93; Sleebe, *In termen van fatsoen*, 61.

⁵⁰² Leenders, *Hij komt van Hoorn*, 525; Van Zuthem, 'Een samenleving', 167; Sleebe, *In termen van fatsoen*, 446.

⁵⁰³ Thijssen, *Leerzaame prentjens*, 17; Sleebe, *In termen van fatsoen*, 66, 68, 446 en 448.

verdienen. In deze steden was er, naarmate het moderniseringsproces voortschreed, steeds meer behoefte aan geschoolde arbeiders. Na 1920 was er in Groningen wegens stadsuitbreiding bovendien volop werkgelegenheid in de bouw. Jonge vrouwen vonden er werk als dienstbode bij burgerlijke gezinnen en in de dienstensector.⁵⁰⁴ Het werd mogelijk enige sociale stijging door te maken en er ontstond een nieuwe middenklasse. Groepen die dicht bij de bovenlaag kwamen te staan, toonden zich als eerste ontvankelijk hun gedachtegoed over te nemen, onder andere ter verhoging van de eigen status.⁵⁰⁵

Met het op stoom komen van de verzuiling, waarin beschavingsidealen eveneens een belangrijk thema vormden, werd na de eeuwwisseling ook het lagere segment van de middengroepen en een groot deel van de arbeidersklassen bereikt.⁵⁰⁶ Christelijke organisaties en later ook de arbeidersbeweging kregen vat op het gehele sociale leven, een ontwikkeling die tijdens het Interbellum in een stroomversnelling raakte.⁵⁰⁷ Bij de middengroepen ging huiselijkheid een steeds belangrijkere rol spelen en werd er grote waarde gehecht aan ‘arbeidzaamheid en spaarzaamheid’.⁵⁰⁸ De grootschalige adaptatie van burgerlijke denkbbeelden door arbeidersklassen vond na de eeuwwisseling algemeen ingang bij het gros van de arbeiders- en plattelandsbevolking in de onderzochte regio’s. Historicus Sleebe stelt: ‘Een groeiend deel van de arbeiders, met name gereformeerden en socialisten, ging eenzelfde hang naar fatsoen en huiselijkheid aan de dag leggen als de middengroepen.’⁵⁰⁹

Vanaf begin twintigste eeuw speelden in samenhang hiermee factoren op het terrein van de sociale voorzieningen mee. Voor velen ging de levensstandaard fors omhoog. Vanaf circa 1890 was er sprake van een algemene toename van de welvaart, waardoor na verloop van tijd grotere aantallen mensen meer te besteden hadden en zodoende meer konden investeren, ook in het sinterklaasfeest. Met de introductie van nieuwe vervoersmiddelen als de autobus en tram, de uitbreiding van het wegen- en

⁵⁰⁴ Karel, ‘Naar een nieuw regionaal bewustzijn’, 240; Van Zuthem, ‘Een samenleving’, 141; Sleebe, *In termen van fatsoen*, 345.

⁵⁰⁵ IJnte Botke, *Boer en heer. ‘De Groninger boer’, 1760-1960* (Assen 2002) 494; Sleebe, *In termen van fatsoen*, 389; J. Kok, ‘Samenlevingen in een stroomversnelling. Demografische, economische en sociale ontwikkelingen’ in: L.H.M. Wessels en A. Bosch, *Veranderende grenzen. Nationalisme in Europa, 1815-1919* (Nijmegen 1992) 104-164, aldaar 159.

⁵⁰⁶ Sleebe, *In termen van fatsoen*, 76-77; Van Leer, *Geven rond Sinterklaas*, 8.

⁵⁰⁷ F.L. van Holthoon, ‘Verzuiling in Nederland’ in: Idem, *De Nederlandse samenleving*, 159-174, aldaar 159; De Regt, *Arbeidersgezinnen*, 171.

⁵⁰⁸ Sleebe, *In termen van fatsoen*, 438.

⁵⁰⁹ Ibidem, 335 en 446.

spoor netwerk en dalende vervoerstarieven in de provincies, werd het voor grotere groepen mensen mogelijk inkopen te doen in de steden en deed het forensisme zijn intrede.⁵¹⁰ Dit resulteerde in de toenemende vervaging van sociaal-culturele verschillen tussen de plattelandsgebieden en steden in Groningen, Friesland en West-Friesland. Zodoende zou ook de manier waarop het sinterklaasfeest gevierd werd steeds meer uniformiteit vertonen, geschoeid op burgerlijke leest. De huiselijke viering werd populairder bij meer bevolkingslagen en meer leeftijdsgroepen raakten erbij betrokken. Na 1910 werd ook de gewoonte om op sinterklaasavond pakjes te (laten) bezorgen algemener, wat de beweging van straat naar huiskamer versterkte.

6.1.1 Schoolonderwijzers als volksopvoeders, brengers van beschaving op dorpsniveau

In de literatuur wordt aan onderwijzers een belangrijke rol toebedeeld als volksopvoeders en schakel in de verbreiding van het moderne sinterklaasfeest naar de dorpen.⁵¹¹ Via het plaatselijke verenigingsleven en hun activiteiten op dorpsniveau, waaronder het opzetten van leesbibliotheken, muziek- en andere ontspanningsverenigingen, alsook binnen scholen, namen onderwijzers het voortouw in de overdracht van beschaafder, burgerlijke gedragscodes.⁵¹² Een belangrijke schakel in de implementering van burgerlijke normen en waarden in plattelandsgebieden waren daarom de scholen zelf.⁵¹³ Uitdelingen ter gelegenheid van het Sint-Nicolaasfeest op bewaarscholen moeten in dit kader worden geplaatst.

Welgestelden werden in de tweede helft van de negentiende eeuw voortdurend bewust gemaakt van het onderscheid tussen arm en rijk. De indruk werd gewekt dat rijkere de armeren moesten ondersteunen en laten delen in de rijkdom, in het bijzonder tijdens het sinterklaasfeest.⁵¹⁴ In vele sinterklaasvertellingen in lokale nieuwsbladen komt dit thema naar voren. Vanuit deze overtuiging werden damescommissies opgericht op openbare bewaarscholen, met het doel arme kinderen deel te maken van het sinterklaasfeest.⁵¹⁵ Zij deden een beroep op de goedgunstigheid van vermogende stadsgenoten om het feest mogelijk te maken. Aan deze uitdelingen zaten nog een andere

⁵¹⁰ Van Zutem, 'Een samenleving', 148.

⁵¹¹ Van Leer, *Geven rond sinterklaas*, 66-67 en 69; Boer en Helsloot, *Het Sinterklaas Boek*, 234 en 240; Helsloot, '5 december.', 59; Van Ginkel, 'Celebrating localism', 50.

⁵¹² Jensma, 'Cultuur in Friesland', 172 en 190-191; Sleebe, *In termen van fatsoen*, 59 en 63.

⁵¹³ Sleebe, *In termen van fatsoen*, 429-430

⁵¹⁴ Koops, Pieper en Boer ed., *Sinterklaas verklaard*, 177.

⁵¹⁵ Van Leer, *Geven rond Sinterklaas*, 69.

zijde: de ijverigste leerlingen kregen een extra geschenk ter bevordering van het schoolgaan en om het schoolverzuim te verminderen.⁵¹⁶ In Leeuwarden werd in 1866 een damescommissie opgericht, in navolging van Groningen die datzelfde jaar ook een commissie oprichtte.⁵¹⁷ In Hoorn was er in 1872 een commissie actief voor kinderen van de stadsarmenschool, bestaande uit enkele gegoede heren, en was er een deftige Sint aanwezig tijdens de uitdeling.⁵¹⁸ In Leeuwarden was Sint in 1884, ‘gelijk vorige jaren’, aanwezig op scholen om geschenken uit te delen, na zijn intocht door de stad.⁵¹⁹

Het concept van het sinterklaasfeest voor arme kinderen op bewaarscholen verbreidde zich vlot naar het platteland. Uit nieuwsbladen komt naar voren, dat het sinterklaasfeest op school zich vanuit Leeuwarden naar de periferie uitbreidde. De Groninger regio's en West-Friesland vertonen dezelfde ontwikkeling. Vanaf 1890 zijn er meerdere plaatsen die een uitdeling organiseren.⁵²⁰ Het waren ook in kleinere plaatsen welgestelden die de uitdeling mogelijk maakten.⁵²¹ Kinderen uit lagere sociale groepen raakten hierdoor bekend met een gematigder viering. Het leidde ertoe dat het sinterklaasfeest thuis ook steeds meer volgens burgerlijke standaard gevierd werd en zorgde er mede voor dat de uitbeelding van Sinterklaas als statige bisschop ingeburgerd raakte.⁵²² Deze ontwikkeling werd verder versterkt door de invoering van plechtige intochten, die in de steden en enkele van de grotere plaatsen al omstreeks 1900 werden georganiseerd (afb. 20, 21 en 22).⁵²³

⁵¹⁶ ‘Harich, 6 December’, *Leeuwarder Courant*, 10 december 1871, 6; ‘Schoolonderwijs en schoolverzuim’, *Hoornsche Courant*, 9 januari 1870, 5; ‘Leeuwarden, 5 December’, *Leeuwarder Courant*, 6 december 1883, 2.

⁵¹⁷ ‘Liefdadigheid’, *Leeuwarder Courant*, 18 oktober 1867, 2; ‘Stadsnieuws’, *Leeuwarder Courant*, 7 december 1900, 1.

⁵¹⁸ Sint Nicolaas, rubriek ‘Ingezonden’, ‘Mijnheer de Redacteur!’, *Hoornsche Courant*, 8 december 1872, 3. Commissieleden waren wethouder van Hoorn P.J. Brinkerink en gemeenteraadsleden P. Messchaert en T.J. Bucker.

⁵¹⁹ Rubriek ‘Binnenland’, ‘Leeuwarden, 5 December’, *Leeuwarder Courant*, 6 december 1884, 1.

⁵²⁰ In de volgende plaatsen in de regio's waren er commissies actief eind negentiende eeuw: Kollum (1880), Rijperkerk (1881), Veendam (1891), Stadskanaal (1894), Enkhuizen, Medemblik en Hoogkarspel (1894), Sijbekarspel (1897). Na 1900 werden er in steeds meer kleinere plaatsen rondom de steden uitdelingen georganiseerd.

⁵²¹ ‘Berichten uit den omtrek. Rijperkerk’, *Bergumer Courant*, 10 december 1887, 2. Er wordt gerefereerd naar de adellijke familie IJpeij: “(...) die telken jare onze schooljeugd zoo'n verassing bereidt (...)”; Rubriek ‘Stad en Dorp’, artikel ‘HELPMAN, gem. Haren, 6 Dec.’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 9 december 1894, 2. In het toen nog zelfstandige dorp Helpman werd de uitdeling bekostigd door de gegoede familie Quintus, woonachtig op borg Groenestein; Rubriek ‘Stad en Dorp’, artikel ‘APPINGEDAM, 2 Dec.’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 5 december 1894, 3; ‘Sint Nicolaasfeest in de kosteloze school’, *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 9 december 1908, 2. In Enkhuizen werd de uitdeling gefinancierd door de burgerij en het Snouck van Loosenfonds.

⁵²² Van Leer, *Geven rond Sinterklaas*, 104.

⁵²³ In Leeuwarden werd in 1884 een intocht georganiseerd: *Leeuwarder Courant*, 6 december 1884, 1. In Groningen werd in 1901 een intocht per trein georganiseerd (eerdere meldingen vooralsnog niet gevonden): Rubriek ‘Berichten uit Stad en Dorp’, *Hepkema's Courant. Nieuwsblad van Friesland*, 27 november 1901, 2.

6.2 Massamedia en reclamesinterklazen

De opkomst van de massamedia speelde tevens een belangrijke rol in het beeld dat werd gecreëerd van de viering. In eerste instantie waren het schoolboekjes, prentenboekjes en geïllustreerde tijdschriften die een geïdealiseerde weergave van het feest in huiselijke kring tentoonspreidden.⁵²⁴ Schenkmans prentenboek geldt als vroeg voorbeeld: zijn verhaal vond plaats in een huiselijke setting bij een burgerlijk gezin. Vele nieuwe prentenboekjes uit de tweede helft van de negentiende eeuw waarin Sint voorkomt volgden dit concept en verwerkten daar bovendien andere deugden in, zoals vlijt en gehoorzaamheid.⁵²⁵ Het zorgde ervoor dat de beeldvorming van Sinterklaas als deftige bisschop in de tweede helft van de negentiende eeuw bekend werd bij een groot, vooral burgerlijk publiek, want juist daar vonden prentenboeken gretig aftrek, waardoor Sints populariteit toenam. Sinterklaas werd ontdaan van zijn angstaanjagende uiterlijk, passend bij de pedagogische opvattingen die omstreeks 1900 de norm waren bij de burgerij; Sint transformeerde in de decennia erna tot ‘kindervriend’.⁵²⁶

Regionale dagbladen legden in de tweede helft van de negentiende eeuw ook steeds vaker de nadruk op het huiselijke karakter van het feest en complementeerden aldus het schoolbezoek van Sint. Vooral na 1900 publiceerden kranten steeds vaker verhalen over het sinterklaasfeest waarin huiselijkheid en gezelligheid de boventoon voerden. Een mogelijke oorzaak hiervan is dat ook het burgerlijke ideaal van een hecht en intiem gezinsleven in de negentiende eeuw alsmaar verder op de voorgrond trad.⁵²⁷ De nadruk op huiselijkheid past in het toenemende belang van de negentiende-eeuwse idealen die hun oorsprong hadden in de Verlichting en overgenomen werden door lagere standen. Het zwaartepunt van het feest verschoof bovendien van de ochtend van 6 december naar de avond ervoor en concentreerde zich meer op sinterklaasavond zelf. Het opzetten werd minder gangbaar.⁵²⁸ De gewoonte om op sinterklaasavond geschenken en surprises te (laten) bezorgen bij familie en vrienden won aan populariteit, wat er mede toe dwong de avond thuis door te brengen. Naarmate het idee dat het sinterklaasfeest thuis in huiselijke

⁵²⁴ Van Trigt, *1000 jaar Sinterklaas*, 72.

⁵²⁵ Rosema, *Ontwikkelingen in het Sinterklaasfeest*, 40; Van Leer, *Geven rond Sinterklaas*, 66.

⁵²⁶ Boer en Helsloot, *Het Sinterklaas Boek*, 190-191.

⁵²⁷ Van Leer, *Geven rond Sinterklaas*, 8.

⁵²⁸ ‘Sinterklaasavond.’, *Leeuwarder Courant*, 6 december 1930, 2; Bonnet-Bekkema, *De tijden veranderen*, 22.

kring gevierd moest worden dieper doordrong in de samenleving, begaven volwassenen zich minder op straat.

In dag- en nieuwsbladen uit de onderzochte regio's van voor 1900 ontbreekt het nog grotendeels aan afbeeldingen van Sint als deftige bisschop. Hij werd in advertenties soms uitgebeeld met roe en op klompen (afb. 23). Omstreeks 1900 werden er steeds vaker afbeeldingen gepubliceerd waarin Sint als bisschop uitgebeeld werd. Vanaf circa 1920 publiceerden nieuwsbladen vaker speciale Nicolaasedities. Er werden steeds meer fictieve verhalen, liedteksten, gedichtjes en tekeningen geschikt voor jonge lezers geplaatst in dagbladen en tijdschriften.

Verbeteringen in de fotoprinttechniek maakten het mogelijk op grote schaal foto's te publiceren van intochten en in scène gezette huisbezoeken, waarmee na 1920 vooral de geïllustreerde familiebladen een nieuwe impuls aan de beeldvorming gaven. Vaak richtten geïllustreerde bladen zich op een bepaalde provincie of landsdeel, zoals *Fen Fryske Groun*, *Het Noorden in woord en beeld*, *Groot Rotterdam*, *Utrecht in woord en beeld* en de *Katholieke Illustratie*. Fotoreportages over Sinterklaas en de voorpaginafoto van een deftige Sint van de bladen met dezelfde publicatiedatum komen vaak overeen, ondanks hun regionale focus (afb. 24). Foto's van plaatselijke intochten, bezoek aan scholen en huisgezinnen vertonen eveneens steeds vaker dezelfde kenmerken en verlopen volgens een vast stramien. In zowel illustratiebladen als dagbladen ontstaat er een uniformer beeld van Sints verschijningsvorm alsook van de wijze waarop het feest gevierd behoorde te worden, geïdealiseerd naar beschaafd voorbeeld. Met de komst van de radio en tv, werd er, door Sint te laten optreden in programma's en het uitzenden van de jaarlijkse, landelijke sinterklaasintocht, ingespeeld op de groter wordende groep mensen die het sinterklaasfeest thuis in huiselijke kring vierden.⁵²⁹

De opkomst van grote winkelconcerns en de commercialisering van het sinterklaasfeest speelden eveneens een rol in de totstandkoming van Sints uniformere uiterlijk. Winkeliers gebruikten Sint in advertenties en zetten 'echte' Sinterklazen in, die tijdens openingstijden in de winkels aanwezig waren en artikelen bij klanten konden afleveren.⁵³⁰ In een enkele winkel mochten kinderen hun schoen zetten.⁵³¹ In

⁵²⁹ 'De radio op Sinterklaasavond', *Leeuwarder Courant*, 24 november 1930, 11.

⁵³⁰ 'Vooroorlogse Sinterklaas royaal met weinig geld', *Leeuwarder Courant*, 27 november 1976, 29; Rubriek 'Vervolg Kroniek', 'Hoom, 30 Nov.', *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 2 december 1906, 6; 'Een echte Sinterklaas', *Nieuwe Hoornsche Courant*, 1 december 1928, 5.

⁵³¹ 'Hij komt! Wie komt? St. Nicolaas komt.', *Hoornsche Courant*, 1 december 1917, 4.

sinterklaastijd waren de etalages van Vroom & Dreesmann grote publiekstrekkers. In Hoorn werd in 1906 een filiaal geopend en in Leeuwarden in 1902.⁵³² Groningen kreeg echter pas in 1958 een vestiging.⁵³³ In het Interbellum ontstond een duidelijk toenemende commercialisering van het feest.⁵³⁴ Filialen van grote winkelketens in grote steden hanteerden dezelfde inrichting, verlichting, thematiek en stijl van etalages en zorgden voor eenheid in de beeldvorming.

6.3 De verdwijning van activiteiten buitenshuis

Het sinterklaaslopen verdween in Hoorn, West-Friesland, Leeuwarden en Groningen eerder dan in het Hogeland, het Oldambt en de Friese Wouden. Dat wil echter niet zeggen dat het sinterklaaslopen het eerst verdween in katholieke gebieden. Hoewel het sinterklaaslopen in Hoorn en West-Friesland als eerste verdween, bleef het sinterklaaslopen ook in katholieke gebieden tot in de twintigste eeuw gebruikelijk.⁵³⁵ Om deze reden lijken religieuze factoren niet doorslaggevend te zijn geweest. Bovendien bleef het sinterklaaslopen in diverse steden, ook in de nabijheid van het Randstedelijk gebied, zoals Rotterdam en Haarlem, in de eerste decennia van de twintigste eeuw nog een veelvoorkomend verschijnsel.⁵³⁶ Hieruit kan geconstateerd worden, dat de verdwijning van het sinterklaaslopen evenmin een rechtlijnige beweging was die zich verbreidde vanuit de (Rand)stad naar het platteland en dat de afstand tot de stad maar ten dele een verklaring is. Vooral sociaal-culturele en economische invloeden lijken belangrijk te zijn geweest.

Het beschaafde feest werd in burgergezinnen in een stedelijke omgeving het eerst gebruikelijk en deed in navolging daarvan zijn intrede bij burgergezinnen in de dorpen:

⁵³² 'V&D', *Wikipedia. De vrije encyclopedie*. <https://nl.wikipedia.org/wiki/V%26D>, laatst geraadpleegd op 22 april 2020.

⁵³³ Groningen kreeg pas laat een vestiging wegens familieaangelegenheden. Beno Hofman, 'Vroom in Groningen jarenlang zonder Dreesmann. Groningse V&D nog geen 60 jaar', *Beno Hofman. Het geheugen van Groningen*. <http://benohofman.nl/radiotv/vroom-in-groningen-jarenlang-zonder-dreesmann>, laatst geraadpleegd op 22 april 2020.

⁵³⁴ Rosema, *Ontwikkelingen in het Sinterklaasfeest*, 64-65.

⁵³⁵ Enkele overwegend katholieke plaatsen waar in de twintigste eeuw nog sinterklaaslopers actief waren volgens de Volkskundige vragenlijst: I49/Zierikzee, I55/Sint Annaland, I67c/Kamperland, I69/Goes, I86/'s Heer Arendskerke, I113/Oudelande, K132/Kapelle, K169/Helvooit, K179a/Bavel, K182/Gilze, L88/Heerewarden, L161/Herveld, L192/Bergen, L208/Bakel, L328/Heel, L375/Wessem, L386/Vlodrop, L426/Buchten, Q32a/Puth en Q36/Nuth.

⁵³⁶ Enkele plaatsen in andere Nederlandse gebieden waar omstreeks 1940 nog sinterklaaslopers actief waren volgens de Volkskundige vragenlijst: E97/Haarlem, L200/Sint Oedenrode, L2/Rijswijk, G28/Beilen, L76/Doornenburg, I19/Ouddorp, I21/Hellevoetsluis, K98/Hardinxveld, K20/Schoonhoven, I55/Sint Annaland, F83/Zwartsluis.

op het platteland en in steden was het jeugd uit de laagste sociale groepen die het gebruik voortzetten. Frieswijk en Sleebe verwijzen in deze context naar een ‘culture of poverty’, waarbij de allerarmste klassen het langst vasthielden aan gebruiken uit de volkscultuur, zoals ketelmuziek en bijgeloof.⁵³⁷ Overheidsinitiatieven leidden daarbij mede tot veranderingen in het feest en de verbreiding van een huiselijker viering.

In de decennia voor de eeuwwisseling en aan het begin van de twintigste eeuw werd de weerstand tegen het sinterklaaslopen, het venten en de activiteiten in lokaliteiten buitenshuis op sinterklaasavond steeds groter.⁵³⁸ Sinterklaaslopen werd steeds vaker als bedelarij beschouwd, waarop boetes stonden, waarvoor politie ingezet werd en vergunningen vereist waren.⁵³⁹ Omstreeks 1930 ontstaan er in diverse gemeentes verordeningen, zoals in Hilversum (1931), Den Haag (1932) en Venhuizen (1933), al beperkte de verordening zich in Tytsjerksteradiel uitsluitend tot volwassenen.⁵⁴⁰ Ook andere activiteiten buitenshuis werden verder gereguleerd.

6.3.1 Wetten, regulering en overheidsinterventie

De invoering van nieuwe wetten op het vlak van drankgebruik, winkelsluitingstijden en arbeidsomstandigheden veroorzaakten veranderingen in de activiteiten buitenshuis. In 1881 werd de Drankwet van kracht; openbare dronkenschap, schenken op zondag en aan minderjarigen of al dronken personen werd strafbaar. Tapperijen moesten vergunningen hebben voor het schenken van sterke drank. In 1883 besloot de gemeente Leeuwarden dat er sluitingstijden voor koffiehuisen, tapperijen en herbergen moesten gelden. Op sinterklaasavond mochten lokaliteiten waaraan een vergunning verleend was tot uiterlijk 2 uur 's nachts open zijn.⁵⁴¹ Twee decennia later volgden er meer verboden en wetswijzigingen en raakten sinterklaasverlotingen in diskrediet.

⁵³⁷ Frieswijk, ‘Arbeiders, armoede en zorg’, 325; Sleebe, *In termen van fatsoen*, 76.

⁵³⁸ De Jager, *Rituelen*, 39; Helsloot, ‘De ambivalente boodschap’, 100-101 en 109.

⁵³⁹ ‘Sinterklaas in zakformaat’, *Overijsselsch dagblad*, 29 november 1934, 11; ‘Als de sinterklaaszangers er op uit trekken. Haagsche politie belet bedelarij’, *De Telegraaf*, 2 december 1925, 6; Rubriek ‘Gemeentezaken’, *Het Centrum*, 28 januari 1924, 5; ‘De politieverordening. – Sinterklaas op de proppen’, rubriek ‘Raad Venhuizen’, *Nieuwe Hoornsche Courant*, 16 december 1933, 4. ‘Het ontwerpverordening wil o.a. het verplicht stellen van het vragen van vergunning voor het gemaskerd lopen op den openbaren weg. Sinterklaazen zouden het dan ook moeten doen!’

⁵⁴⁰ ‘Geen Sinterklazen meer langs de Haagsche straten. Met het oog op mogelijke volksoploopen wordt dit jaar geen toestemming gegeven’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 29 november 1932, 2; ‘Uit den Hilversumsche raad. Wijziging der algemeene politieverordening’, *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*, 2 september 1931, 7; Rubriek ‘Raad Venhuizen’, ‘De politieverordening. – Sinterklaas op de proppen’, *Nieuwe Hoornsche Courant*, 16 december 1933, 4.; Van der Molen, ‘Het Sinte Klaze-jeijen’.

⁵⁴¹ HCL, Raadverslagen van de gemeente Leeuwarden, 1865-2007 (Bijlagen). Bijlage tot het verslag der handelingen van den gemeenteraad te Leeuwarden. Bijlage no. 27, 1 januari 1883, 119.

Een eerste aanzet tot het verbieden van sinterklaasloterijen werd in 1902 gegeven. In Leeuwarden waren verlotingen en tombola's na 2 uur 's nachts niet meer toegestaan op last van de politie. Levend wild en gevogelte mocht niet langer als prijs fungeren.⁵⁴² In 1904 werd de Loterijwet ingevoerd. Dr. A. Kuyper, minister van Staat, verbood loterijen en gokspelen voor geheel Nederland, wat het einde betekende voor de drukte in de straten.⁵⁴³ Op last van burgemeesters, die zich beriepen op art. 45, 1^e en 2^e lid van de Drankwet, werden verlotingen verboden in een voor het publiek toegankelijke lokaliteit met een vergunning voor het schenken van sterke drank.⁵⁴⁴ Een bijkomend probleem was dat feestgangers veel overlast veroorzaakten, doordat zij de net gewonnen flessen drank direct op straat consumeerden. De gemeente Leeuwarden voelde zich genoodzaakt tegen drankmisbruik op sinterklaasavond op te treden.⁵⁴⁵ Op Roode Steen in Hoorn leidde drankmisbruik in 1904 nog tot een grote vechtpartij tussen burgers en boeren op sinterklaasavond, waarbij de politie hardhandig moest ingrijpen.⁵⁴⁶

De verboden werden via nieuwsbladen bekend gemaakt. De drukte op straat nam af en het straatbeeld veranderde aanzienlijk in korte tijd: de Hoornse smakavond verdween, net als de marktkooplui van het Leeuwarder Waagplein verdwenen.⁵⁴⁷ Dat een deel van de bevolking daarover slecht te spreken was, blijkt uit onderstaande brief:

‘Wat niet in 't openbaar mocht, gebeurt nu in het geheim. Maar dat met Sinterklaasavond, tombola's verboden worden; dat een kleinhandelaar geen sigarenzakjes of dergelijke meer mag laten trekken, dat vind ik heel flauw en kinderachtig (...) En de zoo hier en daar ingevoerde grabbelman zal nog wel door andere middelen ter ontduiking gevolgd worden.’⁵⁴⁸

Voor veel mensen veranderde de sfeer. Een Groningse verslaggever stelde dat de Loterijwet ervoor zorgde dat het voorheen zo ‘vroolijke Sinterklaasavond-leven’ saai geworden

⁵⁴² Rosema, Ontwikkelingen in het Sinterklaasfeest, 47.

⁵⁴³ C.W. Wormser, *Mr. E.L. van Emden's Rechtspraak en administratieve beslissingen op de Nederlandsche staatswetten samengevat en aangevuld. Deel I. Aflevering 14. Wetten en besluiten betreffende loterijen* ('s Gravenhage 1905) voorbericht; Nico, 'St. Nicolaas in aantocht.'

⁵⁴⁴ F.W.G.J. Snijder van Wissenkerke, *De Drankwet 1904 toegelicht uit hare geschiedenis en uit de administratieve en rechterlijke beslissingen* (Gouda 1905) 197-198.

⁵⁴⁵ HCL, Raadverslagen van de gemeente Leeuwarden, 1865-2007 (Bijlagen). Bijlage tot het verslag der handelingen van den gemeenteraad te Leeuwarden, 1928. Bijlage no. 26, 1 januari 1928, 445.

⁵⁴⁶ Rubriek 'Het Hoornsche Nieuws', *Nieuwe Hoornsche Courant*, 7 december 1904, 1.

⁵⁴⁷ Rubriek 'Stadsnieuws', 'Het Zuiden', *Nieuwe Hoornsche Courant*, 22 april 1926, 1; 'St. Nicolaas op straat', *Leeuwarder Courant*, 7 december 1905, 1; 'De St. Nicolaasavond', *Leeuwarder Courant*, 7 december 1907, 1.

⁵⁴⁸ Jan de Ploeger, 'Praatjes over de Streek', *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 17 december 1905, 1.

was en het ‘de meest onschuldige loterijtjes het stempel van “onzedelijkheid” opdrukte.’⁵⁴⁹ Alternatieven als biljarten en sjoelen gaven minder genoegdoening.⁵⁵⁰ Het aantal plekken waar nog vertier aangeboden werd liep na 1905 sterk terug.⁵⁵¹

Buiten de steden waren de verboden eveneens van kracht. Overigens werd al in 1880 politie ingezet om loterijen te bestrijden.⁵⁵² Ook werd er voor 1900 al geprobeerd grip te krijgen op stille kroegen en werden sluitingstijden van tapperijen gecontroleerd door surveillerende veldwachters.⁵⁵³ In West-Friesland was het mogelijk een vergunning aan te vragen voor het houden van tombola’s of loterijen voor sinterklaasavond, op voorwaarde dat deze ‘uitsluitend strekt tot een liefdadig doel of bevordering van wetenschap, kunst of ander algemeen belang’.⁵⁵⁴ De aangekondigde verboden leidden trouwens niet direct de verdwijning van de loterijen. Ze werden nog jarenlang georganiseerd, zoals in Zwaagwesteinde, waar in 1912 nog stiekem geloot werd op sinterklaasavond.⁵⁵⁵ Toch leidde het ertoe dat het vertier buitenshuis verdween: oude gebruiken moesten het onderspit delven in het voordeel van de beschaafde, huiselijke viering.

Veranderingen op het gebied van de winkeltijden en arbeidsvoorwaarden van het winkelpersoneel zorgden ook voor de teruggang in de avondrukte buitenshuis. De Winkeltijdenverordening, het Werktijdenbesluit en de Arbeidstijdenwet reguleerden het leven van winkeliers en arbeiders steeds verder. Omstreeks 1900 waren winkeliers nog gerechtigd hun eigen openingstijden te hanteren. In 1930 werd de Winkelsluitingswet ingevoerd, waarmee openingstijden van winkels gelimiteerd werden. Winkels mochten op zondag niet meer open, met uitzondering van ondernemers die verse producten verkochten. In sinterklaastijd mochten gemeentes ontheffingen verlenen, waardoor winkels doordeweeks ‘s avonds langer open mochten zijn, maar tot diep in de nacht openblijven was niet langer geoorloofd.⁵⁵⁶ Ook markten raakten aan tijden gebonden. In de Tweede Wereldoorlog werden de openingstijden beperkt naar 18:00 uur. Door de

⁵⁴⁹ ‘Los en Vast.’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 8 december 1917, 9.

⁵⁵⁰ ‘Sint Nicolaasavond’, *Leeuwarder Courant*, 7 december 1911, 1.

⁵⁵¹ ‘Sinterklaasavond’, *Leeuwarder Courant*, 6 december 1930, 2.

⁵⁵² ‘Berichten uit den omtrek. Murmerwoude’, *Weekblad voor het kanton Bergum*, 4 december 1880, 2.

⁵⁵³ Frieswijk, *Waar blijft de tijd*, 38-39; Sleebe, *In termen van fatsoen*, 319.

⁵⁵⁴ Rubriek ‘Het Hoornsche Nieuws’, *Nieuwe Hoornsche Courant. Nieuws- en Advertentieblad*, 25 november 1905, 2-3.

⁵⁵⁵ ‘Berichten uit den omtrek’, *Bergumer Courant*, 7 december 1912, 2.

⁵⁵⁶ ‘Regelingen voor de Sint Nicolaasperiode’, *Nieuwe Hoornsche Courant*, 28 november 1938, 3; ‘De winkel in St. Nicolaastijd’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 27 november 1933, 2; ‘Ontwerp winkelsluitingsverordening’, *Leeuwarder Courant*, 9 april 1932, 22.

aanpassingen in de sluitingstijden nam de drukte op straat verder af en werd het vieren van sinterklaasavond thuis gestimuleerd.

6.4 Conclusie

Het sinterklaasfeest bewoog zich in de periode 1875-1950 in twee tegengestelde richtingen, waarbij er sprake was van wederzijdse beïnvloeding. Enerzijds leidde de verbreiding van het huiselijke feest ertoe dat bepaalde gebruiken minder populair werden, doordat mensen het feest vaker thuis vierden. Anderzijds stimuleerde de inperking van de activiteiten het huiselijke feest. Een belangrijke factor die leidde tot de uniformering van het huiselijke sinterklaasfeest was de verbreiding van burgerlijke denkbeelden met betrekking tot onder meer beschaafdheid, deugdzaamheid en huiselijkheid. Deze werden allereerst gangbaar onder de bovenlaag en sijpelden door naar lagere klassen door een toenemende vervlechting van de afhankelijkheidsbanden als gevolg van migratie naar de steden, toegenomen sociale mobiliteit en ontvankelijkheid, en verdergaande culturele integratie. Buiten de steden fungeerden onderwijzers als intermediairs in het overbrengen van beschaafde gedragscodes naar lagere sociale klassen door hun rol in het openbare leven en binnen de scholen.

De groeiende invloed van verzuilde organisaties op grote delen van de bevolking na 1890 zorgden eveneens voor de introductie van beschaafde gedragscodes onder lagere klassen. Huiselijkheid, fatsoen en spaarzaamheid werden belangrijker. In de viering zelf traden veranderingen op: oudere leeftijdsgroepen namen vaker deel aan het feest. De gewoonte cadeaus te bezorgen bij familie en vrienden werd na 1910 populairder, wat er mede toe dwong het feest thuis te vieren. Daarnaast verzekerde de implementatie en uitbreiding van wetten en overheidsinterventie, verbeterde infrastructuur, toegenomen mobiliteit en welvaart, opkomst van de massamedia alsook de commercialisering als onderdeel van het moderniseringsproces, dat de huiselijke sinterklaasviering ook in de meest afgelegen gebieden en bij de laagste sociale groepen gewoonged werd, en dat activiteiten buitenshuis steeds verder ingeperkt werden.

Loterijen en andere kansspelen verdwenen na verloop van tijd uit het straatbeeld in alle onderzoeksgebieden, evenals het sinterklaaslopen. Toch zijn er enkele vieringen

bewaard gebleven op het vasteland en de Waddeneilanden. De redenen voor het voortbestaan van deze maskerades en hoe de verdwijning van het sinterklaaslopen in de onderzoeksgebieden gezien moet worden in het licht daarvan, wordt in het volgende hoofdstuk verder besproken.

7 Modernisering, identiteitsvorming en veranderingen van de sinterklaasviering in de steden en regio's in verhouding tot Texel

De uniformering van het huiselijke sinterklaasfeest verliep tot ongeveer 1955 in gelijke tred voor Texel en het vasteland, een proces dat omstreeks 1850 reeds in gang gezet was. Voor de eeuwwisseling was het sinterklaaslopen verdwenen in de drie steden en in West-Friesland een zeldzaamheid geworden. In de noordelijker gelegen regio's verloor het sinterklaaslopen tijdens het Interbellum zijn populariteit. Op Texel was er in dezelfde periode voor zowel Oude Sunderklaas als Nieuwe Sunderklaas afnemende belangstelling.⁵⁵⁷ De verdwijning van Nieuwe Sunderklaas omstreeks 1955 verliep evenredig aan de verdwijning van het sinterklaaslopen in de Friese Wouden, het Hogeland en het Oldambt. Het sinterklaaslopen verdween ook hier rond 1955 voorgoed.

In paragraaf 6.3 kwam naar voren dat vooral sociaal-culturele en economische aspecten, en in mindere mate de afstand tot de stad, van invloed zijn geweest op de verdwijning van het sinterklaaslopen in de onderzochte gebieden. Hierdoor ontstaat de vraag wat ervoor heeft gezorgd dat de vieringen in Zoutkamp, Brielle en op de Waddeneilanden wel behouden zijn gebleven. Welke aspecten daarbij een rol speelden, wordt in dit hoofdstuk verder uitgediept. Uit Van Ginkels onderzoek blijkt dat, naast afstand, diverse andere factoren ervoor zorgden dat Ouwe Sunderklaas behouden bleef. De oorzaken die hij aanvoert, worden in dit hoofdstuk eveneens grondiger bekeken. Zo wordt het mogelijk om de verdwijning van het sinterklaaslopen in de onderzochte gebieden nader te duiden, met als doel inzicht te geven in processen die ten grondslag lagen aan de verdwijning van bepaalde gebruiken en het behoud van andere, alsook de wijze waarop culturele uniformering ontstaat.

7.1 Verklaringen voor het voortbestaan van de maskerades in Brielle en Zoutkamp

Het onderzoek van cultuurwetenschapper Jeroen Willemsen naar de manier waarop de Brielse maskerade bijdroeg aan de verbeelding van een lokale identiteit, geeft inzicht in de oorzaken die verantwoordelijk zijn voor het behoud van de Brielse maskerade in de

⁵⁵⁷ Van Ginkel, 'Celebrating localism', 50.

periode 1927-1969. Ondanks dat uit bronnenmateriaal blijkt dat de Brielse maskerade niet zo oud is als men wilde doen voorkomen, werd de maskerade ‘in het historiserende zelfbeeld ingepast door voortdurend te verwijzen naar de veronderstelde ouderdom en het eigene van het feest’.⁵⁵⁸ Hiermee legde men nadruk op het vermaarde verleden van Brielle als geuzenstad en werd er een ‘culturele continuïteit’ gesuggereerd.⁵⁵⁹ De VVV, die de maskerade allereerst organiseerde om winkelend publiek aan te trekken, zette het feest voortdurend neer als historische traditie, die ‘vanuit folkloristisch oogpunt’ niet mocht verdwijnen. Omstreeks 1927 ontwikkelde zich een Briels identiteitsbesef met als fundament het historisch verleden van Brielle. De vermeende ouderdom van de maskerade stimuleerde zodoende de verbeelding van de Brielse identiteit. Er was in alle lagen van de burgerij animo voor het feest, waardoor het feest bijdroeg aan de sociale cohesie en daarmee zorgde voor een gevoel van collectiviteit, ondanks dat niet-Briellenaren ook mochten deelnemen aan het feest (afb. 25).

Door een verandering in de wijze van feestvieren, van uitbundig feest naar stille tocht, verloor de Brielse maskerade vanaf circa 1980 zijn populariteit, totdat er in 2012 nog slechts 2 groepen deelnamen aan het feest. De *Stichting Kunst en Cultuur Brielle* heeft in datzelfde jaar de organisatie overgenomen en aangegeven dat, indien er in 2013 niet meer deelnemers zouden zijn, dit het einde betekende van de maskerade. Met die oproep en enkele aanpassingen werd het feest nieuw leven ingeblazen; muziek en gezang werd weer toegestaan en ook verschijnt Sinterklaas bij de maskerade. Bovendien is de maskerade in 2016 geplaatst op de *Nederlandse Nationale Inventaris Immaterieel Erfgoed*, dat zich inzet voor het behoud van Nederlandse tradities die voldoen aan het criterium ‘cultuuruitingen die door erfgoedgemeenschappen worden beleefd als erfgoed en hen een gevoel van identiteit en continuïteit geven’.⁵⁶⁰

Er wordt gesteld dat het Brielse gemeentebestuur de maskerade beschouwt als ‘een typisch oude Brielse traditie’.⁵⁶¹ De gemeente Brielle en het college van B&W spelen een actieve rol in het behoud van de maskerade, waarbij netgenoemde stichting zich ten doel stelt jeugd te informeren over de historie en betekenis van de maskerade middels het afleggen van bezoeken aan basis- en middelbare scholen, omdat het gebruik niet langer

⁵⁵⁸ Willemsen, ‘Een lokale identiteit met vreemde gezichten’, 352.

⁵⁵⁹ Ibidem.

⁵⁶⁰ ‘Wat is immaterieel erfgoed?’, Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland.

<https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/watisimmaterieelerfgoed>, laatst geraadpleegd op 15 augustus 2019.

⁵⁶¹ Willemsen, ‘Een lokale identiteit met vreemde gezichten’, 341.

zoals voorheen van ouders op kinderen wordt overgedragen.⁵⁶² Hieruit blijkt dat in recente jaren vooral de inzet van de lokale overheid en vrijwilligers heeft geleid tot het behoud van de Brielse maskerade. In tegenstelling tot de Brielse maskerade en de festiviteiten op Texel, zijn de oorzaken die het voortbestaan verklaren van de maskerade in Zoutkamp nog niet onderzocht. Uit enkele nieuwsberichten komt alleen het beeld naar voren, dat het feest gezien wordt als eeuwenoude, echte Zoutkamper traditie.⁵⁶³

7.2 Een vergelijkend perspectief: de verdwenen maskerades in het licht van de bewaard gebleven vieringen

Veelal wordt er gesteld dat de feesten op de Waddeneilanden konden voortbestaan door hun geïsoleerde ligging. Hun afgeslotenheid zorgde ervoor dat oude gebruiken bewaard werden, stelt Zwaagdijk.⁵⁶⁴ Koops sluit zich hierbij aan: door de verre ligging kregen elders ingevoerde verboden geen voet aan de grond.⁵⁶⁵ Van Ginkel maakt duidelijk dat dit maar een klein stukje behelst van de verklaring dat de maskeradefeesten voortbestaan op de Waddeneilanden; toerisme en toenemende contacten tussen Texel en het vasteland, met name door de invoering van een reguliere veerbootdienst in 1907, culturele homogenisering ten gevolge van staats- en natievormingsprocessen alsook de toegang tot nationale nieuwsbladen en de introductie van radio en televisie, die dit proces nog eens versterkten, zorgden er mede voor dat Nieuwe Sunderklaas verdween.⁵⁶⁶ Daar kwam nog bij dat Nieuwe Sunderklaas vanouds ook op 5 december gevierd werd, net als de moderne viering op het vasteland. Doordat het onpraktisch bleek beide feesten gezamenlijk of naast elkaar te vieren, was dit een zeer belangrijke factor was in de verdwijning van Nieuwe Sunderklaas, aldus Van Ginkel.⁵⁶⁷

Omstreeks 1955, toen het moderne sinterklaasfeest de overhand kreeg op Texel en Nieuwe Sunderklaas verdween, ontstond er langzaamaan een bewustwordingsproces

⁵⁶² 'Brielse maskerade', *Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland*.

<https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/brielsemaskerade>, laatst geraadpleegd op 15 augustus 2019.

⁵⁶³ 'Sinterklaaslopen', *Zoutkamp.net*. <http://zoutkamp.net/kunst-cultuur/sinterklaaslopen/>, laatst geraadpleegd op 28 april 2020; De Roo, 'Sinterklaaslopen. Zoutkampers verjagen boze geesten'.

⁵⁶⁴ Zwaagdijk, 'Sinterklaas vóór honderd jaar', 262.

⁵⁶⁵ Willem Koops, 'Sinterklaas als opvoeder' in: Koops, Pieper en Boer ed., *Sinterklaas verklaard*, 35-56, aldaar 40.

⁵⁶⁶ Van Ginkel, 'Celebrating localism', 49-50.

⁵⁶⁷ Ibidem, 50.

onder de Texelaars. De sterker wordende invloed van het vasteland en het integratie- en uniformeringsproces dat daarmee samenging, leidden tot een herwaardering van eigen gebruiken. De roep om eigen feesten te behouden en te beschermen werd luider. De moderne sinterklaasviering was echter zodanig populair, dat Texelaars hieraan niet wilden tornen. De eilanders kozen ervoor de moderne viering te behouden.⁵⁶⁸ Ouwe Sunderklaas onderging echter een heropleving als gevolg van het ontstane bewustwordingsproces. Belangrijke factor was dat Ouwe Sunderklaas op 12 december gevierd en zodoende kon blijven bestaan naast het feest van 5 december.

Het bewustwordingsproces dat gepaard ging met een sterkere wens het eigene te beschermen en de focus te leggen op Texelse aangelegenheden, werd bevorderd door dorpscomités, de plaatselijke krant, de *Vereniging voor Volksfeest en Texelse Folklore* en de politieke partij *Texels Belang*.⁵⁶⁹ De bewustwording van de eigenheid van Texels cultuur werd verder gestimuleerd toen nationale nieuwsbladen geïntroduceerd werden en de invloeden van media en toerisme dieper doordrongen. Naar de buitenwereld toe wekten de Texelaars, bestaand uit slechts enkele duizenden inwoners, de indruk een tamelijk sociaal-cultureel homogene groep te vormen. Dit tezamen met de redelijk geïsoleerde ligging van het eiland, maakte het mogelijk voor de eilanders om zich af te zetten tegen het vasteland en de focus te leggen op Texelse thema's bij de feestviering. Afstand nemen was op Texel gemakkelijker en realiseerbaar, in tegenstelling tot de hier onderzochte regio's, waar het integratie- en uniformeringsproces een veel steviger grip kreeg op de lokale gemeenschappen. Het negatieve imago dat het sinterklaaslopen op het vasteland kreeg, waar erop werd neergekeken en dit fenomeen gezien werd als bedelarij door de armste klassen, bleef op Texel achterwege. De naar de buitenwereld uitgedragen sociaal-cultureel homogene samenstelling van de eilanders was hierbij van groot belang.

Het bewustwordingsproces leidde ertoe dat de focus van de Texelaars kwam te liggen op de positieve aspecten van Texels eigenheid en cultuur. Eigen gebruiken werden beschouwd als de moeite waard om te behouden. Van deze, zeer plaatsgebonden, factoren was op het vasteland geen sprake. Anders dan op Texel was de diversiteit aan sociale klassen in zowel de steden als de plattelandsregio's veel groter, met als gevolg sterkere afhankelijkheidsbanden tussen de diverse bevolkingsgroepen en een grotere mate van

⁵⁶⁸ Van Ginkel, 'Celebrating localism', 50.

⁵⁶⁹ Ibidem, 41.

onderlinge beïnvloeding. Bovendien is er in geen van de onderzochte regio's een zodanig grootschalige toerismestroom op gang gekomen om een impact te hebben op de lokale bevolking. Een gemeenschappelijk, solide fundament voor collectieve identiteitsvorming en het wij-zij denken zoals dat op Texel ontsproot, kreeg op regionaal niveau in de Friese Wouden, het Hogeland en het Oldambt geen kans. Bij de vorming van een collectieve identiteit richtte men zich in het geval van Groningen en Friesland bovendien op de provincies als geheel en niet op kleinere gebieden daarbinnen. Ook had het proces van identiteitsvorming zijn aanvang in Friesland en Groningen in een vroeger stadium. Daarbij werd dit proces in alle regio's gedragen door personen uit hogere lagen van de samenleving en, in het geval van Groningen ook door migrantenverenigingen.⁵⁷⁰

Met de oprichting van het Fries Genootschap (1827) werd 'het tot stand brengen van een provinciale Friese identiteit' reeds centraal gesteld, waarbij de nadruk werd gelegd op de geschiedenis, de taal en het volkskarakter.⁵⁷¹ Samen met het Selskip foar Fryske Taal- en Skriftekennisse (1844) vormden zij de Friese beweging.⁵⁷² Aan het begin van de twintigste eeuw voegden zich daar diverse nieuwe verenigingen bij, die zich inzetten voor het behoud van het Friese erfgoed, waarbij het behoud van de taal het kernpunt werd en er eveneens aandacht was voor gebieden die in het verleden behoorden tot een groter Friesland. Tijdens het Interbellum ontpopte zich in Friesland een omvattend, goed georganiseerd geheel van verenigingen en organisaties die gezamenlijk de versterking van de regiocultuur tot doel hadden.

In Groningen kwam er met de oprichting van de vereniging Grönneger Spraak (vanaf 1923 Algemene Vereniging Groningen geheten) en het maandblad *Groningen* in 1917-1918 eveneens een beweging op gang die handen en voeten moest geven aan het Groninger regiobesef. De vereniging stelde zich het doel het Groninger dialect in stand te houden en kennis van de Groninger geschiedenis en folklore te bevorderen en te behouden.⁵⁷³ Groningen werd in eerste instantie opgevoerd als modern, industrieel gewest, maar de beeldvorming van provincie Groningen veranderde onder invloed van

⁵⁷⁰ Daniël Broersma, *Het wonderland achter de horizon. Groninger regionaal besef in nationaal verband 1903-1963* (Assen 2005) 21; Goffe Jensma, *Het rode tasje van Salverda. Burgerlijk bewustzijn en Friese identiteit in de negentiende eeuw* (Leeuwarden 1998) 163 en 200-202; Volkert J. Nobel, 'Driekwart eeuw Westfries Genootschap. Eigen identiteit regio blijft van belang', *Kwartaalblad van de Vereniging Oud Hoorn* 21 (1999) 116-119; 'Achtergrondinformatie Historisch Genootschap Oud West-Friesland', *de Lückens-site*, http://www.luckens.nl/achtergr_info/westfr_genootsch.html, laatst geraadpleegd op 27 april 2020.

⁵⁷¹ Goffe Jensma, 'Cultuur in Friesland en Friese cultuur', 200.

⁵⁷² Jensma, *Het rode tasje*, 28.

⁵⁷³ Broersma, *Het wonderland*, 44.

Groninger migrantenverenigingen. De invloed van grote groepen binnenlandse migranten, die vooral vanaf 1880 in grote aantallen het Groninger platteland verlieten, werd richtinggevend voor de regionale bewustwording.⁵⁷⁴ In de eerste helft van de twintigste eeuw, met name tijdens het Interbellum, werden er buiten de provincie tientallen verenigingen opgericht. Tijdens het Interbellum was het vooral het behoud van Gronings als spreektaal waarvoor zij zich interesseerden en ‘maakte het idee opgang dat Groningen een oeroud plattelandsgewest was met een hechte volksgemeenschap.’⁵⁷⁵ De Groninger beweging had ruime aandacht voor het Groninger dialect, volksverhalen en -gebruiken. Vanaf 1930 kwam er bovendien meer aandacht voor het eigen landschap en werden er gedenktekens voor belangrijke Groningers opgericht. Regionale bewustwording richtte zich in deze provincies niet op een in diskrediet geraakt gebruik als het sinterklaaslopen, dat bovendien niet aan een bepaalde regio gebonden was, maar op een veelheid aan zaken die gezien werden als typisch en ‘oereigen’ voor Friesland en Groningen.⁵⁷⁶

In West-Friesland richtte men zich wel op de regio als zelfstandige entiteit. Initiatieven waren niet gericht op Noord-Holland als provincie. Ook in West-Friesland wilde men zich onderscheiden door zich toe te leggen op het behoud van de West-Friese identiteit en het streekeigene. Op initiatief van de arts Van Balen Blanken (1852-1939) werd het Historisch Genootschap Oud West-Friesland (1924) opgericht. De leden, allen afkomstig uit de hogere laag van de samenleving, stelden zich tot doel het streekeigene te behouden en te bewaren. Het ging daarbij om het preservareren van gebouwen en monumenten, het West-Friese dialect in al zijn facetten onder het bereik van de massa te brengen en, voor zover dit mogelijk was, alles te verzamelen en te bewaren dat te maken had met Oud West-Friese zeden, gewoonten, gebruiken en kleding. In het bijzonder na de Tweede Wereldoorlog werden ‘ouderwetse dingen’ nieuw leven ingeblazen: er werden boerendansgroepen en zangkoren opgericht en klederdracht van vroeger werd opnieuw gedragen.⁵⁷⁷ Net als op Texel ontstond er in West-Friesland een bewustwordingsproces

⁵⁷⁴ Broersma, *Het wonderland*, 210.

⁵⁷⁵ Ibidem, 91.

⁵⁷⁶ Ibidem, 76-77, 83-86, 91 en 100; IJnte Botke, *Wie aan Groningen denkt. Beeldvorming en identiteit van de provincie Groningen in de 19^e en 20^e eeuw* (Groningen 2003) 16-17 en 20-21; Johan Frieswijk, ‘Over boerenhuizen, ûleboerden en kippentrappetjes. Volkskundige activiteiten in Friesland in de periode 1918-1945’, *Volkskundig bulletin. Tijdschrift voor Nederlandse cultuurwetenschap* 25 (1999-2000) 1-38, aldaar 2, 4 en 19.

⁵⁷⁷ J.M. Baltus e.a. ed., ‘Ach lieve tijd. Zeven eeuwen Hoorn, zijn bewoners en West-Friesland’ in: *Ach lieve tijd - Hoorn* (Zwolle 1987) 181-196, aldaar 191-192.

als reactie op de schaalvergroting.⁵⁷⁸ In West-Friesland was het sinterklaaslopen echter voor de eeuwwisseling al tot zeldzaamheid verworpen en verdween tijdens het Interbellum geheel, waardoor het, anders dan op Texel, geen rol meer in het openbare leven speelde. Het streekeigen cultuurhistorisch erfgoed, het West-Friese dialect, de klederdracht en andere uitingen van West-Friese volkskunst werden daarentegen gekoesterd als tastbare, nog bestaande uitingen van de West-Friese cultuur en identiteit, waarmee West-Friezen hun eigen identiteit konden vormgeven.⁵⁷⁹

De initiatieven die genomen werden tot het cultiveren van het eigen verleden en die moesten leiden tot de bewustwording van het cultuureigene resulteerden in alle regio's bovendien niet in een afwijzing van de nationale ontwikkelingen. Tijdens het Interbellum werd de Groninger regiocultuur door dragers van het Groninger provinciaal bewustzijn beschouwd als onderdeel van de nationale Nederlandse cultuur, aldus Broersma.⁵⁸⁰ Na de Tweede Wereldoorlog raakte het streven naar zelfstandigheid door de Friese beweging in diskrediet en werd 'de staatkundige band met Nederland' benadrukt.⁵⁸¹ Men stond na de Tweede Wereldoorlog in zowel Friesland als Groningen open voor de integratie in het nationale bestel. West-Friesland werd vanaf de jaren vijftig van de twintigste eeuw overloopt gebied; mensen uit de steden, in het bijzonder Amsterdam, trokken naar onder andere Hoorn, Purmerend en Alkmaar. Het stimuleerde tot inspanningen om het streekeigene te behouden, maar leidde ook tot versnelde en verregaande integratie in de natie. In de regio's was er dan ook sprake van verdere culturele homogenisering en uniformering ten gevolge van het nationale eenwordingsproces.

De standpunten van de Texelse antropologen Vlaming en Witte, die Van Ginkel aanhaalt, lijken hiermee toepasbaar op de situatie op regionaal niveau wat betreft de verdwijning van het sinterklaaslopen op het vasteland: economische behoeften, de toegenomen invloeden van nationale aangelegenheden door de snelle modernisering en daaruit voortvloeiende verbreding van de horizon alsook de voortschrijdende integratie met de rest van het land, zorgden vanzelf voor een tanende vereenzelviging met oude gebruiken en tradities.⁵⁸² Telt men de sociale gelaagdheid van de samenleving en de verwevenheid van deze groepen door hun onderlinge afhankelijkheid, de verbeteringen

⁵⁷⁸ Nobel, 'Driekwart eeuw Westfries Genootschap', 117.

⁵⁷⁹ Ibidem, 116.

⁵⁸⁰ Broersma, *Het wonderland*, 122.

⁵⁸¹ Ibidem, 19.

⁵⁸² Van Ginkel, 'Celebrating localism', 50.

in de leefomstandigheden en gestegen welvaart, de regulering vanuit de overheid alsook de andere eerder besproken aspecten die arme groepen in de samenleving beïnvloedden daarbij op, dan zijn alle ingrediënten voorhanden om tot een succesvolle uniformering te komen: in dit geval de totstandkoming van een huiselijke sinterklaasviering die sinds enkele tientallen jaren op vrijwel identieke wijze gevierd wordt op het Nederlandse vasteland.

7.3 Conclusie

Zowel Ouwe als Nieuwe Sunderklaas verloren tijden het Interbellum aan belangstelling. Nieuwe Sunderklaas verdween omstreeks 1955 voorgoed uit het straatbeeld, een ontwikkeling die synchroon liep met de verdwijning van het sinterklaaslopen in het Hogeland, het Oldambt en de Friese Wouden. Door de verdwijning van Nieuwe Sunderklaas ontstond er een bewustwordingsproces onder de Texelaars, waarbij een herwaardering van eigen cultuur en gebruiken plaatsvond. Ouwe Sunderklaas maakte hierdoor een heropleving door. Door de redelijk afgezonderde ligging, de (naar de buitenwereld toe uitgedragen) homogene sociaal-culturele bevolkingssamenstelling, het bescheiden aantal inwoners, de invloed van het toerisme alsook de sterker wordende invloed van de lokale media en politiek, ontstond er gelegenheid afstand te nemen van het grotere proces van modernisering en natievorming dat Nederland in deze periode doorliep. Door het bewustwordingsproces kwamen positieve aspecten van het Texels eigene op de voorgrond te staan, inclusief hun gebruiken, wat zwaarder woog dan het negatieve imago dat het sinterklaaslopen op het vasteland aankleefde. Doordat Ouwe Sunderklaas gevierd werd op 12 december, zaten het moderne sinterklaasfeest en de maskerade elkaar bovendien niet in de weg. In de regio's op het vasteland ontbraken deze omstandigheden.

Het moderniseringsproces en het proces van staats- en natievorming leidden in het Hogeland, het Oldambt en de Friese Wouden tot verregaande integratie in het nationaal bestel. Het grootschalige toerisme dat de eilanders mede stimuleerde het Texels eigene te behouden, ontbrak eveneens op het vasteland. En hoewel toeristen bij de Brielse maskerade wel gestimuleerd werden tot deelname, hebben vooral plaatselijke actoren

zich, net als op Texel, ingezet voor het behoud ervan. Bij zowel de Brielse maskerade als Ouwe Sunderklaas werd er steeds verwezen naar het eigene ervan, hetgeen de collectieve identiteit van de Briellenaren en Texelaars versterkte. Bovendien werd er bij de feesten op zowel Texel als Brielle en Zoutkamp steeds verwezen naar een (vermeende) historische oorsprong ter legitimering van de eigen identiteit. In de onderzochte regio's werd eveneens verwezen naar een rijke, ver teruggaande historie, maar werd er een verband gelegd met onder meer de taal, het landschap, folklore, geschiedenis, volkskarakter en -gebruiken die gekarakteriseerd werden als typisch Fries, Gronings of West-Fries. Initiatieven werden gedragen door verenigingen, waarvan de leden uit het hogere segment van de samenleving afkomstig waren, en, in het geval van Groningen, ook door arbeidsmigranten. In West-Friesland, Groningen en Friesland had de cultivering van de eigen identiteit betrekking op het eigene en 'oeroude' van de West-Friezen, Groningers en Friezen en vindt daarin zijn legitimatie. In het geval van Groningen en Friesland richtte men zich daarbij op de provincies als geheel, niet op gebieden of plaatsen daarbinnen. Het bewustwordingsproces was bijgevolg gericht op andere zaken dan het in diskrediet geraakte sinterklaaslopen, dat bovendien voorkwam in geheel Nederland en niet typerend was voor een bepaalde streek of provincie, waardoor dit gebruik het aflegde tegen het moderne sinterklaasfeest dat in geheel Nederland de norm zou worden, een proces dat in de jaren zestig van de twintigste eeuw nagenoeg voltooid was.

Conclusie

In dit onderzoek is gezocht naar een antwoord op de vraag: Hoe ontwikkelde het ongeorganiseerde sinterklaasfeest zich in diverse gebieden en steden in Nederland ten noorden van de rivieren in de periode 1875-1950? Hiervoor is een literatuuronderzoek en een vergelijkend bronnenonderzoek gedaan naar de wijze waarop het sinterklaasfeest gevierd werd in de steden Leeuwarden, Groningen en Hoorn en de nabijgelegen regio's de Friese Wouden, het Hogeland, het Oldambt en West-Friesland.

Het ongeorganiseerde sinterklaasfeest bestond tussen 1875 en 1950 in de onderzoeksgebieden uit drie typen vieringen: een huiselijke viering voor kleine kinderen die zich afspeelde in de gezinssfeer, het sinterklaaslopen waarbij jongeren zich in de avond op straat begaven en huizen bezochten om beloningen te ontvangen, en de viering buitenshuis waaraan volwassenen deelnamen. Het sinterklaasfeest bewoog zich tussen 1875 en 1950 in twee tegengestelde richtingen, die elkaar wederzijds beïnvloedden en waarvan een wisselwerking uitging. De verbreiding van de huiselijke viering had enerzijds tot gevolg dat bepaalde gebruiken aan populariteit verloren. Anderzijds stimuleerde de inperking van activiteiten buitenshuis de huiselijke viering.

In alle steden en regio's was de invulling van het huiselijke sinterklaasfeest gericht op kleine kinderen nagenoeg hetzelfde; het opzetten op de avond van 5 december en zoeken naar cadeaus de volgende ochtend, een huisbezoek van Sinterklaas waarbij hij al dan niet in levenden lijve op bezoek kwam en het zingen van sinterklaasliederen bij de haard vormden kernelementen. In de drie steden was het sinterklaasfeest bij burgergezinnen in de decennia voor de eeuwwisseling geworden tot huiselijke aangelegenheid. Omstreeks de eeuwwisseling werd de beschaafde, huiselijke viering ook gangbaarder in burgerlijke gezinnen in de dorpen. Hoe ver kinderen vooraf aan het feest mochten opzetten en hoe uitgebreid het feest werd gevierd, was doorgaans afhankelijk van de welstand van de ouders en het sociale milieu waarin kinderen opgroeiden. Bij de huiselijke viering in de steden raakten jongeren en volwassenen steeds intensiever betrokken. Omstreeks 1910 raakte het thuisbezorgen van cadeaus op sinterklaasavond bij familie en vrienden in zwang, wat een beweging naar de huiskamer verder stimuleerde. Het zwaartepunt van de viering kwam te liggen op de avond van 5 december. In burgerlijke kringen in zowel steden als dorpen hadden deze veranderingen het eerst

plaats. Bij lagere sociale klassen en in verder afgelegen gebieden kwam het huiselijke aspect van de viering enkele decennia later op de voorgrond te staan. In de Friese Wouden, het Hogeland, het Oldambt en West-Friesland waren veel gezinnen dermate arm, dat het sinterklaasfeest nauwelijks gevierd werd. Naarmate de welvaart toenam, vierden steeds meer mensen uit lagere sociale klassen uitgebreider sinterklaasfeest.

Een deftige, beschaafde Sinterklaas werd eveneens het eerst gangbaar in de steden, niet in de laatste plaats gestimuleerd door de beeldvorming in prentenboeken en de sinterklaasvieringen gehouden op bewaarscholen in de steden. In dorpen fungeerden schoolonderwijzers als schakel in het overbrengen van beschaafder gedragscodes. Het is aannemelijk dat sinterklaasfeesten op scholen, de verschijning van een deftige Sint en de plechtige intochten die steeds vaker georganiseerd werden, hebben bijgedragen aan de verbreiding van een beschaafder type viering onder verschillende bevolkingslagen. In tegenstelling tot West-Friesland was de verschijning van Sinterklaas als deftige bisschop in de Friese Wouden en de Groninger regio's lange tijd een zeldzaamheid. Eenvormigheid in de beeldvorming van de sinterklaasfiguur ontbrak in deze regio's nog tot ver in de twintigste eeuw.

In alle onderzoeksgebieden is na 1900 een afname van de activiteiten buitenshuis waarneembaar. In de drie steden was het sinterklaaslopen al voor 1900 verdwenen en in West-Friesland tot zeldzaamheid geworden. In de Friese Wouden, het Hogeland en het Oldambt kwam het sinterklaaslopen tussen 1900 en 1940 nog veelvuldig voor. In enkele verder afgelegen plaatsen in de Friese Wouden en in enkele plaatsen in de Groninger regio's, met name nabij de Duitse grens, bleef het sinterklaaslopen zelfs tot circa 1955 voortbestaan. Hoewel het sinterklaaslopen op het West-Friese platteland eerder verdween dan in de noordelijker regio's, zijn er geen aanwijzingen dat religieuze factoren hierop van invloed waren. Sinterklaaslopen bleef in de eerste helft van de twintigste eeuw ook in katholieke Nederlandse gebieden een veelvoorkomende activiteit. De afstand tot de stad lijkt wel enigszins bijgedragen te hebben aan het langer voortbestaan van het sinterklaaslopen in de drie noordelijk gelegen regio's, maar het verklaart niet waarom het sinterklaaslopen ook in diverse steden in het (Rand)stedelijk gebied tot ver na de eeuwwisseling gebruikelijk bleef. Dit impliceert bovendien dat het verdwijnen van het sinterklaaslopen geen rechtlijnige beweging was die zich van stad naar platteland verbreidde. Waarschijnlijk was de aanwezigheid van grote groepen mensen behorend tot

de lagere sociale klassen van invloed op de mate waarin het sinterklaaslopen gebezigd werd en voortleefde. In de Friese Wouden, het Hogeland en het Oldambt bestonden minder sociale lagen. Lagere sociale klassen, die lang vasthielden aan de eigen volkscultuur, waren er oververtegenwoordigd. Sociaal-culturele en economische aspecten, en in mindere mate de afstand tot de stad, lijken zodoende grotendeels verantwoordelijk te zijn geweest voor de verdwijning van het sinterklaaslopen in de noordelijk gelegen regio's. Net als het sinterklaaslopen werden ook de loterijen en andere activiteiten vooral bezocht door mensen uit lagere sociale klassen en ook deze activiteiten bleven het langst voortbestaan in verder afgelegen plaatsen.

Cruciaal voor de uniformering van het huiselijke sinterklaasfeest en de afname van activiteiten buitenshuis was de verbreiding van burgerlijke denkbeelden. Inspanningen vanuit de stedelijke burgerij om dit gedachtegoed met succes over te brengen naar lagere sociale groepen verliep voorspoedig door sterker wordende afhankelijkheidsbanden, hetgeen voortkwam uit verdergaande culturele integratie, industrialisatie en modernisering. De opkomst van verzuilde organisaties, waarvan de invloed met name in het Interbellum het hele maatschappelijke leven doordeesemde, voegde hieraan een extra dimensie toe. Lagere sociale klassen toonden zich ontvankelijk om beschaafd gedachtegoed over te nemen. Uit dit onderzoek blijkt bovendien dat andere facetten van het moderniseringsproces, waaronder de implementatie en uitbreiding van wetten, overheidsinterventie, toenemende welvaart, kans op sociale stijging, verbeterde infrastructuur en communicatiemogelijkheden, opkomst van massamedia en commercialisering van wezenlijke betekenis waren voor de verbreiding van het huiselijke sinterklaasfeest en de beeldvorming van een deftige Sint.

Van Ginkels onderzoek toont aan dat dit niet overal de gangbare ontwikkeling was. Ouwe Sunderklaas, dat vaak in verband wordt gebracht met het sinterklaaslopen op het vasteland, onderging een heropleving. Voor zowel het sinterklaaslopen als de Texelse maskeradefeesten taande gedurende het Interbellum de interesse. De verdwijning van Nieuwe Sunderklaas ten gunste van de moderne sinterklaasviering leidde echter tot een bewustwordingsproces; het Texels eigene onderging een herwaardering en raakte gekoesterd. De tamelijk geïsoleerde ligging van Texel, de (naar de buitenwereld voorgehouden) redelijk homogene sociale-culturele structuur van de bevolking, het beperkte aantal inwoners, de toenemende invloeden van lokale media en politiek zorgden

ervoor dat men zich kon afzetten tegen processen van modernisering en natievorming dat Nederland doorliep. Het negatieve imago dat het sinterklaaslopen op het vasteland kenmerkte, was minder zwaarwegend dan de positieve aspecten van het Texels eigene, inclusief gebruiken als Ouwe Sunderklaas. Bovendien werd Ouwe Sunderklaas gevierd op 12 december, waardoor het zonder bezwaar kon voortbestaan naast het moderne sinterklaasfeest. In de Friese Wouden, het Hogeland en het Oldambt ontbraken deze omstandigheden.

Op Texel stimuleerde het groeiende toerisme bovendien het ‘lokalisme’ van de eilanders, iets dat eveneens ontbrak in de drie noordelijke regio’s. Bij de Brielse maskerade waren het, net als op Texel, vooral lokale actoren die zich decennialang inspanden om het feest te behouden. Bij beide feesten werd de nadruk steeds gelegd op het eigene ervan en verwezen naar een (vermeend) historisch verleden, wat de collectieve identiteit van zowel de Texelaars als de Briellenaren versterkte en legitimeerde. Ook bij de viering in Zoutkamp werd verwezen naar een (vermeend) historisch verleden ter legitimering van de eigen identiteit. In West-Friesland, Groningen en Friesland werd ook verwezen naar een rijk historisch verleden, maar lag de focus op andere zaken, zoals taal, folklore, geschiedenis, volksgebruiken en -karakter en het landschap die gekarakteriseerd werden als typisch Fries, Gronings en West-Fries. Hier richtte de cultivering van de eigen identiteit zich op het eigene en ‘oeroude’ van de bevolking en vond daarin zijn legitimatie. Wat betreft Groningen en Friesland richtten initiatieven zich hierbij op de gehele provincies, niet op streken daarbinnen. Daarnaast was het sinterklaaslopen niet karakteristiek voor een bepaalde streek of regio, maar veelvoorkomend in geheel Nederland, wat het sinterklaaslopen mogelijk minder geschikt maakte voor het uitdragen van een eigen, lokale identiteit. In West-Friesland was het sinterklaaslopen bovendien al lang verdwenen voordat het bewustwordingsproces ontsproot. Bewustwordingsprocessen en identiteitsvorming richtten zich zodoende op andere onderwerpen dan het onbeschaafd beschouwde sinterklaaslopen en resulteerden bovendien niet in de afwijzing van nationale ontwikkelingen. Het maakte de weg vrij voor de verbreiding van het moderne sinterklaasfeest onder alle bevolkingslagen.

In dit onderzoek ging de aandacht uit naar ontwikkelingen in het sinterklaasfeest zoals dat door de ‘gewone’ bevolking gevierd werd, binnens- en buitenshuis. Georganiseerde festiviteiten, waaronder uitdelingen en het verschijnen van een

levensechte Sinterklaas op scholen, zijn slechts zijdelings aan bod gekomen. Op welke wijze dergelijke georganiseerde activiteiten precies hebben bijgedragen aan de totstandkoming van een uniform sinterklaasfeest, moet nog verder onderzocht worden. Welke motivatie ging schuil achter initiatieven van damescommissies om sinterklaasfeesten op scholen te organiseren en een levensechte Sint te laten optreden? Op welke wijze verbreidden de plechtige intochten zich over Nederland? En hoe ontwikkelden deze georganiseerde festiviteiten zich tot een algemene, plechtige intocht op de nationale televisie? Onderzoek hiernaar levert mogelijk een nog beter begrip op van de totstandkoming van het moderne sinterklaasfeest, omdat ook deze aspecten nog niet uitvoerig onderzocht zijn.

Summary

The purpose of this study was to examine the development of the unorganized, domestic feast of Saint Nicholas in the Dutch cities of Leeuwarden, Groningen and Hoorn and the nearby regions of the Friese Wouden, Hogeland, Oldambt and West-Friesland between 1875 and 1950. From the perspective of modernization, the goal was to identify which processes were accountable for the spread of the domestic celebration and the disappearance of other activities that were generally celebrated at the fifth of December, like participating in lotteries and Nicholas masquerades. This study also aimed to provide an answer to the question why the masquerades continued to thrive on the island of Texel and in Brielle and Zoutkamp, while the domestic feast became the norm elsewhere, with particular attention for the process of identity articulation.

This research is based on newspaper articles and advertisements, memoirs and journals, a questionnaire carried out in 1943 by the Meertens Institute as well as an extensive literature research. It exists out of a comparative analysis of the cities and their regions, which are also placed in the context of national developments. This study reveals that the celebration of the feast of Saint Nicholas moved into opposed directions that influenced, interplayed and strengthened each other. On one side the expansion and increasing popularity of the domestic feast caused the loss of popularity of certain activities outside the domestic atmosphere. On the other hand, regulation and limitations of these activities led to their disappearance and stimulated the domestic celebration.

The results show that the feast of Saint Nicholas can be split up in three distinct groups: the children's feast, the old activity of Nicholas masquerading that was attended by youth, and activities for adults that were held outside the domestic atmosphere. The children's feast differed only slightly in the three cities and regions. How extensively the domestic feast was celebrated in families depended on wealth and social class. In all cities and regions changes towards a more civilized, domestic way of celebrating the feast first took place among the bourgeoisie. In particular social-cultural and economic factors, and to a lesser extend the distance to nearby cities, seemed to have played a pivotal role into the ability to adapt the domestic celebration. The results did not support the expectation that religion was a decisive factor in these developments, however more research is necessary to be conclusive.

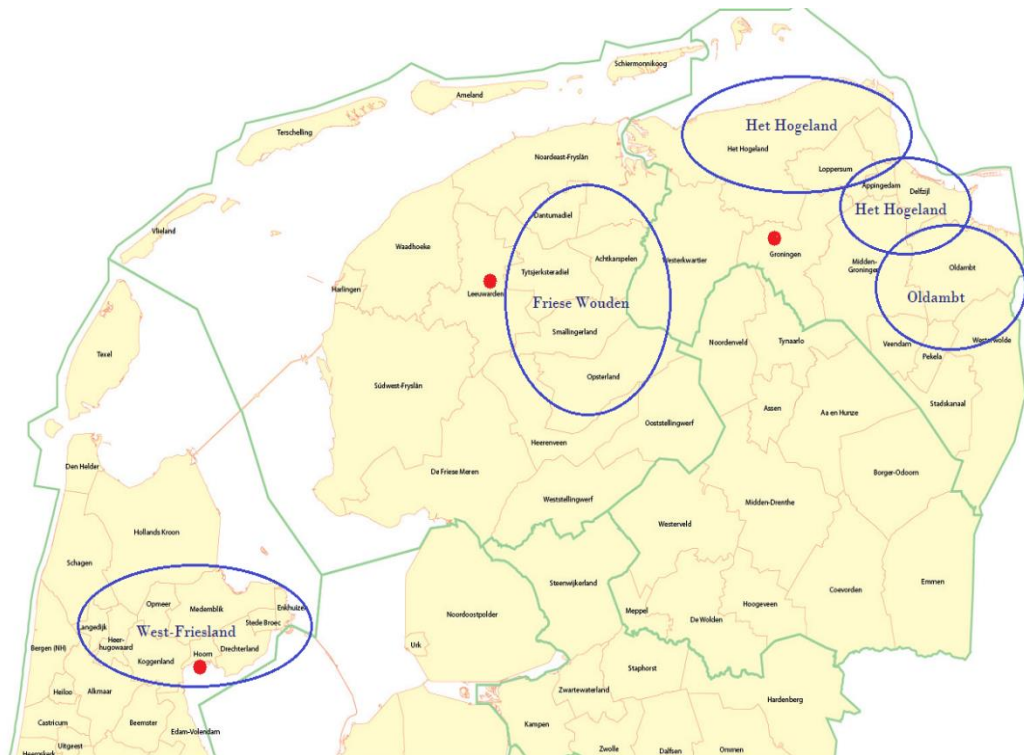
Several factors of the modernization process, like the implementation of new laws, government regulation, improved infrastructure and means of communication as well as the rise of mass media, played a dynamic and intertwined role in the implementation and spreading of the domestic feast and the conceptualization of Saint Nicholas as a gentle bishop as well as the decline of outside activities. Furthermore, increased welfare, the spread of views originating in the Enlightenment and closer ties of dependency between different social classes, which emerged from ongoing cultural integration, industrialization and modernization had a great impact. The rise of pillarized organizations during the interwar period added an extra dimension to these developments. Lower classes on their turn were susceptible to adopt the customs and views of the bourgeois.

While the popularity of the domestic celebration kept rising, old customs started to fade. At the island of Texel initially two masquerades took place, that both lost popularity at the same pace as the mainland masquerades, which eventually disappeared. The replacement of Nieuwe Sunderklaas by the domestic feast around 1955 led to an awareness process among Texelians and to the revival of Ouwe Sunderklaas, as a reaction to cultural homogenization and the modernization process. It became a clear identity marker and a vehicle in expressing the difference between self and the others.

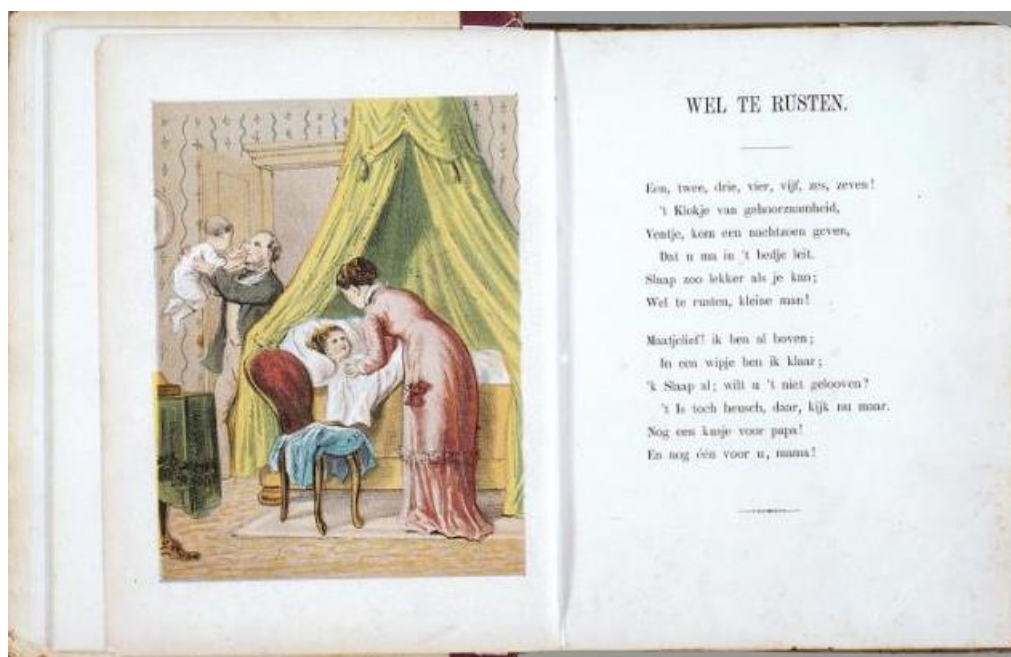
Just like the islanders, Briellenaren and Zoutkampers, identity building in the regions justified and legitimated itself through a presumed old heritage. Initiators in the regions however put their focus on other subjects, like language, folklore and other customs that were considered to be inherent to their people and territory. The negative connotations accompanying the mainland masquerades partially caused them never to be considered a suitable subject for identity construction. Also, the number of social classes was much larger and tourism had not yet become significant enough to be of influence on the locals as it did on Texel, causing growing cultural awareness. Initiatives of identity building and cultural awareness in Friesland and Groningen were also not limited to regions within the provincial borders, but were based on the provinces as a whole. In addition, in West-Friesland the masquerades disappeared decades before the process of cultural awareness in this region took off. Furthermore, identity building and regional awareness didn't result in a rejection of national developments for any of the researched regions in the way it did among Texelians. It paved the way for the feast of Saint Nicholas to be celebrated in an identical manner in all parts of the Netherlands.

Afbeeldingen

Afbeelding titelpagina. Illustratie O. Geerling in Joh. H. Been, *Sint Nicolaas Vertellingen* (Alkmaar 1913).

Afbeelding 1. overzicht van de steden en regio's middels een digitale landkaart van Nederland. Samengesteld door auteur.

Afbeeldingen 2 en 3. Kaft en binnenpagina van negentiende-eeuws prentenboek, W.F. Oostveen, *Het Sprekende Prentenboek* (Rotterdam ca. 1885), Collectie Prentenboeken van 1810 tot 1950 (Koninklijke Bibliotheek, Den Haag).

Afbeeldingen 4 en 5. Kaft en binnenpagina prentenboek J. Schenkman, *Sint Nicolaas en zijn knecht* (Amsterdam 1850), Koninklijke Bibliotheek.

<https://www.kb.nl/themas/kinderboeken-en-strips/sint-nikolaas-en-zijn-knecht-door-j-schenkman>, laatst geraadpleegd op 23 juni 2020.

Afbeelding 6. De St. Nicolaaspoppenmarkt op het Waterlooplein in Amsterdam, 1921.
Beeldnummer SFA001013637, Fotocollectie *Het Leven* (1906-1941), Spaarnestad
Photo. Beeldbank *Spaarnestad Photo*.

<https://beeldbank.spaarnestadphoto.com/search.pp?showpicture=15846&page=1&pos=1#>, laatst geraadpleegd 1 juli 2020.

Afbeelding 7. De Oude Sinterklazen op Ameland. S.J van der Molen en Paul Vogt, *Onze Folklore. Het jaar rond* (Amsterdam 1980) 181.

Afbeelding 8. Jan van Eyk, Meisje springt over de stok, *Ameland Folklore*, 4 december 1951. Beeldnummer SFA007002308, Collectie Spaarnestad, Spaarnestad Photo, Beeldbank *Spaarnestad Photo*.
<https://beeldbank.spaarnestadphoto.com/search.pp?showpicture=97780&page=1&pos=14>, laatst geraadpleegd 1 juli 2020.

Afbeelding 9. Sinterklaasintocht in Harlingen met berenfiguur, 1934. 'St. Nicolaas doet zijn intocht in Harlingen', *Fen Fryske Groun*, 7 december 1934.

Afbeelding 10. Kinderen die gemaskerd en verkleed als Sint en Piet langs de deuren gaan in Haarlem, 18 november 1931. Beeldnummer SFA007002178, Collectie Spaarnestad, Spaarnestad Photo, Beeldbank *Spaarnestad Photo*.

<https://beeldbank.spaarnestadphoto.com/search.pp?showpicture=96325&page=&pos=345>, laatst geraadpleegd op 7 juni 2020.

GEMBERTAAI, extra lekker, diverse
soorten BORSTPLAAT, BOTERLET-
TERS, AMSTERDAMSCH ST. NICOLAAS
met Amandelen 50, zonder Amandelen 40 ct.
per 5 ons. DOCKUMER TAAI en GRONIN-
GER OUDEWIJVEN zijn wederom te beko-
men bij

A BEINTEMA,

Amelandspijp, Leeuwarden.

N.B. Na toezending van een Postwissel
van f150 ontvangt men franco 2½ kilo
GEMBERTAAI.

Sint Nicolaas Etalage.

De ondergeteekende bericht dat zijne **St. Nicolaas-
Etalage** gereed is en noodigt een ieder beleefd tot een be-
zoek uit. Men vindt een ruime keuze

Prachtwerken (Belletrie en Poëzie), Photographiën,
beschilderde Schotels en Tegels, keurige doozen Luxe-
Postpapier, Zakportefeuilles, Portemonnaies, Briefkaarten-
albums, Portret- en Poëzie-albums, Presse-papiers, Por-
tretlijstjes, Muziektasschen, Bloc-notes, Inktkokers, Ka-
lenders, enz.

Ook is voor het jonge volkje een ruime voorraad
van de nieuwste Lees- en Prentenboeken voorhanden.

Onder beleefde aanbeveling,

Gr. Noord 97.

P. GEERTS.

SINT NICOLAAS CADEAUX.

ONTVANGEN een prachtige collectie NOU-
VEAUTES voor het aanstaande Sint Nicolaasfeest

geheel nieuw,

waaronder Armbanden, Broches, Horlogekettings,
Lederwaren: etc., in het Magazijn van Galanterieën
en Luxe-Artikelen

RUDOLF CROON,

hoek Academieplein.

Afbeelding 11, 12 en 13. Diverse advertenties uit de drie onderzoeksgebieden.

Advertentie A. Beintema, *Leeuwarder Courant*, 12 november 1888, 7; Advertentie P.
Geerts, *Hoornsche Courant*, 30 november 1906, 4; Advertentie Rudolf Croon,
Nieuwsblad van het Noorden, 3 december 1899, 12.

Afbeelding 14. Sinterklaasloopster met brood en sinterklaaskoekjes. *Fen Fryske Groun* (11-11-1927).

Afbeelding 15. Illustratie van de sinterklaasfiguur bij het verhaal ‘Sint-Nicolaasavond’ in J.J.A. Goeverneur, *Proza en poëzie* (Leiden, circa 1880) 101.

Afbeelding 16. Sinterklaasjagen in Garijp, circa 1939. S.J. van der Molen, *De Friesche Kalenderfeesten* (Den Haag 1941) 113.

Afbeelding 17. Sinterklaasjagen in Burgum, 1955. ‘„Sinterklaezjen” in de Wouden spel der jeugd. Vroeger de boemannen in het donker’, *Friesche Koerier*, 2 december 1955, 7.

Afbeelding 18. Sinterklaaslopers in Tietjerksteradeel. S.J. van der Molen, 'In de Wouden' wemelt 't van kleine Sintroms en Piters. Stemmen worden onherkenbaar forbrutsen', *Leeuwarder Courant*, 4 december 1954, 13.

Afbeelding 19. Groninger sunterkloaslopers, circa 1909. G. Herwig,
'Kinderfeestvieringen in Groningen', *Eigen Haard* 48 (27 november 1909).

Afbeelding 20. Intocht Sinterklaas georganiseerd door bakkerij Van der Meulen, Drachten, circa 1904. B.J. Cramer von Baumgarten, *Drachten in oude ansichten* (4^e druk; Zaltbommel 1988) 58.

Afbeelding 21. Sinterklaasintocht in de binnenstad van Hoorn aan de Grote Noord bij De Jong en Eilander, 1907. Fotonummer: 0012800, Beeldbank *Oud Hoorn*.

<https://www.beeldbank-oudhoorn.nl/cgi-bin/beeldbank.pl?ident=0012800&search=kaasmarkt&sort=14&veld=all&inword=1&display=gallery&istart=199>, laatst geraadpleegd op 8 juni 2020.

Afbeelding 22. Sinterklaas en Zwarte Piet, Solwerderstraat in Appingedam, 1915.

Collectienaam: J. ten Hove, *Beeldbank Groningen*.

<https://www.beeldbankgroningen.nl/beelden/detail/af4fe0ea-6667-b40d-7347-0252176bf5c9/media/72921d9d-6dcb-c694-0f0a-a9a956e6804d?mode=detail&view=horizontal&q=sinterklaas%20appingedam&rows=1&page=1>, laatst geraadpleegd op 9 juni 2020.

Afbeelding 23. Veelvoorkomende sinterklaasfiguur met roe en op klompen in krantenadvertenties. Bron: diverse advertenties in Nederlandse dagbladen.

Afbeelding 24. Geënceneerd sinterklaasbezoek gepubliceerd op de voorpagina van diverse geïllustreerde familieweekbladen in geheel Nederland op 30 november 1928, waaronder *Het Noorden in woord en beeld*, *Fen Fryske Groun*, *Van Eigen Erf* en *Utrecht in woord en beeld*.

Afbeelding 25. De Brielse Maskerade in 1958. Beeldbank *Streekarchief Voorne-Putten*.
https://www.streekarchiefvp.nl/zoeken-in-collecties/archieven/?search=maskerade&mistart=24&mivast=126&mizig=96&miadt=126&milang=nl&misort=last_mod%7Cdesc&miview=gall&mizk_alle=maskerade,
 laatst geraadpleegd op 7 juni 2020.

Bronnen en literatuurlijst

Bronnen

Het P.J. Meertens instituut: onderzoek en documentatie van Nederlandse taal en cultuur,
Amsterdam

Archiefnr. 174,	Collectie D.J. van der Ven; inv.nr. 1.18-1.27, 2.13-2.17, 25.1-25.5 en doos 25, inv.nr. 16-22.
Inv. nr. 36:165 en 36:166,	Collectie Vragenlijsten van de afdeling Volkskunde, 1934-heden. Vragenlijsten nummer 9: vraag 32 betreffende St. Nicolaas. 1943. Map A-Q: nummers A001-Q222.
Inv. nr. 57:838 en 37:839,	Knipselcollectie Volkskunde. Krantenknipsels betreffende Sunderklaas.
Inv. nr. 2011.41.0933/4 At Kloeke,	Kloeke, G.G., <i>Systematisch en alfabetisch register van plaatsnamen voor Nederland, de Nederlands-sprekende delen van België en Noord-Frankrijk en het Noord-westen der Duitse Bondsrepubliek</i> (Amsterdam 1962).

Fries historisch en letterkundig centrum Tresoar, Leeuwarden

Knipselmap Sinterklaas/grien.	Knipselmap mei artikels oer Sinterklaas gearst. troch
Archiefnr. 061 7228 3/061 7229 1,	FLMD/Tresoar. <i>Ferhalen. Ferskes en gedichtsjes. Oer sinteklaes.</i> (Leeuwarden 19XX).
Aanvr. nr. Hs 1782/G 853,	Dagboek van B. Vonk-Posthuma, 1892-1899 - 3 delen. Fotokopie van handschrift (z.p. 1899).
Aanvr. nr. K14,	<i>Bergumer Courant: weekblad voor het kiesdistrict Tietjerksteradeel en omstreken. Voorheen Weekblad voor het kanton Bergum.</i> Jaargangen 1876-1940. Band 1-14. Systematische code <u>11-246</u> ; <u>11-78</u> .
Aanvr. nr. Vj 15,	<i>Dragster Courant: weekblad voor de gemeente Smallerland en omstreken.</i> Vanaf 192X onder de titel <i>Drachtster Courant</i> . Jaargangen 1864-1940. Band 1-26. Systematische code 2-8; 11-134.
Aanvr. nr. Vj 29,	<i>Kollumer Courant: nieuwsblad voor Noord-Oost Friesland en het Westelijk deel der provincie Groningen,</i>

voorheen *Algemeen nieuws- en advertentieblad voor Kollum en omstreken*. Jaargangen 1880-1940. Band 1-21.

Aanvr. nr. Vh 1,

Fen Fryske Groun. Geïllustreerd familieweekblad voor Friesland. Jaargangen 1926-1938.

Historisch Centrum Leeuwarden, Leeuwarden

Bijlage tot het verslag der handelingen van den gemeenteraad te Leeuwarden. Bijlage no. 27 (01-01-1883) 119.

Bijlage tot het verslag der handelingen van den gemeenteraad te Leeuwarden, 1928. Bijlage no. 26 (01-01-1928) 445.

Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen

Archief J.A. Alberdingk Thijm 1781-1955, Inventarisnummer THYM-2356:

Artikel J.A. Alberdingk Thijm, 'St.-Nicolaas', *De Amsterdammer*. Extra St. Nicolaasnummer (1884). <https://kdc->

[opac.hosting.ru.nl/wwwopacx/wwwopac.ashx?command=getcontent&server=documents&value=Nl-NmKDC_THYM_2356.pdf](https://kdc-opac.hosting.ru.nl/wwwopacx/wwwopac.ashx?command=getcontent&server=documents&value=Nl-NmKDC_THYM_2356.pdf)

Krantenadvertenties

Advertentie A. Bakker, *De Nieuwe Courant. Goedkoop Nieuws- en Advertentieblad voor West-Friesland*, 7 november 1894, 7.

Advertentie A. Beintema, *Leeuwarder Courant*, 12 november 1888, 7.

Advertentie 'bezorgen van pakjes', *De Nieuwe Courant. Goedkoop Nieuws- en Advertentieblad voor West-Friesland*, 5 december 1894, 2.

Advertentie Deelmans Goedkoope Winkel, *Nieuwsblad van het Noorden*, 24 november 1888, 4.

Advertentie 'De prima Boterspeculaas', *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 23 november 1894, 4.

Advertentie Flora te Hoorn, *Hoornsche Courant en Arrondissementsblad*, 2 december 1877, 3.

Advertentie F. Polak. *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 30 oktober 1896, 4.

Advertentie Hotel Struvé, *Nieuwsblad Oost-Goorecht en omstreken*, 4 december 1926, 2.

Advertentie P. Geerts, *Hoornsche Courant*, 30 november 1906, 4.

Advertentie Rudolf Croon, *Nieuwsblad van het Noorden*, 3 december 1899, 12.

Advertentie 'Smakavond', *De Nieuwe Courant. Goedkoop Nieuws- en Advertentieblad voor West-Friesland*, 1 december 1897, 1.

Advertentie 'Voordeelig aanbod', *Enhuizer Courant. Nieuws- en Advertentieblad*, 1 december 1878, 3.

Advertentiepagina van *De Nieuwe Courant. Goedkoop Nieuws- en Advertentieblad voor West-Friesland*, 28 november 1894, 4.

Advertentiepagina's *Leeuwarder Courant*, 28 november 1876, 4 en 8.

Advertenties 'Heden ontvangen' en 'Sint Nicolaas etalage', *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 29 november 1885, 1.

Advertenties Sinterklaasgeschenken, *Nieuwsblad van het Noorden*, 4 december 1889, 4.

Advertentie Sint Nicolaas, *Nieuwe Veendammer Courant*, 1 december 1888, 4.

Advertenties Sint Nicolaas, *De Nieuwe Courant. Goedkoop Nieuws- en Advertentieblad voor West-Friesland*, 3 december 1902, 4.

Advertenties Sint Nicolaas, *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 5 december 1900, 3.

Advertenties Sint Nicolaasgeschenken, *Nieuwe Veendammer Courant*, 25 november 1891, 4.

Advertenties Sint Nicolaasgeschenken, *Nieuwe Veendammer Courant*, 1 december 1894, 3, 4 en 8.

Advertentie 'St. Nicolaas-etalage', *Hoornsche Courant*, 14 november 1894, 4.

Advertentie 'St. Nicolaas-etalage', *Hoornsche Courant*, 6 december 1895, 4.

Advertentie 'St. Nicolaas komt!!', *Hoornsche Courant*, 26 november 1918, 3.

Advertentie 'Tombola zonder Nieten', *Hoornsche Courant*, 6 december 1891, 3.

Advertenties van Groote Magazijnen van den Printemps te Parijs, chocolaterie Huize Maregnon in Soestdijk en uitgever Landmeter te Lemmer, *Hoornsche Courant*, 27 november 1878, 3-4.

Advertenties van café Hondius, café Beets en café van heer Houtman, *De Nieuwe Courant. Goedkoop Nieuws- en Advertentieblad voor West-Friesland*, 25 november 1931, 4.

Kranten-, weekblad- en tijdschriftartikelen

Fen Fryske Groun, 11 november 1927 en 30 november 1928.

Het Noorden in woord en beeld, 30 november 1928.

Utrecht in woord en beeld, 30 november 1928.

Van Eigen Erf, 30 november 1928.

Winschoter Courant, 6 december 1895.

Rubriek 'Berichten uit Stad en Dorp', *Hepkema's Courant. Nieuwsblad van Friesland*, 27 november 1901, 2.

Rubriek 'Binnenland', 'Leeuwarden, 5 December', *Leeuwarder Courant*, 6 december 1884, 1.

Rubriek 'Binnenland', mededeling bij gelegenheid van het Sint Nicolaasfeest door het postkantoor, *Leeuwarder Courant*, 10 december 1886, 1.

Rubriek 'Binnenlandsche berichten.', *Hoornsche Courant voor stad en provincie*, 11 december 1881, 3.

Rubriek 'Binnenlandsche berichten', *Hoornsche Courant*, 18 december 1872, 2.

Rubriek 'Binnenlandsche Berigten', 'Arnhem, 5 dec.', *Arnhemse Courant*, 8 december 1844, 2-3.

Rubriek 'Binnenlandsche Berigten', 'Nijmegen, den 9en December', *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 10 december 1845, 2.

Rubriek 'Binnenlandsche Berigten', 'Zwolle, den 10 December', *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant*, 11 december 1846, 2.

Rubriek 'Gemeentezaken', *Het Centrum*, 28 januari 1924, 5.

Rubriek 'Het Hoornsche Nieuws', *Nieuwe Hoornsche Courant*, 7 december 1904, 1.

Rubriek 'Het Hoornsche Nieuws', *Nieuwe Hoornsche Courant. Nieuws- en Advertentieblad*, 25 november 1905, 2-3.

Rubriek 'Raad Venhuizen', 'De politieverordening. – Sinterklaas op de propfen', *Nieuwe Hoornsche Courant*, 16 december 1933, 4.

Rubriek 'Residentienieuws', *Het Vaderland*, 7 december 1876, 5.

Rubriek 'Stad en Dorp', artikel 'APPINGEDAM, 2 Dec.', *Nieuwsblad van het Noorden*, 5 december 1894, 3.

Rubriek 'Stad en Dorp', artikel 'HELPMAN, gem. Haren, 6 Dec.', *Nieuwsblad van het Noorden*, 9 december 1894, 2.

Rubriek 'Stadsnieuws', 'Het Zuiden', *Nieuwe Hoornsche Courant*, 22 april 1926, 1.

Rubriek 'Vervolg Kroniek', 'Hoorn, 30 Nov.', *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 2 december 1906, 6.

'„Gouden ure' voor „klazen' van de Friese Wouden', *Friese Koerier*, 5 december 1956, 4.

'„Sinterklaezjen" in de Wouden spel der jeugd. Vroeger de boemannen in het donker', *Friese Koerier*, 2 december 1955, 7.

'„Sinterklaas, goed, heiligman"', *De Heerenveensche Koerier*, 23 november 1950, 9.

‘Als de sinterklaaszangers er op uit trekken. Haagsche politie belet bedelarij’, *De Telegraaf*, 2 december 1925, 6.

‘Bekendmaking’, *Enkhuizer Courant. Nieuws- en Advertentieblad*, 28 november 1880, 1.

‘Berichten uit den omtrek’, *Bergumer Courant*, 7 december 1912, 2.

‘Berichten uit den omtrek. Murmerwoude’, *Weekblad voor het kanton Bergum*, 4 december 1880, 2.

‘Berichten uit den omtrek. Rijperkerk’, *Bergumer Courant*, 10 december 1887, 2.

‘Binnenland’, *Tubantia*, 2 december 1885, 2.

‘Brieven uit Groningen’, *Provinciale Drentsche en Asser Courant*, 13 december 1909, 1.

‘De radio op Sinterklaasavond’, *Leeuwarder Courant*, 24 november 1930, 11.

‘De „Sinteklaes-rinsters" in actie’, *De Telegraaf*, 30 november 1937, 8.

‘De Sinterklaas-vrijdag’, *Leeuwarder Courant*, 2 december 1927, 2.

‘De Sint Nicolaasavond’, *Leeuwarder Courant*, 7 december 1906, 1.

‘De Smakavond’, *Nieuwe Hoornsche Courant. Nieuws- en Advertentieblad*, 6 december 1905, 2.

‘De St. Nicolaasavond’, *Leeuwarder Courant*, 7 december 1907, 1.

‘De St. Nicolaasviering’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 6 december 1928, 2.

‘De winkel in St. Nicolaastijd’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 27 november 1933, 2.

‘De winkels op Sinterklaasdag’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 17 november 1937, 2.

‘Drukke dagen voor banketbakkers. “Graag ’n boterletter en wat marsepein”’, *Dagblad voor West-Friesland. Editie voor Hoorn*, 29 november 1948, 4.

‘Een echte Sinterklaas’, *Nieuwe Hoornsche Courant*, 1 december 1928, 5.

‘Folklore rond de goedheilig man’, *Zierikzeesche Nieuwsbode*, 3 december 1955, 6.

‘Geen Sinterklazen meer langs de Haagsche straten. Met het oog op mogelijke volksoploopen wordt dit jaar geen toestemming gegeven’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 29 november 1932, 2.

‘Gemengde Berichten’, *Middelburgsche Courant*, 8 december 1884, 2.

‘Gemengd nieuws’, *De Maasbode*, 8 december 1901, 2.

‘Gemengd Nieuws. Sunderneiklaos.’, *De Telegraaf*, 2 december 1902, 6.

‘GROEDE’, *De Grondwet*, 4 januari 1887, 2.

‘Groede’, *Middelburgsche Courant*, 8 december 1882, 1.

‘Harich, 6 December’, *Leeuwarder Courant*, 10 december 1871, 6.

‘Het kienspel’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 1 december 1904, 2.

‘Hij komt! Wie komt? St. Nicolaas komt.’, *Hoornsche Courant*, 1 december 1917, 4.

‘Kijkjes om ons heen.’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 9 december 1894, 1.

‘Leeuwarden, 5 December’, *Leeuwarder Courant*, 6 december 1883, 2.

'Leeuwarden, 7 december. Postpakketdienst', *Leeuwarder Courant*, 9 december 1889, 1.

'Liefdadigheid', *Leeuwarder Courant*, 18 oktober 1867, 2.

'Los en Vast', *Nieuwsblad van het Noorden*, 27 november 1910, 13.

'Los en Vast.', *Nieuwsblad van het Noorden*, 8 december 1917, 9.

'Los en Vast', *Nieuwsblad van het Noorden*, 11 december 1920, 5.

'Los en Vast', *Nieuwsblad van het Noorden*, 5 december 1925, 9.

'Los en Vast', *Nieuwsblad van het Noorden*, 13 november 1926, 9.

'Ontwerp winkelsluitingsverordening', *Leeuwarder Courant*, 9 april 1932, 22.

'Op tijd s.v.p.!', *De Noord-Ooster*, 27 november 1924, 1.

'Over mensen, dingen en gebeurtenissen. Sinterklaesrinders. Naar aanleiding van een schilderij van Klaas Kamminga', *Nieuwsblad van Friesland. Hepkema's Courant*, 1 december 1939, 18.

'Overpeinzingen ter gelegenheid van Sint Nicolaas', *Het Nieuwsblad*, 3 december 1947, 2.

'Postpakketdienst Sint Nicolaas', *Leeuwarder Courant*, 9 december 1889, 1.

'Praatjes op onbepaalde tijden', *Nieuwsblad van het Noorden*, 7 december 1889, 1.

'Praatjes uit Venhuizen', *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 1 december 1905, 1.

'Posterijen', *Hoornsche Courant*, 5 december 1897, 1.

'Postpakketten St. Nicolaas', *Hoornsche Courant. Nieuws- en Advertentieblad voor West-Friesland*, 23 november 1912, 2.

'Provinciaal nieuws', *Nieuwsblad van het Noorden*, 28 november 1934, 18.

'Regelingen voor de Sint Nicolaasperiode', *Nieuwe Hoornsche Courant*, 28 november 1938, 3.

'Schoolonderwijs en schoolverzuim', *Hoornsche Courant*, 9 januari 1870, 5.

'Sinterklaasfreedreizigers', *Fen Fryske Groun*, 5 december 1930.

'Sinteklazejeijen. Zeer oud, doch ieder jaar weer nieuw vermaak voor de jeugd', *Jouster Courant*, 29 november 1957, 1.

'Sinterklaas.', *Nieuwsblad van het Noorden*, 6 december 1896, 1.

'Sinterklaas.', *Nieuwsblad van het Noorden*, 30 november 1889, 1.

'Sinterklaas', *Nieuwsblad van het Noorden*, 5 december 1899, 1.

'Sinterklaas en zwarte Piet', *Leeuwarder Nieuwsblad*, 5 december 1930, 5.

'Sinterklaas in zakformaat', *Overijsselsch dagblad*, 29 november 1934, 11.

'Sinterklaas-avond', *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 8 december 1905, 2.

'Sinterklaasavond', *Leeuwarder Courant*, 6 december 1930, 2.

'Sinterklaasavond in de stad', *Leeuwarder Courant*, 6 december 1929, 2.

'Sinterklaas-Vrijdag in de stad', *Leeuwarder Courant*, 5 december 1930, 2.

'Sinterklaas-vrijdag in de stad', *Leeuwarder Courant*, 1 december 1933, 2.

'Sinterklaas-Vrijdag in de stad', *Leeuwarder Courant*, 2 december 1938, 2.

'Sinterklaas-Vrijdag in de stad', *Leeuwarder Courant*, 1 december 1939, 2.

'Sint Nicolaas', *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 26 november 1893, 1.

'Sint-Nicolaas', *Nieuwsblad van het Noorden – Zondagsblad. Sint Nicolaas-Feestnummer*, 29 november 1891, 1.

'Sint Nicolaas: vroeger de grote onbekende in Friesland', *Friese Koerier*, 1 december 1956, 9.

'Sint Nicolaasavond', *Leeuwarder Courant*, 7 december 1911, 1.

'Sint-Nicolaasavond', *Leeuwarder Courant*, 7 december 1912, 2.

'Sint Nicolaasavond', *Leeuwarder Courant*, 6 december 1917, 2.

'Sint Nicolaasfeest in de kostelooze school.', *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 9 december 1908, 2.

'Sint Nicolaasverassingen', *Fen Fryske Groun*, 4 december 1931.

'Sint-Nikolaas', *Nieuwsblad van het Noorden*, 6 december 1893, 1.

'Sint Nikolaas', *Nieuwsblad van het Noorden*, 4 december 1895, 1.

'Stad en Dorp', *Nieuwsblad van het Noorden*, 6 december 1895, 2.

'Stad en Dorp', *Nieuwsblad van het Noorden*, 5 december 1925, 2.

'Stadsnieuws', *Leeuwarder Courant*, 7 december 1900, 1.

'Stadsnieuws. Van den torenwachter', *Nieuwe Hoornsche Courant. Nieuws- en Advertentieblad voor Hoorn en omgeving*, 13 november 1927, 1.

'St-Nicolaas', *Het nieuws van den dag: kleine courant*, 4 december 1909, 16.

'St. Nicolaas', *Nieuwe Hoornsche Courant. Nieuws- en Advertentieblad*, 5 december 1903, 3.

'St. Nicolaas doet zijn intocht in Harlingen', *Fen Fryske Groun*, 7 december 1934.

'St. Nicolaas op straat', *Leeuwarder Courant*, 7 december 1905, 1.

'St. Nicolaas te Hoorn', *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 7 december 1911, 2.

'St. Nicolaasavond op straat', *Leeuwarder Courant*, 7 december 1904, 5.

'Toen wij nog kinderen waren!', *Hoornsche Courant voor stad en provincie*, 1 december 1878, 1.

'Uit de Friesche Wouden. Het blijvend gedeelte', *Leeuwarder Courant*, 9 december 1907, 9.

'Uit Gruno.' *Volksblad van Oost-Goerecht en Omstreken*, 7 december 1892, 1 en 2.

'Uit de kantonsgerichtsitting te Hoorn', *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 13 januari 1912, 7.

‘Uit den Hilversumsche raad. Wijziging der algemeene politieverordening’, *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*, 2 september 1931, 7.

‘Vijftig jaar geleden. Toen stond er in het Nieuwsblad. Sprakeloos.’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 30 januari 1964, 2.

‘Vrijdags in de stad. Sinterklaasvrijdag’, *Leeuwarder Courant*, 29 november 1929, 2.

‘Vooroorlogse Sinterklaas royaal met weinig geld’, *Leeuwarder Courant*, 27 november 1976, 29.

‘Wandelingen door de stad. Tusschen schemer en donker’, *Leeuwarder Nieuwsblad*, 30 november 1939, 4e blad.

‘Zo was oud-Leeuwarden. We zetten de klok even terug’, *Leeuwarder Courant*, 14 augustus 1948, 5.

‘Zwolle, den 7 december’, *Overijsselsche Courant*, 10 december 1844, 1.

A. N., ‘Los en Vast’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 4 december 1904, 5.

Blij, J.F. v.d., rubriek ‘Advertentiën’, mededeling ‘Sint-Nicolaasfeest’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 27 november 1920, 4.

Boetes-Nicolai, Sara, ‘Als ik daar nog aan denk. Die heerlijke Sinterklaastijd uit mijn jeugd..’, *t Kleine Krantsje*, 4 december 1982, 7.

Buursma, ‘Sint-Nicolaas’, *Hoornsche Courant. Nieuws- en Advertentieblad voor West-Friesland*, 6 december 1899, 1.

Bijl, J.S., ‘Overdenkingen in gezelligste maand van het jaar’, *t Kleine Krantsje*, 19 december 1975, 3 en 9.

Burger, Hendrik, ‘Sinterklaasfeest ging bij ons boven alles. Herinneringen Hendrik Burger’, *t Kleine Krantsje*, 19 maart 1977, 5.

C., ‘De St. Nicolaas-jeijers’, *Nieuwsblad van Friesland*, 3 december 1947, 2.

Dam, J.C. van, ‘Uit het geheugen opgediept: Sinterklaasfeest rond de eeuwwisseling...’, *t Kleine Krantsje*, 24 november 1965, 5.

Dixi, ‘Een Sinterklaaspraatje’, *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 2 december 1891, 2.

Een Buitenman, rubriek ‘Ingezonden’, *West-Friesland. Nieuwe Hoornsche Courant*, 6 december 1895, 3.

Endlich sr. Hein, ‘Sinterklaas rond 1920’, *Maandblad Oud-Utrecht* 51 (1978) 109-110.

Fijn van Draat, J.A., ‘Het levensverhaal van een rustend landarbeider. Een Kurendriever op ’t Hogelaand (7)’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 19 augustus 1971, 26.

Friso, ‘ ’t Wordt Sinterklaas’, *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 29 november 1903, 5.

Galama, Igo, 'Sinterklaas weleer echt familiefest', *'t Kleine Krantsje*, 1 november 1994, 8.

Goeverneur, J.J.A. *Proza en poëzie* (Leiden, circa 1880) 101-102.

Haan, Tj. W. R. de, 'Opstellen en volksleven op een Friese Middelbare School', *Leeuwarder Courant*, 13 april 1950, 7.

Hazewindus, R., 'In Sinterklaesjoun foar sa'n 70 jier', *Drachtster Courant*, 30 november 1956, 5e blad.

Hermans, 'Posterijen', *Hoornsche Courant*, 3 december 1909, 1.

Herwig, G., 'Kinderfeestvieringen in Groningen', *Eigen Haard* 48 (27 november 1909).

Hoytema van Konijnenburg, 'Sluiting Tapperijen', *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 3 december 1910, 5.

Iddekinge, J.F. van, 'Notificatie', *Groninger Courant*, 30 november 1824, 1.

Joncheere, H.W. de, 'Officieel gedeelte. St. Nicolaasviering.' *Hoornsche Courant*, 3 december 1909, 1.

Jonge, D.P.J. de, 'Sint Nicolaas in Friesland', *Friesch Dagblad*, 23 november 1984, 13.

Jouwersma, B., 'Oude Friesche volksgebruiken', *Leeuwarder Courant*, 19 oktober 1929, 17.

J.P., 'Vol verwachting klopt ons hart', *De Noord-Ooster*, 5 december 1940, 3.

Kees, 'Brief an Gert', *De Vrije Hoornse Courant. Dagblad voor West-Friesland* (05-12-1946) 2.

Klaproos, A., 'Uit de Streek', *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 10 december 1893, 1-2.

Kok, Willy, 'Interview met Marie de Wildt-Tesselaar', *Zicht op Haringscarspel* 20 (2011) afl. 2, 4-5.

Kuipers-Kroes, M., 'Sinterklaas', *'t Kleine Krantsje*, 21 oktober 1972, 10.snoe

Leijen-Van der Weide, Alke van, 'Jeugdoantinken oan Sinteklaas fan 1936-1937', 30 november 1983. Artikel in Knipselmap mei artikels oer Sinterklaas / gearst. troch FLMD/Tresoar. Archiefnummer 061 7228 3/061 7229 1.

Lingerak, Bob, 'Sunterklaas', *West-Friesland Oud & Nieuw* 66 (1999) 146-147.

Meerburg, P.J., 'Postpakket St. Nicolaas', *Volksblad Oost-Goorecht en Omstreken*, 30 november 1892, 5.

Molen, S.J. van der, 'Het Sinte Klaze-jeijen. Een merkwaardig St. Nicolaasgebruik in de Friesche Wouden', *Leeuwarder Nieuwsblad*, 4 december 1937, 5.

Molen, S.J. van der, 'In de Wouden' wemelt 't van kleine Sintroms en Piters. Stemmen worden onherkenbaar forbrutsen', *Leeuwarder Courant*, 4 december 1954, 13.

Molen, S.J. van der, 'Sinterklazejeijen en Klausjagen. Parallellen tussen de Wouden en Zwitserland', *Friese Koerier*, 4 december 1952, 4.

Nico, 'St. Nicolaas in aantocht.', *Nieuwe Hoornsche Courant*, 2 december 1911, 7.

N. v. N., 'Sinterklaasavond.', *Nieuwe Veendammer Courant*, 5 december 1911, 1.

Lubach sr., A., 'Het Sinterklaasfeest in de goeie ouwe tijd.....', *'t Kleine Krantsje*, 2 december 1964, 4.

Observer, 'Reisindrukken. Sinterklaas-Zaterdag', *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 13 december 1917, 3.

O. H. C., 'Herinnering aan Strooiavond', *Nieuwe Hoornsche Courant: nieuws- en advertentieblad voor Hoorn en omgeving*, 6 december 1930, 3.

Pathuis, A., 'Uit Groningens historie. Wintergenoegens van onze voorouders', *Nieuwsblad van het Noorden*, 28 december 1957, 13.

Ploeger, Jan de, 'Praatjes over de Streek', *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 17 december 1905, 1.

Quanjer, T.L., 'Sluiting Tapperijen', *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 4 december 1909, 1.

R., Neeltje, 'Sint Nicolaas', *Hoornsche Courant*, 1 december 1917, 9.

Roo, Robert de, 'Sinterklaaslopen. Zoutkampers verjagen boze geesten', *Dagblad van het Noorden*, 5 december 2008, 9.

Sint Nicolaas, rubriek 'Ingezonden', 'Mijnheer de Redacteur!', *Hoornsche Courant*, 8 december 1872, 3.

Staal, C., rubriek 'Lezers reageren', 'Sinterklaas rond 1920', *Maandblad Oud-Utrecht* 52 (1979) 1-2.

Sytsema, M.W., 'Over de eierboer Eibert en de melkboer als Sint', *'t Kleine Krantsje* (01-07-1990) 8.

T., 'Over ons Dialect. XVI. "Sunnerkloas, dei gouie bloud"', *Nieuwsblad van het Noorden*, 4 december 1914, 5.

Toalsman, Fré, 'Opzetten', *Dagblad van het Noorden. Groningen Oost*, 2 december 2006, 13.

Toalsman, Fré, 'Sunnerkloaslopen', *Dagblad van het Noorden*, 3 december 2005, 13.

Truus, 'St. Nicolaas-brieven. III', *Hoornsche Courant*, 28 november 1916, 1.

Verschoor, J.A.W., 'Pakketten Sint Nicolaasfeest', rubriek 'Advertentiën', *Leeuwarder Courant*, 30 november 1886, 5.

Walsma-Huisman, Anneke, 'Terugblik', *'t Kleine Krantsje*, 16 april 1977, 4 en 9.

Waning, W. van, rubriek 'Officieel Gedeelte', 'Kennisgeving', *Hoornsche Courant*, 28 november 1897, 1.

Waning, W. van, 'St. Nicolaasviering', *Hoornsche Courant*, 3 december 1909, 1.

Wierenga, Jan, 'Dit was sunterkloas: hobben, bulskoppen en klossums', *Dagblad van het Noorden*, 2 december 2006, 13.

Wiersma, P., 'Vijf centen een pond zout. Een levensmiddelenzaak in vooroorlogse jaren', *'t Kleine Krantsje*, 1 september 1993, 8.

Woudman, 'Sinterklaas op komst. Het feest der huiselijkheid', *Nieuwsblad van Friesland. Hepkema's Courant*, 2 december 1932, 9.

X. en IJ., 'Sinterklaas', *Enkhuizer Courant. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier*, 6 december 1899, 2.

Zee, J.H. van der, 'Sint-Nicolaas in mijn prille jeugd', *Leeuwarder Nieuwsblad*, 2 december 1930, 14.

Zwaagdijk, M., 'Hoe Sint-Nicolaas' verjaardag vroeger buiten werd gevierd', *Buiten. Geïllustreerd weekblad*, 29 november 1930, 571-573.

Zwaagdijk, M., 'Sinterklaas vóór honderd jaar', *De Speelwagen* 6 (1951) 261-264.

Zwaagdijk, M., 'Sint-Nicolaas', *De Speelwagen* 1 (1946) 282-283.

Prentenboeken

Andriessen, S.J., *Wat Sint-Nicolaas voor kinderen brengt* (Amsterdam 1875).

Goeveur, J.J.A., *Laatste Sint Nicolaas. Nieuwe prettige versjes, vertelseltjes en liedjes, te lezen, te zingen en van buiten te leeren* (Groningen 1866).

Oostveen, W.F., *Het Sprekende Prentenboek* (Rotterdam ca. 1885).

Schenkman, J., *Sint Nikolaas en zijn knecht* (Amsterdam 1850).

Wetherell, E., *De schoen; Sint Nicolaas-vertellingen* (Haarlem 1855).

Ongepubliceerde bronnen

Schriftelijke enquête door auteur gehouden onder bewoners van de verzorgingshuizen De Warrenhove te Drachten, Brughelenkamp te Zwaagwesteinde, De Lijte te Ureterp en 't Suyderhuys te Surhuisterveen. December 2014. Bijlage 2.

Interview gehouden door auteur met twee oud-bewoners van Suammeerderheide, geboren in circa 1925. November 2014.

Literatuurlijst

- Adama, P., *De Broodkorf* (Dongjum 1854).
- Akkerman, P., 'Sinteklaesrinnen, sjoelen, skutjassen. Sinteklaesjoun op it Fryske doarp fan eartiids', *Frysk en Frij* 46 (1957) 3.
- Alberdingk Thijm, J.A., 'St.-Nicolaas', *De Amsterdammer*. Extra St. Nicolaasnummer (1884).
- Baltus, J.M. e.a. ed., 'Ach lieve tijd. Zeven eeuwen Hoorn, zijn bewoners en West-Friesland' in: *Ach lieve tijd - Hoorn* (Zwolle 1987) 181-196.
- Bank, Jan, en Maarten van Buuren, 1900. *Hoogtij van burgerlijke cultuur* (Den Haag 2000).
- Baumgarten, Cramer von, B.J., *Drachten in oude ansichten* (4^e druk; Zaltbommel 1988).
- Been, Joh. H. *Sint Nicolaas Vertellingen* (Alkmaar 1913).
- Berends, Bianca, Zwarte Piet en Witte Klaas. Onderzoek naar de beeldvorming in de sinterklaastraditie. (Proefschrift Erasmus Universiteit, Rotterdam 2000).
- Berg, G.J. van den, 'Hoorn; functies en perspectieven', *West-Frieslands Oud en Nieuw* 24 (1957) 161-194.
- Bergh, L. Ph. C. van den, *Nederlandsche volksoverleveringen en godenleer* (Utrecht 1839).
- Berting, J., 'In het brede maatschappelijke midden: de veranderende positie van de middengroepen in de Nederlandse samenleving tussen 1850 en 1980' in: F.L. van Holthoon, *De Nederlandse samenleving sinds 1815* (Assen en Maastricht 1985) 119-138.
- Bodt, Saskia de, en Jeroen Kapelle, *Prentenboeken. Ideologie en illustratie 1890-1950* (Amsterdam 2003).
- Boekholt, P. Th.F.M. en E.P. de Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd* (Assen en Maastricht 1987).
- Boer, Eugenie en John Helsloot ed., *Het Sinterklaas Boek* (Zwolle 2009).
- Boer E., ed., *Sinterklaas verklaard* (Amsterdam 2009).
- Boer-Dirks, E., 'Nieuw licht op Zwarte Piet. Een kunsthistorisch antwoord op de vraag naar de herkomst van Zwarte Piet', *Volkskundig bulletin* 9 (1993) 1-35.
- Boissevain, Jeremy, 'Inleiding: identiteit in feestelijkheid' in: Adrianus Koster, Yme Kuiper en Jojada Verrips ed., *Feest en ritueel in Europa. Antropologische essays* (Amsterdam 1983) 9-14.
- Boissevain, Jeremy, 'Revitalizing European rituals' in: Idem, *Factions, friends and feasts. Anthropological perspectives on the Mediterranean* (Oxford 2013) 197-211.
- Bonnet-Bekkema, Aafke, De tijden veranderen, en Sinterklaas met hen. De viering van het ongeorganiseerde Sinterklaasfeest in de stad Leeuwarden en regio de Friese Wouden tussen 1870 en 1940 (OU werkstuk cursus *Volop Vertier*, Drachten 2015).
- Booy, Frits, *Het verhaal van Zwarte Piet. Geschiedenis en betekenis* (Utrecht 2014).

- Bosmans, J., 'Het maatschappelijk-politieke leven in Nederland 1918-1940' in: J.C. Boogman e.a., *Geschiedenis van het moderne Nederland. Politieke, economische en sociale ontwikkelingen* (Houten 1988) 398-443.
- Botke, Jnte, *De golden kette: het Oldambt 1875: paradijs van de boeren* (Veendam 1994).
- Botke, Jnte, *Boer en heer. 'De Groninger boer', 1760-1960* (Assen 2002).
- Botke, Jnte, *Wie aan Groningen denkt. Beeldvorming en identiteit van de provincie Groningen in de 19^e en 20^e eeuw* (Groningen 2003).
- Bottenburg, Maarten van, 'Hoe recent is modern? Over de herkomst van 'modern', 'moderniteit' en 'modernisering', en het gebruik ervan in de sociologie', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 17 (1990) afl. 1, 101-118.
- Brakel-Immink, M.W. van, 'Het St. Nicolaasfeest te Hollum op Ameland', *De Vrije Fries* 29 (1929) 73-78.
- Broersma, Daniël, *Het wonderland achter de horizon. Groninger regionaal besef in nationaal verband 1903-1963* (Assen 2005).
- Brouwer, D., *Enkhuizen: aantekeningen uit het verleden*. Deel 3 (Enkhuizen 1949).
- Brugmans, I.J., *De arbeidende klasse in Nederland in de 19^e eeuw (1813-1870)* (2^e druk; Den Haag 1929).
- Buiter, H., 'Werken aan sanitaire en bereikbare steden, 1880-1914', in: H.W. Lintsen e.a. ed., *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw*. Deel 6. Stad, bouw, industriële productie (Zutphen 2003) 25-50.
- Burger, Hendrik, *Leeuwarder jeugdherinneringen* (Amsterdam 1949).
- Damsma, Dirck, 'Van hoeksteen tot fundament. Het gezin in Nederland 1850-1960' in: Harry Peeters, Lène Dresen-Coenders en Ton Brandenbarg ed., *Vijf eeuwen gezinsleven. Liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland* (Nijmegen 1988) 209-247.
- Dekker, E., e.a. ed., 'Twintig eeuwen West-Friesland, de Westfriezen en hun rijke verleden' in: *Ach lieve tijd - West-Friesland* (Zwolle 1998) 1-32.
- Dekker, E., e.a. ed., 'Twintig eeuwen West-Friesland, de Westfriezen en hun boeren' in: *Ach lieve tijd - West-Friesland*. (Zwolle 1999) 200-224.
- Dekker, E., e.a. ed., 'Twintig eeuwen West-Friesland, de Westfriezen en hun dorpen' in: *Ach lieve tijd - West-Friesland* (Zwolle 1999) 129-152.
- Dekker, E., e.a. ed., 'Twintig eeuwen West-Friesland, de Westfriezen en hun handel en nijverheid' in: *Ach lieve tijd - West-Friesland* (Zwolle 1999) 273-296.
- Dekker, E., e.a. ed., 'Twintig eeuwen West-Friesland, de Westfriezen en hun vertier en vermaak' in: *Ach lieve tijd - West-Friesland*. (Zwolle 1999) 249-272.

- Diederiks, H.A., en G.C. Quispel, 'Groepen, sociale verhoudingen en mentaliteit in West-Europa van het einde van de achttiende eeuw tot heden' in: H.A. Diederiks e.a., *Van agrarische samenleving naar verzorgingsstaat. De modernisering van West-Europa sinds de vijftiende eeuw* (2^e druk; Groningen 1994) 301-366.
- Dijkstra, Waling, *Uit Friesland's Volksleven van vroeger en later. Volksoverleveringen, volksgebruiken, volksvertellingen, volksbegrippen*. Eerste deel (Leeuwarden 1892).
- Duijvendak, Maarten, 'Ligamenten van de staat? Over regionale identiteit en de taaiheid van de provincie', *BMGN – Low Countries Historical Review* 123 (2008) 342-353.
- Duijvendak, Maarten en Bart de Vries ed., *Stad van het Noorden. Groningen in de twintigste eeuw* (Assen 2003).
- Eerenbeemt, H.F.J.M. van den, *In het spoor van vooruitgang. Het moderniseringsproces in de Nederlandse samenleving 1730-1980* (Tilburg 1989).
- Farwerck, F.E., *Noordepese mysteriën en hun sporen tot heden* (2^e druk; Deventer 1970).
- Frieswijk, Johan, e.a. ed., *Geschiedenis van Friesland 1750-1995* (Amsterdam 1998).
- Frieswijk, Johan, 'Over boerenhuizen, ûleboerden en kippentrappetjes. Volkskundige activiteiten in Friesland in de periode 1918-1945', *Volkskundig bulletin. Tijdschrift voor Nederlandse cultuurwetenschap* 25 (1999-2000) 1-38.
- Frieswijk, Johan, 'Arbeiders, armoede en zorg in Leeuwarden' in: René Kunst e.a. ed., *Leeuwarden 750-2000. Hoofdstad van Friesland* (Franeker 1999) 301-325.
- Frieswijk, Johan, 'Biografische aspecten van de geschiedschrijving van de arbeidersbeweging in Friesland', *It Beaken* 71 (2009) afl. 1/2, 13-44.
- Frieswijk, Johan, *Waar blijft de tijd. 1000 jaar Friese Wouden. Deel 15. Vrije tijd, dorpsfeesten en verenigingsleven* (Zwolle 2009).
- Frieswijk, Johan en Peter van der Meer, 'De sociaal-economische ontwikkeling na 1917' in: Johan Frieswijk e.a. ed., *Geschiedenis van Friesland 1750-1995* (Amsterdam 1998) 232-265.
- Ghesquiere, Rita, *Van Nicolaas van Myra tot Sinterklaas. De kracht van een verhaal* (Amersfoort 1989).
- Gilst, A.P. van, *Sinterklaas en het Sinterklaasfeest: geschiedenis en folklore* (Veenendaal 1969).
- Ginkel, Rob van, "'Groen-zwart. Texels in het hart." Over de articulatie van identiteit op een Nederlands Waddeneiland', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 18 (1991) afl. 4, 76-99.
- Ginkel, Rob van, *Op zoek naar eigenheid. Denkbeelden en discussies over cultuur en identiteit in Nederland* (Meppel 1999).
- Ginkel, Rob van, 'Celebrating localism: The festive articulation of Texel's identity' in: Peter Jan Margry en Herman Roodenburg ed., *Reframing Dutch culture. Between otherness and authenticity* (Ashgate 2007) 37-57.

- Gysen, Jan van, 'Jan van Gysens weekelyksche Amsterdamsche merkuuren. Verhalende op een boertige wys, 't voornaamste nieuws door heel Europa. Beginnende met den .September 1715, en eyndigende den .May, 1717. Sesde deel' (Amsterdam 1720).
- Hamelsveld, IJsbrand van, *De zedelijke toestand der Nederlandsche natie op het einde der achttiende eeuw* (Amsterdam 1791).
- Hellema, D.W., *De dagboeken van Doeke Wijgers Hellema, jaar 1843* (Wanswerd 1843).
- Helsloot, John, 'Feest en vermaak. Sinterklaasfeesten in de 19e en 20e eeuw', *Nehalennia, Bulletin van de werkgroep historie en archeologie van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen en de Zeeuwsche Vereniging voor Dialectonderzoek* 129 (2000) 25-34.
- Helsloot, John, '5 December. Sinterklaas en nationale cultuur in Nederland', *Skript Historisch Tijdschrift* 24 (2002) 55-70.
- Helsloot, John, 'De ambivalente boodschap van de eerste 'Zwarte Piet' (1850)' in: Eveline Doelman en John Helsloot ed., *De kleine Olympus. Over enkele figuren uit de alledaagse mythologie* (Amsterdam 2008) 93-117.
- Hen, P.E. de, 'De industrialisatie van Nederland' in: F.L. van Holthoon, *De Nederlandse samenleving sinds 1815* (Assen en Maastricht 1985) 3-18.
- Hobsbawm, Eric, 'Mass-producing traditions: Europe, 1870-1914' in: Eric Hobsbawm en Terence Ranger ed., *The Invention of Tradition* (Cambridge en New York 1983) 263-308.
- Hoogeboom-Meester, A., *Mijn herinneringen... uit het leven van een West-Friese vrouw* (Waarland 2001).
- Hollander, J.C. den, 'Aspecten van de twintigste-eeuwse cultuurgeschiedenis. Massacultuur in de twintigste eeuw' in: A. Bosch en L.H.M. Wessels ed., *Veranderende grenzen. Nationalisme in Europa, 1919-1989* (Nijmegen 1992) 148-160.
- Holthoon. F.L. van,, 'Verzuiling in Nederland' in: F.L. van Holthoon, *De Nederlandse samenleving sinds 1815* (Assen en Maastricht 1985) 159-174.
- Jager, Jef de, *Rituelen. Nieuwe en oude gebruiken in Nederland* (2^e druk; Utrecht 2001).
- Janssen, Louis, *Nicolaas, de duivel en de doden. Opstellen over volkscultuur* (Baarn 1993).
- Jensma, Goffe, 'Cultuur in Friesland en Friese cultuur 1795-1917' in: Johan Frieswijk e.a. ed., *Geschiedenis van Friesland 1750-1995* (Amsterdam 1998) 172-212.
- Jensma, Goffe, *Het rode tasje van Salverda. Burgerlijk bewustzijn en Friese identiteit in de negentiende eeuw* (Leeuwarden 1998).
- Karel, Erwin H., 'Naar een nieuw regionaal bewustzijn 1920-1950' in: M.G.J. Duijvendak e.a., *Geschiedenis van Groningen. Deel III. Nieuwste Tijd-Heden* (Zwolle 2009) 207-299.
- Knippenberg, Hans en Ben de Pater, *De eenwording van Nederland: schaalvergroting en integratie sinds 1800* (Nijmegen 1988).

- Knotter, Ad, 'Limburg bestaat niet. Paradoxen van een sterke identiteit', *BMGN – Low Countries Historical Review* 123 (2008) 354-367.
- Kok, J., 'Samenlevingen in een stroomversnelling. Demografische, economische en sociale ontwikkelingen' in: L.H.M. Wessels en A. Bosch, *Veranderende grenzen. Nationalisme in Europa, 1815-1919* (Nijmegen 1992) 104-164.
- Kooij, P., 'Stad en platteland' in: F.L. van Holthoorn, *De Nederlandse samenleving sinds 1815* (Assen en Maastricht 1985) 93-116.
- Kooij, Pim, *Groningen 1870-1914. Sociale verandering en economische ontwikkeling in een regionaal centrum* (Assen 1987).
- Koops, Willem, Madelon Pieper en Eugenie Boer ed., *Sinterklaas verklaard* (Amsterdam 2009).
- Koops, Willem 'Sinterklaas als opvoeder' in: Willem Koops, Madelon Pieper en Eugenie Boer ed., *Sinterklaas verklaard* (Amsterdam 2009) 35-56.
- Kunst, Jaap, *Terschellinger Volksleven. Gebruiken, feesten, liederen, dansen* (2^e druk; Den Haag 1937).
- Laan, K. ter, *Nieuw Groninger woordenboek* (2^e druk; Groningen 1989).
- Leenders, Jos, *Benauwde verdraagzaamheid, hachelijk fatsoen. Families, standen en kerken te Hoorn in het midden van de negentiende eeuw*. Hollandse Historische Reeks 17 (Den Haag 1992).
- Leenders, Jos. M.M., *Hij komt van Hoorn. Hoorn tussen 1795 en 1914, een geschiedenis in 64 verhalen* (Hoorn 2012).
- Leer, Mirjam van, *Geven rond Sinterklaas. Een ritueel als spiegel van veranderende relaties* (Amsterdam 1995).
- Leeuwen, M.H.D. van en I. Maas, *HISCLASS: A historical international social class scheme* (Leuven 2011).
- Luning, H.M., 'Sinterklaas en Sinterklaaslopen in Assen (1860-1950)', *Asser Historisch Tijdschrift* 4 (1994) afl. 4, 24-32.
- Martinet, J.F. en A. van den Berg, 'De historie van Sint Nikolaas', *Geschenk voor den jeugd* (Amsterdam 1788).
- Minderaa, J.T., 'De politieke ontwikkeling in Nederland 1887-1914' in: J.C. Boogman e.a., *Geschiedenis van het moderne Nederland. Politieke, economische en sociale ontwikkelingen* (Houten 1988) 301-347.
- Moes, Jaap, 'Absenteïsme van grondbezitters in Friesland en Zeeland 1850-1890' in: Herman Diederiks, J. Thomas Lindblad en Boudien de Vries ed., *Het platteland in een veranderende wereld. Boeren en het proces van modernisering* (Hilversum 1994) 255-276.

- Molen, S.J. van der, *De Friesche kalenderfeesten. Volksgebruiken van Westerlauwersch Friesland het geheele jaar rond* (Den Haag 1941).
- Molen, S.J. van der en Paul Vogt, *Onze folklore. Het jaar rond* (1^e druk; Amsterdam 1980).
- Nadel-Klein, Jane, 'Reweaving the fringe: localism, tradition, and representation in British ethnography', *American Ethnologist* 18 (1991) 500-517.
- Nap, Hanneke e.a., 'Onder de huid van Zwarte Piet. (Schrik)figuren rond het Sint Nicolaasfeest in de negentiende eeuw', *De Lage Landen 1780-1940. De Moderne tijd* 2 (2018) 161-187.
- Nobel, Volkert J., 'Driekwart eeuw Westfries Genootschap. Eigen identiteit regio blijft van belang', *Kwartaalblad van de Vereniging Oud Hoorn* 21 (1999) 116-119.
- Noordman, Jan en Henk van Setten, 'De ontwikkeling van de ouder/kind-verhouding in het gezin' in: Harry Peeters, Lène Dresen-Coenders en Ton Brandenburg ed., *Vijf eeuwen gezinsleven. Liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland* (Nijmegen 1988) 140-162.
- Onnekes-Huizenga, E.J., *Het menselijk leven in 't Groninger land* (1939).
- 'Overzicht van den staat der departementen gedurende het dienstjaar 1881-1882', *Jaarboek der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, 10-17.
- https://www.dbnl.org/tekst/_jaa015188101_01/index.php
- Pater, B. de, 'De regionale metamorfose van Nederland vanaf het midden van de vorige eeuw', *Volkskundig Bulletin* 17 (1991) 15-40.
- Platenburg, Th., *Landarbeiders in Nederland* (Hilversum 1943).
- Regt, Ali de, *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid. Ontwikkelingen in Nederland, 1870-1940* (3e druk; Amsterdam 1986).
- Ridderikhoff, Joh. H., 'Hart van Hoorn (2). Van Rode naar Blauwe Steen', *Oud-Hoorn* 6 (1984) afl. 2, 9-17.
- Righart, Hans, 'Moraliseringsoffensief in de Nederlanden in de periode 1850-1880' in: Harry Peeters, Lène Dresen-Coenders en Ton Brandenburg ed., *Vijf eeuwen gezinsleven. Liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland* (Nijmegen 1988) 194-208.
- Rijploeg-Sietsema, Anje, *Grepen uit het leven van het arbeidersvolk op het Groninger Hogeland (1840-1940)* (Groningen 1985).
- Robidé van der Aa, C.P.E., 'Het Sint Nikolaasfeest', *De Nederlandse volksbode. Een tijdschrift Tot Nut van 't Algemeen* 1 (1848).
- Rooijackers, Gerard, 'Sinterklaas en de donkere dagen voor Kerstmis. De commercialisering van decemberrituelen' in: Huub de Jonge ed., *Ons soort mensen. Levensstijlen in Nederland* (Nijmegen 1997) 239-272.
- Rooy, Piet de, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (2^e druk; Amsterdam 2005).

Rosema, Wim, Ontwikkelingen in het Sinterklaasfeest: het Sint Nikolaasfeest in de stedelijke cultuur in de 19e eeuw en het 'Sunneklaasfeest' in Hollum (Ameland) in de 20e eeuw. (Doktoraalskriptie Culturele Antropologie RUL, Leiden 1988).

Rozema, Hanneke, 'Veredeling en vreemdeling' in: Adrianus Koster, Yme Kuiper en Jojada Verrips ed., *Feest en ritueel in Europa. Antropologische essays* (Amsterdam 1983) 176-199.

Scheer, Arnold-Jan, *Over Pieten en ander heidens volk* (Breda 2014).

Schot, J.W. e.a., 'Concurrentie en afstemming: water, rails, weg en lucht' in: J.W. Schot e.a. ed., *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw. Deel 5. Transport, communicatie* (Zutphen 2002) 19-44.

Schuitema Meijer, A.T., *Album van Oud-Groningen 1750-1880* (Groningen 1976).

Schuurman, A.J., 'Is huiselijkheid typisch Nederlands? Over huiselijkheid en modernisering', *BMGN - Low Countries Historical Review* 107 (1992) 745-759.

Schuurman, A.J., 'Tussen "Beschaving" en "Verwildering". De ontwikkeling van de materiële cultuur van de boeren in Oost-Groningen in de 19e eeuw', in: J.N.H. Elerie en P.C. Hoppenbrouwers ed., *Het Oldambt, deel 2. Nieuwe visies op geschiedenis en actuele problemen. Historica Agriculturae* 22 (Groningen 1991) 105-133.

Schuurman, A.J., 'Plattelandscultuur in de negentiende en vroeg twintigste eeuw: Modernisering en globalisering: Een essay', in: *Jaarboek 1999. Nederlands Openluchtmuseum* (Nijmegen 1999) 270-302.

Simon, Carola, Ruimte voor identiteit. De productie en reproductie van streekidentiteiten in Nederland (Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen; Groningen 2005).

Sinterklaas van heilige tot kindervriend van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur (tentoonstellingsbrochure). Streekhistorisch Centrum Stadskanaal 19-11-2010 t/m 24-12-2010. http://www.volkscultuur.nl/file_handler/documents/original/view/22/tent-sinterklaaspdf.pdf

Sitvast, Jan, 'De populariteit van almanakken in de tweede helft van de negentiende eeuw', *De Negentiende Eeuw* 11 (1987) 19-34.

Sleebe, V.C., *In termen van fatsoen. Sociale controle in het Groningse kleigebied 1770-1914* (Assen 1994).

Snijder van Wissenkerke, F.W.J.G., *De Drankwet 1904 toegelicht uit hare geschiedenis en uit de administratieve en rechterlijke beslissingen* (Gouda 1905).

Stel, J.C. van der, *Drinken, drank en dronkenschap: vijf eeuwen drankbestrijding en alcoholhulpverlening in Nederland* (Hilversum 1995).

Storm, Eric, 'The birth of regionalism and the crisis of reason: France, Germany and Spain' in: Joost Augusteijn en Eric Storm ed., *Region and state in nineteenth-century Europe: nation-building, regional identities and separatism* (Londen 2012) 36-57.

- Strouken, Ineke, 'Vergulde speculaaspoppen. Liefdesgift van trouwlustige jongelui.', *Traditie. Tijdschrift over tradities en trends* 4 (1998) afl. 4, 6-7.
- Thijssen, Jo, *Leerzaame prentjens voor de jeugd. Schoolprenten van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen* (Utrecht 2009).
- Tijn, Th. van, 'Het sociale leven in Nederland, 1895-1914' in: J.C. Boogman e.a., *Geschiedenis van het moderne Nederland. Politieke, economische en sociale ontwikkelingen* (Houten 1988) 277-300.
- Trigt, Peter van, *1000 jaar Sinterklaas. .. en nu het ware verhaal van St. Nicolaas en zijn knecht* (Volendam 2016).
- Ven, D.J. van der, 'Sinterklaas-folklore in Zuid-Holland', *De Weg. Weekblad van Nationaal Front*, 7 december 1940, 8-9.
- Ven, D.J. van der, 'Van Klaaskerel tot Kerstman', *Hamer* 1 (1940) afl.3, 25-29.
- Wielenga, Friso, *Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2009).
- Wiersema, M., *Het dorpsleven: tijdens de eeuwwisseling in het noordoosten van de provincie Groningen (Spijk)* (z.p. 1960).
- Willemsen, Jeroen, 'Een lokale identiteit met vreemde gezichten: de Brielse Maskerade tussen 1927 en 1969', *Volkskunde* 117 (2016) 341-356.
- Wit, W.O. de, 'Het communicatielandschap in de twintigste eeuw: de materiële basis' in: J.W. Schot e.a. ed., *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw. Deel 5. Transport, communicatie* (Zutphen 2002) 161-177.
- Wormser, C.W., *Mr. E.L. van Emden's Rechtspraak en administratieve beslissingen op de Nederlandsche staatswetten samengevat en aangevuld. Deel I. Aflevering 14. Wetten en besluiten betreffende loterijen* ('s Gravenhage 1905).
- Woud, Auke van der, *Een nieuwe wereld. Het ontstaan van het moderne Nederland* (Amsterdam 2006).
- Woude, A.M. van der, 'Bevolking en gezin in Nederland' in: F.L. van Holthoon, *De Nederlandse samenleving sinds 1815* (Assen en Maastricht 1985) 19-70.
- Woude, Rolf van der, *Leeuwarden 1850-1914. De modernisering van een provinciehoofdstad* (Leeuwarden 1994).
- Woude, Rolf van der, 'De sociaal-economische ontwikkeling 1795-1917' in: Johan Frieswijk e.a. ed., *Geschiedenis van Friesland 1750-1995* (Amsterdam 1998) 61-104.
- Woude, Rolf van der, 'De macht van de markt' in: René Kunst e.a. ed., *Leeuwarden 750-2000. Hoofdstad van Friesland* (Franeker 1999) 279-300.
- Wouters, Marie-José, *Sinterklaaslexicon. Sinterklaas van A tot Z* (Haarlem 2008).

Zwart, B., 'Sunnere kloaslopen. Een oude traditie leeft voort in Zoutkamp', *Erfgoed inzicht: tradities* 3 (2016) afl. 4, 9-10.

Zwart, H., 'Vroegere herbergen in Drachten', *De Neitiid* (1989) 17-19.

Zuthem, Jonn van, 'Een nieuwe provincie 1814-1848' in: M.G.J. Duijvendak e.a., *Geschiedenis van Groningen*. Deel III. Nieuwste Tijd-Heden (Zwolle 2009) 55-121.

Zuthem, Jonn van, 'Een samenleving met schakeringen' in: M.G.J. Duijvendak e.a., *Geschiedenis van Groningen*. Deel III. Nieuwste Tijd-Heden (Zwolle 2009) 123-205.

Websites

beeldbankgroningen.nl/

beeldbank-oudhoorn.nl

beeldbank.spaarnestadphoto.com

benohofman.nl/radiotv/vroom-in-groningen-jarenlang-zonder-dreesmann

binnenbuitenpost.nl/buitenpost/geschiedenis/vansterkedrank.html

cultuurwebbielle.nl/maskerade/

de-marne.nieuws.nl/algemeen/97308/vreemde-gasten-op-visite-tijdens-sinterklaaslopen

demensenvandestrokarton.nl/de-strokkartonindustrie-in-groningen/

deverhalenvangroningen.nl/alle-verhalen/tussen-sint-maarten-en-nieuwjaar

gevelstenenvanamsterdam.nl/dam-2

greunenkriek.nl/sunnere-kloas-schebellenskop

hifi.nl/artikel/25136/Geschiedenisles-de-ontwikkeling-van-de-radio.html

historischcentrumleeuwarden.nl/stad/andere-onderwerpen/71-stad/andere-onderwerpen/sinterklaasviering/354-sinterklaasviering

historischcentrumleeuwarden.nl/stad/personen/234-stad/personen/laat-19de-eeuwse-jeugdherinneringen-van-een-anonymus

historischcentrumleeuwarden.nl/stad/stadsgeschiedenis/leeuwarden-1945-1965?id=1023:leeuwarden-1945-1965-bevolking-in-cijfers&catid=11:import&lang=nl-NL

immaterieelerfgoed.nl/nl/brielsemaskerade

immaterieelerfgoed.nl/nl/watisimmaterieelerfgoed

landschapsgeschiedenis.nl/deelgebieden/28-Noordelijke_Friese_Wouden.html

nl.m.wikipedia.org/wiki/Hogeland

nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_strokkartonfabrieken_in_Nederland

nl.wikipedia.org/wiki/V%26D

meertens.knaw.nl/meertensnet/wdb.php?url=/feesten/sinterklaas.html

lijsten.kb.nl/lijst.htm?kranten

luckens.nl/achtergr_info/westfr_genootsch.html

ottoknot.home.xs4all.nl/werk/1929.html

oudhoorn.nl/wfon/1957/wfon1957_165.php

periodieken.historischcentrumleeuwarden.nl/periodicals

sintenpietengilde.nl/wp-content/uploads/2016/10/Zwarte-Klaas-is-Zwarte-Piet.pdf

streekarchiefvp.nl

volkstellingen.nl

westfriescomringdijk.nl/steden-en-dorpen/

zoutkamp.net/kunst-cultuur/sinterklaaslopen/

zuivelhistorie.nl/index.asp?PageID=100&TablePage=4

Bijlagen

Bijlage 1. Meertens Instituut. Volkskundige vragenlijst nummer 9. Deel 1 en 2.

Vragenlijst no. 9
Ingevuld door:

32. a. *Op welken avond of avonden wordt St. Nicolaas of een daarop gelijkend feest gevierd?*

b. *Hoe wordt hij voorgesteld? Als bisschop of in andere gedaante?*

c. *Berijdt hij een schimmel, waarmee hij over de daken rijdt?*

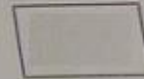
d. *Zetten de kinderen voor het paard een schoen met hooi, roggebrood of iets anders gereed? Hoeveel dagen voor Sint-Nicolaas beginnen zij daarmee?*

e. *Hoe heet de knecht, die hem begeleidt (Zwarte Piet)?*

f. *Is het gebruik, dat hij zijn aankomst met veel lawaai aankondigt (ketting rammelen, hard bellen en dgl.)? Geef aan hoe dit gebeurt.*

g. *Hebben er in den wintertijd ook optochten van verkleede jongemannen plaats, die met veel lawaai door het dorp trekken (zooals de Amelandsche Sunderklazen)?*

11

-
- h. Op welke dagen gebeurt dit?
- i. Hoe zijn deze mannen verkleed?
- k. Met welke instrumenten maken zij lawaai?
- l. Hebben zij het vooral op vrouwen voorzien en wat doen zij tegen deze?
- m. Hebben zij het recht overal binnen te dringen en onthaald te worden? Spelen hierbij bepaalde dranken of spijsen een bijzondere rol?
- n. Zijn er nog andere bijzonderheden te vermelden?
Elders wordt in zulke optochten een paard rondgeleid, dat verbeeld wordt door twee mannen, die met een wit laken bedekt zijn en een nagmaakten paardekop dragen; soms zijn het ook andere dieren.

Bijlage 2. Vragenlijst aan bewoners verzorgingshuizen in regio de Friese Wouden

Enquête over de viering van het Sinterklaasfeest in uw kindertijd

Geboortejaar In welke plaats(en) woonde u als kind?

1. Werd er toen u kind was Sinterklaas gevierd bij u thuis? Ja Nee

a. Indien nee, wat was daarvan de reden?

2. Kwamen er ook mensen met een Sinterklazekoer bij de deur langs om snoepgoed, speculaas, taaimannen enz. te verkopen? Ja Nee

3. Zette u voor Sinterklaasavond de schoen of een mandje? Schoen Mandje

a. Indien een mandje, zette u deze alleen bij u thuis of ook bij familieleden? Werd het mandje ook verstopt?

4. Kwam er ook iemand verkleed als Sinterklaas of Piet bij u thuis op 5 december?

Ja Nee a. Indien ja, welke kleding droeg hij?

5. Welk(e) cadeau(s) kreeg u? (U mag meerdere antwoorden omcirkelen)

a. Taaimannetjes b. Suikerbeestjes c. Speelgoed
d. Kleding e. Chocolade f. Prentenboekjes

g. Anders, namelijk:

6. Ging u toen u een jaar of 10 tot 15 was ook zelf verkleed de straat op in een groepje bij de huizen langs of waren er groepjes jeugd die dit deden (Sinterklazejeijen)? Ja Nee

Indien ja, hoe ging dat precies?

7. Hebt u nog een mooi verhaal over het Sinterklaasfeest of het Sinterklazejeijen te vertellen uit uw kinderjaren? Schrijft u dan uw verhaal op de achterkant van dit formulier.

Dankwoord

Na een verkennend onderzoek naar de viering van het ongeorganiseerde sinterklaasfeest in 2014-2015, besloot ik ook mijn masterscriptie te wijden aan dit onderwerp. Deze scriptie is met tussenpozen tot stand gekomen in de jaren 2016-2020. Naast mijn baan, waren vooral de zwangerschap en geboorte van mijn jongste zoon Hugo in april 2018, de zorg voor mijn dochter Émilie (2013) en oudste zoon Arnaud (2015) en een grote verbouwing in 2018-2019 tezamen erg intensief, en zorgden ervoor dat onderzoek doen en het schrijven van deze scriptie een ware uitdaging vormden. Om die reden ben ik dan ook blij met het bereikte resultaat; de scriptie die nu voor u ligt.

Veel dank ben ik verschuldigd aan mijn begeleidster, Hanneke Nap. Haar kennis, haar input en heldere feedback, maar ook haar bemoedigende woorden en begrip voor mijn persoonlijke situatie, waardoor er lange periodes van stilte zijn geweest, hebben ervoor gezorgd dat deze scriptie tot een goed einde gebracht kon worden. Daarnaast dank ik mijn medestudente Rita Berghuis-Ensing voor het doornemen van de gehele tekst met een frisse blik. Ook gaat mijn dank uit naar Diedrik van der Wal van het Meertens Instituut, voor het meedenken bij het vinden van archivale bronnen en het klaarleggen van het archiefmateriaal. Verder hebben mijn vriendinnen Mirjam, Montana, Jessica en Sietske, mijn familie en mijn collega's altijd hun bewondering uitgesproken en mij aangemoedigd en bijgestaan waar en wanneer nodig. De meeste dank gaat echter uit naar mijn man William. Zonder zijn onvoorwaardelijke steun en vertrouwen, zijn optimisme en hulp bij alle denkbare taken op het gebied van het huishouden, het gezin en woningonderhoud, zou ik niet op dit punt in mijn opleiding zijn gekomen; de eindstreep van de masteropleiding Kunst- en Cultuurwetenschappen.

Aafke Bonnet-Bekkema

Drachten, september 2020